

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİSTAN MİLLİ İSTİKLAL HAREKETİNDE
ŞİR MUHAMMED BEK**

Emin Yarımoğlu

Zonguldak 2018

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİSTAN MİLLİ İSTİKLAL HAREKETİNDE
ŞİR MUHAMMED BEK**

**Hazırlayan
Emin Yarımoğlu**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nurettin Hatunoğlu**

Zonguldak 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin Yeterlik çalışmasının bütün çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

27.11.2018

Emin Yarimoğlu

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalında 146282114001 numaralı **Emin YARIMOĞLU**'nun hazırladığı **"TÜRKİSTAN MİLLİ İSTİKLAL HAREKETİNDE ŞİR MUHAMMED BEK"** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 21/12/2018 Cuma günü saat 14:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ /OYBİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan B. Çelik

Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK

Üye ÖA

Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU(Tez Danışmanı)

Üye — — —

Dr. Öğr. Üyesi Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

22/12/2018
— — —
Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum : ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Türkistan Milli İstiklal Hareketinde Şir Muhammed Bek
Tez Yazarı : Emin Yarımoğlu
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nurettin Hatunoğlu
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2018
Sayfa Adedi : 177

Rusların 1552 Kazan'ı işgal etmeleri ile başlayan Türk coğrafyasında yayılmaları Türklerin Türkistan'daki hakimiyetlerinin süreçte son bulmasına neden olmuştur. Bu yayılma süreci Çarlık Rusyası döneminde olduğu gibi Sovyet Rusya döneminde de devam etmiştir. Rusların yayılmacı politikalarına karşı Türkistan Türkleri karşı koymak için askeri ve siyasi girişimlerde bulundular. Türkistanlıların bu karşı koyma hareketleri Ruslar tarafından basmacılık olarak tanımlanmıştır.

Basmacılık olarak görülen hareketi incelediğimizde verilen bu adın hareketi doğru şekilde ifade etmediğini görmekteyiz. Harekete katılan kişiler Türkistanlılar tarafından korbaşı olarak adlandırıldığı için hareket de Korbaşılar Hareketi olarak çalışmalarda yer bulmuştur. Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda İstiklalcilik adı ön plana çıkmaktadır. Bu hareketin Korbaşılar ya da İstiklalcilik Hareketi olarak adlandırılması hareketi anlamak açısından daha doğru olacaktır.

Bu çalışmada Türkistan Milli İstiklal Hareketi'ne önderlik etmiş kişilerden olan Şir Muhammed Bek'in hayatı, mücadelesi, kişiliği incelenmiştir. Sovyet Rusyasında halk düşmanı ilan edilen Korbaşı Şir Muhammed Bek'in İstiklalcilik hareketine katkısı ile beraber Türkistan'da Rus yayılma süreci ve karşı koyma hareketleri de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:Türkistan, Korbaşı, Basmacılık, İstiklalcilik,Şir Muhammed Bek.

ABSTRACT

Institution : ZBEU Institute of Social Sciences, Department of History
Title Of The Thesis : Şir Muhammed Bek in Turkistan National Independence Movement
Thesis Writer : Emin Yarimoğlu
Thesis Advisor : Assoc. Prof. Dr. Nurettin Hatunoğlu
Thesis Type, Year : Master Thesis, 2018
Number Of Pages : 177

Beginning upon the Russians' conquest of Kazan in 1552, their expansion in Turkish lands gradually caused the Turks to get deprived of their hierarchy in Turkistan. This expansion continued in the Soviet Russia era, as well as in the Tsarist Russia. Turkistanis took military and political steps to fight against the Russian's expansionism. These counteractions of Turkistanis were deemed by the Russians "Basmachi Movement".

When we address this movement called "Basmachi", we clearly see that this term doesn't define the movement appropriately at all. As those who participated in the movement were called by Turkistanis "Korbashi", the movement is sometimes called "Korbashi Movement" in various studies. However, in recent studies, it is usually known as "Independetism". Given these facts, it will be more sensible to call this movement "Korbashi Movement" or "Independence Movement".

The overall purpose of this study is to take a closer review in Korbashi Şir Muhammed Bek's life, who is one of the most prominent figures in the Turkistan National Independence Movement, called by Russians "public enemy", his challenges in his fight against foreign forces and his personality and to emphasize his contributions to the movement, the Russians' expansion in Turkistan and counteractions taken against it.

Key Words: Turkistan, Korbashi, Basmachi Movement, Independence Movement, Şir Muhammed Bek

ÖNSÖZ

1893 yılında doğan Şir Muhammed Bek, Türkistan istiklalcileri içerisinde en çok tanınan korbaşılardandır. Bolşeviklerle yıllarca kesintisiz şekilde mücadele etmiş ve istiklal hareketini diri tutmuştur. Onun mücadelesi Sovyet döneminde Rus ve Özbek Edebiyatında küçümsenmiş ve kendisi halk düşmanı ilan edilmiştir. Yapılan bu kara propagandanda sinemadan da faydalanılmış filmlerde Şir Muhammed Bek ‘‘Körşirmad’’ adıyla yağmacı bir haydut olarak izleyicilere sunulmuştur.

Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılmasıyla Türkistan’da kurulan Türk Cumhuriyetleri kendi tarihlerini Sovyet tarih yazımından bağımsız şekilde yeniden ele almaya başladılar. Bu durum en açık şekilde Sovyet dönemi ve bağımsızlık dönemi ansiklopedileri ile tarih kitapları incelendiğinde görülmektedir. Sovyetler döneminde karalanan Şir Muhammed Bek ve korbaşılar milli bir kahraman olarak yeni Türk Cumhuriyetlerinde çalışmalarda yer almaya başlamıştır. Bağımsızlıktan hemen sonra özellikle Özbekistan’da korbaşılar hakkında yeni yayınlar yapılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma 1970 yılında Türkiye’de vefat eden Korbaşı Şir Muhammed Bek’in Türkistan’da ve muhacerette faaliyetleriyle Türkistan Milli İstiklal Hareketi’ndeki yerini ve önemini ele almak amacıyla yapılmıştır. Çalışma giriş ve III bölümden oluşmaktadır.

Çalışma yapılırken Türkistan Milli İstiklal Hareketi ile ilgili Türkiye’de ve Özbekistan’da yazılan makale ve kitaplardan faydalanıldı. Özellikle konu ile ilgili araştırmalar yapan geniş bir Türkistan arşivi olan Ali Bademci’nin kütüphanesinde korbaşılardan hatıraları, sicil notları, Ali Bademci’nin kendi notları üzerinde çalışma fırsatı buldum. Beni çalışmaya sevk eden ve yardımlarını esirgemeyen değerli büyüğüm Ali Bademci’ye teşekkür ediyorum.

Özbekistan’da yayınlanan kitapların temininde ve Özbek Türk lehçesinde metinlerin çevirisinde yardımlarını esirgemeyen, kendi arşivini çalışmam sırasında kullanımına açan değerli büyüğüm Türkistanlı Çağatay Koçar ile eşi Sevgi Hanım’a teşekkür ediyorum. Şir Muhammed Bek’e ait fotoğraf, ses kaydı ve bazı evraklara ulaşmamı sağlayan Çağatay Koçar, Şir Muhammed Bek ve

yakınındaki korbaşların bir kısmını tanıma fırsatı bulmuştur. Aynı şekilde babası Abdülhamit Koçar da Afganistan, Suudi Arabistan ve Türkiye’de Şir Muhammed Bek ve korbaşlarının bir kısmı ile yakın ilişkiler kurmuştur.

Şir Muhammed Bek’in ailesinin bu çalışma döneminde yakın ilgisini gördüm. Nur Muhammed Bek’in oğlu Enver Bek’e ve eşi Münevver Hanım’a, Şir Muhammed Bek’in kızı Saadet Hanım ile günümüzde Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği başkanı olan Saadet Hanım’ın oğlu M. Osman Beg’e ellerinde bulunan bilgi ve belgeleri paylaştıkları için teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında yakın ilgilerini gördüğüm, bilgilerinden faydalanma fırsatı bulduğum değerli hocam Doç. Dr. Nurettin Hatunoğlu’na yönlendirmeleri ve hoşgörüsü nedeniyle teşekkürü borç bilirim.

Emin YARIMOĞLU

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. RUSLAR VE TÜRKİSTAN'DA YAYILMALARI	19
1.1. Ruslar ve Rus Devleti'nin Oluşma Süreci	19
1.2. Çarlığın Türk İllerine Yayılması	22
1.3. Çarlığın XIX. Asırda Batı Türkistan Hanlıklarına Yayılması	26
1.4. Türkistan'ın İdaresi	32
1.5. Türkistan'da Rus Yayılmasına Karşı Koyma Hareketleri (1773-1916)	34
1.6. 1916 Umum Halk Ayaklanması	40
1.7. Rusya'da İdarenin Değişmesi	49
2. FERGANA MERKEZLİ İSTİKLALCİLİK HAREKETİ VE EMİRÜ'L MÜSLİMİN ŞİR MUHAMMED BEK	53
2.1. Fergana Vadisi	53
2.2. Fergana Vadisi'nde Korbaşlar (1918-1920)	55
2.3. Türkistan Milli İstiklal Hareketi'nin Fikri Yapısı	70
2.4. Gerbaba Köyü ve Şir Muhammed Bek	73
2.5. Şir Muhammed Bek İstiklalcilik Hareketinde	75
2.6. Mehmet Emin Bek'in Öldürülmesi	81
2.7. Muvakkat-Müstakil Türkistan Hükümeti	85
2.8. Yeni Hükümetin Kurduğu İlişkiler	88
2.9. Fergana'da Askeri Diktatörlük	92
2.10. Şir Muhammed Bek ve Enver Paşa	97
2.11. Şir Muhammed Bek'in Fergana'daki Mücadelesinin Son Dönemi	103
3. ŞİR MUHAMMED BEK'İN MUHACERETTEKİ HAYATI VE MÜCADELESİ	109

3.1. Şir Muhammed Bek Afganistan’da.....	109
3.2. İkinci Dünya Savaşında Afganistan’daki Türkistanlıların Durumu.....	119
3.3. Şir Muhammed Bek’in Pakistan’a Geçişi	123
3.4. Türkiye’deki Hayatı ve Vefatı	124
3.5. Şir Muhammed Bek’in Kişilik Özellikleri ve Görüşleri	128
3.6. Şir Muhammed Bek’in Ailesi	131
3.7. 10 Mart Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşları Anma Günü.....	135
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA	143
EKLER.....	153
Ek 1: Belgeler.....	153
ÖZGEÇMİŞ.....	177

KISALTMALAR

Bkz.	:Bakınız
ÇEKA	:Sovyet Haber Alma Teşkilatı
Çev.	:Çeviren
Ed.	:Editör
GPU	:Sovyet Gizli Servisi
Haz.	:Hazırlayan
Km	:Kilometre
M.S.	:Milattan Sonra
Nu	:Numara
s.	:Sayfa Sayısı
SSR	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
t.y.	:Tarih Yok
TDK	:Türk Dil Kurumu
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vd.	:Ve diğerleri
yy.	:Yüzyıl

GİRİŞ

Türkistan, Asya kıtasında *Orta Asya* veya *Merkezi Asya* olarak adlandırılan bölgede bulunmaktadır. Türkistan coğrafyası Türklerin ana vatanı olmuştur. Türkistan adı Sakalar devrinde abidelerde *Turkistanak* olarak geçmektedir. Bu ad İran, Arap ve Ermeni kaynaklarında da VI. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır. İran kaynaklarında -İran'ın ötesi- Türklerin yaşadığı coğrafya *Turan* olarak da adlandırılmıştır (Hayit, 2000: 193).

Türklerin yurdu anlamına gelen Türkistan farklı dönemlerde farklı coğrafyalar için kullanılsa da bugün Orta Asya'nın büyük bir kısmını belirtmek için kullanılmaktadır. Belirtilen coğrafyanın bugünkü bağımsız Türkistan Cumhuriyetlerinin olduğu kısmı *Batı Türkistan*, Çin esaretinde olan Türklerin yoğun olarak yaşadığı kısmı da *Doğu Türkistan* olarak adlandırılmaktadır. Afganistan'ın kuzey bölgeleri ve İran'ın belirli bir kısmı da coğrafi olarak çeşitli çalışmalarda *Güney Türkistan* adı ile geçmektedir.

İslam öncesi devirde Sakalar, Hunlar, Köktürkler ve Uygurlar Türkistan'da hakimiyet kurmuştur. Bölgede İslam dininin yayılması ve devamında özellikle Selçuklular idaresinde Türkler Ön Asya'ya göç etmiştir. Türk boylarının önemli bir kısmı göç etmesine rağmen Türk varlığı Türkistan coğrafyasında devam etmiştir. XIII. yüzyılda bölgede Moğol yayılması ile birlikte Cengizliler idareyi almıştır. Timur devrinde gelişme imkanı bulan Türkistan'da Altın Orda idaresinin çökmesi ile Özbekler bölgede hakimiyet kurmuştur. Rus yayılmasına kadar Özbekler kurdukları Buhara Emirliği, Hive Hanlığı ve Kokand Hanlığı ile bölgeyi idare etmiştir. Kokand 1865'te, Buhara 1868'de ve Hive 1873 tarihinde Rusların saldırısına uğramıştır. Ruslar bölgede 1867 yılında Taşkent merkez olmak üzere Türkistan Genel Valiliği adlı idareyi kurmuştur (Taşağıl, 2012:557).

Çarlık Rusyası'nın idari birim olarak kurduğu Türkistan Genel Valiliği coğrafi olarak Türkistan mefhumunu karşılamamaktadır. Batı Türkistan sahası içerisinde kurulan Türkistan Genel Valiliği bölgede Türkistan isminin yaşamasına katkı sağlamıştır. Türkistan adı Sovyet Rusyası döneminde Türklerin birliğini çağrıştırdığı için tehdit olarak görülmüş ve 1924 yılı 14 Ekim'inde Türkistan adlı

yapı yerine Sovyetler içerisinde parçalanmış Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur (Hayit, 2000:195-196).

Ruslar önceki asırlarda olduğu gibi Türkistan'da XX. asrın başlarında da ilerlemeye devam ettiler. Bu ilerleme Türkistan'da karşı koymalara sebebiyet vermiştir. Çarlık döneminin son yıllarında meydana gelen 1916 Umum Halk Hareketi Çarlık Rusyasının yıkılma sürecini de hızlandırmıştır. 1916 Umum Halk Hareketi Türkistan'ın bazı bölgelerinde aynı yıl içerisinde bastırılmadığı bilinmektedir. 1917 yılı ve devamında görülen bu Rus ilerlemesine karşı hareketler özellikle yönetimin Sovyetlerin eline geçmesi ve Türkistan'da kurulan muhtariyetin yıkılması ile büyümüş yıllarca Sovyetler için tehdit olmuştur.

Kokand Hanlığı'nın ortadan kaldırılması Buhara Emirliği ve Hive Hanlığının iç işlerinde serbest dış işlerinde Ruslara bağlı oluşu bölgede Rus aleyhtarlığını arttırmıştır. Bu durum zamanla ayaklanmalara neden olmuş ve bu hareketler Çarlık Rusyası döneminden başlayarak Ruslar tarafından eşkıyalık ve haydutluk hareketleri olarak değerlendirilmiştir. Çarlık döneminde bu hareketlere aşağılamak ve kötülemek amacı ile *basmacılık* adı verilmiş harekete katılan kişilere de *basmacı* denilmeye başlanmıştır. Asıl olarak basmacı söylemlerinin yaygınlaşması Sovyet Rusya dönemine denk gelmektedir. 1919 yılından sonra Sovyet rejimi maksatlı şekilde bu söylemi yaymıştır. Bunun en önemli sebebi Türkistan'da yaptıkları faaliyetleri haklı göstermektir. Basmacı kavramı Türkistanlılar tarafından kabul görmemiştir. Fakat bu kavram zamanla anlamını yitirerek bazı çevreler tarafından vatani için mücadele eden anlamında da kullanıldığı bilinmektedir.

Türkistan Milli İstiklal Hareketi'ne katılanların hatıratı incelendiğinde korbaşılık ve mücahitlik kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Basmacı söylemini Korbaşı Nur Muhammed Bek "...*asıl basmacılar Ruslardır.*"¹ diyerek kesin bir şekilde kabul etmemiştir. Harekete iştirak eden Şir Muhammed Bek kendilerine birlik komutanı anlamında halk tarafından *korbaşı* denildiğini

¹Nur Muhammed Bek'in ses kaydı. Bu kayıt *Radio Liberty Özbek Bölümü* görevlilerinden Ziyaeddin Babakurban tarafından Şir Muhammed Bek vefat etmeden önce yapılmıştır. Şir Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek çeşitli konularda sorulan sorulara görüşlerini bildirmektedirler. Görüşme Radio Liberty aracılığıyla birkaç kez yayınlanmıştır. Bu kayıt Çağatay Koçar arşivinde mevcuttur. Bkz. Ekler-Şir Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek'in Radio Liberty Özbek Bölümü Personeli Ziyaeddin Babakurban ile Görüşmesinin Aktarımı

belirtmiştir (Şir Muhammed Bek, 1968). Bölgeye Enver Paşa'nın gitmesiyle korbaşı birliklerinde bulunanlara *mücahit* adı verilmeye başlanmıştır.² Bu hareket bazı kaynaklarda harekete liderlik eden kişilerden dolayı da *bekler hareketi* olarak da anılmaktadır.

Rus ilerlemesine karşı gelişen bu hareketin ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Şüphesiz ki bu hareket bir sürecin sonucunda büyüyerek gelişmiştir. Rusların Türkistan'da ilerlemesi ve Ruslara karşı gelişen ayaklanmalar bu sürecin parçası olmuştur. Çarlık generalleri Türkmenleri yok ederken de onlara basmacı anlamında eşkıya yakıştırmaları yapmıştır. XIX. asrın sonlarına doğru Cüneyd Han'ın Hive'deki mücadelesi basmacılığın siyasi bir kavram olarak değerlendirileceğinin ilk belirtisi olmuştur. Kokand Hanlığı'nın hüküm sürdüğü Andican coğrafyasında Uygur, Özbek, Kırgız ve Taciklerin beraber hareket ederek Rus yayılmasına Dükçü İşan önderliğinde 1898 yılında karşı koymaları Fergana'nın Baymirza Hayit'in ifadesi ile *hareketin beşiği* olacağını göstermiştir. Çarlık Rusyası'nın politikaları ile ezilen Fergana 1916 Umum Halk Hareketi döneminde yeniden kaynamış çarlığın yıkılması ve muhtariyetin kurulması ile bölge halkı umutlanmıştır. Bu sürecin sonunda Rusların bir dönem basmacı adını verdikleri kimseler muhtariyet döneminde korbaşı unvanı ile yeni yapılanmada görev almışlardır. Muhtariyetin Ruslar ve Ermeniler tarafından yağma edilmesi ile Fergana yeniden savaş alanı olmuştur. Türkistanlıları bu korbaşı adı verilen kişiler birlikleriyle müdafaa etmişlerdir. Görüldüğü gibi bu hareketin kökleri Türkistan'ın işgal sürecine kadar gitmektedir. Fakat bu hareketi Batı ve Sovyet tarih yazımı etkisi ile daha sınırlı şekilde değerlendirenler de mevcuttur. Bazı görüşlere göre 1916 yılı umum halk hareketi başlangıç olarak kabul edilmiştir. 1916 olaylarının bazı bölgelerde bastırılmaması süreci ve cephe gerisinden gelenlerin de mücadeleye katılması ile 1917 yılını esas alanlarda mevcuttur. Fakat çoğunluk 1918 yılında muhtariyetin yıkılması ile başladığı görüşünü savunmaktadırlar. Sovyetlerin tarih yazımına göre eşkıyalık-haydutluk olarak değerlendirilen ve basmacılık adını verdikleri bu

² Molla Nafiz'in hatıralarında bu durum açıkça görülmektedir. Enver Paşa Afganistan'a Amanullah Han'a mektup gönderecektir. Mektubu Fars diline çeviren Molla Nafiz tercüme sırasında korbaşılar yerine basmacı yazar. Enver Paşa müdahale ederek basmacı yerine mücahit yazdırır. Korbaşılara mücahitler şeklinde hitap eder. Bkz. Ali Bademci, *Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları-Sarıklı Basmacı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s.80.

hareketin Sovyet tarih yazımında siyasi bir hal alması 1918 yılı muhtariyetin yıkılması ile açıklanmaktadır.³

Türkistanlılar tarafından Rus yayılmasına karşı yapılan milli direnişi karalamak için Ruslar baskın yapan, talancı anlamında kullanılan basmacı kavramını kullanmaya başlamıştır. Bu kavram zamanla Sovyet tarih yazımında Sovyetler Birliği'nin ideolojisine ters hareket eden her kesim için kullanılmıştır.

Basmacı kelimesinin Türkistan'da yeni bir kavram olmadığı bilinmektedir (Rywkın, 1975:51). Basmacı kavramı Türkistanlılar tarafından da geçmişten beri kullanılan, suçlulara ve baskın yapanlara ad olarak verilen Türkçe bir kelimedir. Siyasi bir hal alacak olan bu kavram diğer dillere de Türk dilinin etkisi ile girmiştir.⁴ Şarkiyatçı Nikolai Ostroumov Taşkent'te 1910 yılında yayınladığı Sart Dili Etimolojisi adlı çalışmasında basmacı kelimesine siyasi bir anlam yüklememiş haydut anlamında kullanmıştır (Ostroumov'dan aktaran Kydyralieva, 2015:92). Etimolojik olarak incelendiğinde basmacı kelimesi basmak kelimesinden türetilmiştir (Donuk, 1992:107). Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Divânü Lügati't-Türk*'de basmak kelimesi *üzerine çökmek, yıkmak* karşılığında kullanılmıştır (Bademci, 2016:122). Türkolog Radloff, basmacı kelimesinin kökü olan "*basmak*" kelimesini "*bastırmak, sıkıştırmak, ezmek, tahakküm etmek, istila etmek, yenmek, gafil avlamak ve pusuya düşürmek*" anlamlarında kullanmıştır (Hayit, 2006:16).

Anadolu'da basmacı kelimesi en yaygın şekilde *basma yapan veya satan kimse* (Akalin, 2009:206) anlamında kullanılırken bu kelime diğer Türk coğrafyalarında olduğu gibi *eşkıya-çete* (Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü) anlamında da kullanılmıştır.

Eşkıya-çete anlamında kullanılan bu deyim zamanla Rusların etkisi ile tarih literatürüne girmiş ve Türkistan Türklüğünün karşı çıkmasına rağmen istiklal

³Komünistiçeskaya Misl (Komünist Fikri) adlı Taşkent'te yayınlanan dergi 1927 yılı 5. sayısında Bolşeviklerin resmi yayın organı olan Naşa Gazeta (Bizim Gazete) kaynak olarak yaptığı 1918 yılı olaylarını konu alan haberinde basmacılığın başlangıcı hakkında şu bilgiyi verir: "2 Şubat. Fergana vilayeti. Kokand'da muhtariyet hükümeti tamamen dağıtıldı. Kokand muhtariyet hükümetini himaye eden askerler kısmen silahsızlandırılmakta. Etrafa kaçan kısmı ise siyasi Basmacılığa zemin olmaktadır." Bkz. Anonim; "Basmaçılık... (1918 - 1933)", *Yaş Türkistan*, sayı 39, Şubat 1933, s. 2-6.

⁴Basmacı kelimesi İngilizce de basmachi, Rusça da ise basmaçestvo şeklinde kullanılmıştır.

mücadelesini karalamak amacı ile kullanılmaya devam etmiştir. Literatüre girmesi ile Türkistan'da ve Türkiye'de de birçok çalışmada bu kavramın kullanılmıştır.

Sovyetler Birliği komiserlerinden Josef Stalin bu hareket hakkındaki görüşlerini “*Basmacı Hareketi, 1918-1924 yılları arası, Orta Asya'da bir karşı ihtilâl ve milliyetçi hareket olarak, Orta Asya Cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan ayırmak ve sömürücü sınıfın hâkimiyetini yeniden kurmak gayesi ile zenginler tarafından yürütülen alenî siyasî bir haydutluk olarak ortaya çıkmıştır.*” şeklinde açıklamıştır (Bademci, 2008a:196). Sovyet Rusya'nın bölgedeki kumandanı Mihail Frunze bu hareketi basit bir haydutluk olayı olarak görmemiş yeni kurulacak yapıya karşı silahlı bir protesto olarak değerlendirmiştir (Eisener, 2002:803).

Doğu Buhara bölgesinde Sovyet Gizli Servisinde görev yapan Nagorny, Moskova'ya gönderdiği 20 Nisan 1922 tarihli gizli raporda hareketin amacının bağımsızlık olduğunu vurgulamıştır (Rajabov, 2002:18).

Sovyetler Birliği döneminde Sovyet Özbekistan'ında 1981 yılında yayınlanan sözlükte basmacı kavramı; basmacı hareketine katılan veya baskıncılık yapan, hırsız karşılığında kullanılmıştır. Aynı sözlükte basmacılık ise toprak ağaları ve burjuva milliyetçilerinin 1918-1923 arasında Orta Asya'da karşı devrimci silahlı hareketi veya hırsızlık, haydutluk, baskıncılık olarak açıklanmıştır (Özbek Tilining İzahli Luğati, 1981:133).

Özbek ve Türkmen Sovyet Ansiklopedilerinde ise basmacılık devrim karşıtı silahlı haydutluk olarak değerlendirilmiştir. Aynı maddede basmacıların amacı, dış destekle İngiltere'ye bağlı olacak şekilde Müslüman zenginlerle din adamları tarafından yönetilen bir devlet kurma olarak açıklanmıştır (Özbekistan Sovet Ensiklopediyası, 1972:378-379; Türkmen Sovyet Ensiklopediyası, 1981:302-303).

Sovyet tarih yazımının etkisiyle Sovyet kaynaklarıyla hareketin devam ettiği yıllarda Joseph Castagne⁵ tarafından *Les Basmachis*⁶ adlı eser kaleme

⁵ Joseph Castagne (1875-1958) ,Fransızca öğretmeni ve devlet görevlisi olarak Kafkasya ve Türkistan'a gitti. Rusça ve Farsça bilen Castagne 1920 yılında Fransa'ya dönmüş Asya ile ilgili eserler yazmıştır.

alınmıştır. Eserde hareketin hapisanelerden serbest kalan suçlular tarafından organize edildiği belirtilmiştir. Harekete öncülük eden Korbaşı Ergeş ve Mehmet Emin Bek gibi liderlerin çeteler kurarak ganimet elde etme ve yol kesme faaliyetleri ile hayatlarını sürdürdükleri belirtilen eserde harekete bundan dolayı basmacı adı verildiği yazılmıştır. J. Castagne aynı eserinde bu kişilerin Türkistanlılar tarafından kahraman olarak görüldüğünü ve halkı için savaştıklarını da belirtmiştir (Castagne, 2015:90-93).

Marie Broxup basmacılığı Orta Asya'da 1918-1936 arasında halk tarafından destek gören gerilla hareketi olarak değerlendirmiştir. *Basmacılar* adlı çalışmasında Türkistan'da basmacılığın sloganlarının "*Kahrolsun kafirler ve onların uşakları, Ruslar memleketlerine geri gitsinler, emirlerin yetkileri geri iade edilsin, şeriat mahkemeleri yeniden kurulsun, peçesiz kadınlar kahrolsun*" olduğunu belirterek, hareketi dini bir temele bağlamıştır. Hareketin hiçbir amacının olmadığını, siyasal olarak bağımsızlığın önemsiz olduğu belirten Broxup hareketi geleneksel dinsel duyguların ve hayat tarzlarının korunması için yapılan basit bir uğraş olarak değerlendirmiştir (Broxup, 1984:6). Marie Broxup'un görüşlerinin aksine korbaşıların tam bağımsızlık istedikleri bilinmektedir. Fergana ve diğer bölgelerde devlet kurma girişimleri bunu açıkça göstermektedir. Broxup hareketin temelini Nakşibendilik gibi tarikat yapılarının Ruslara olan tepkilerine de bağlamaktadır. Bunu da belirtirken süreci Dükçü İşan önderliğindeki ayaklanmaya götürmektedir. Dükçü İşan önderliğindeki ayaklanma dini etkiden çok bölgenin sosyal, siyasal ve ekonomik olarak geri kalmasından kaynaklanmaktadır. Zeki Velidi Togan da bölgede dini fanatizmin olmadığını eserlerinde belirtmiştir (Togan, 1981:472-473).

Basmacı kavramı, İngiltere'de İngiliz Muhafazakarlar Partisi'nin adı olan İngiliz dilinde "*Whig*" kelimesinde olduğu gibi eskiden aşağılayıcı kötü bir anlamı varken belirli bir kesim tarafından yeni bir mana yüklenerek kullanılmıştır.⁷ Mustafa Çokay da bu kelimeye değil kelimeye Ruslar tarafından

⁶ Bu eser ülkemizde M. Reşat çevirisi ile ilk olarak 1980 yılında yayınlanmıştır. Bkz. Joseph Castagne, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, Çev. M. R. Uzman, Orkun Yayınları, İstanbul, 1980.

⁷ Whig kelimesi eskiden bozguncu, talancı anlamında kullanırken zamanla devlet düzenini korumak anlamı yüklenmiştir ve eski anlamı unutulmuştur. Abdulvahap Oktay'da buradan yola çıkarak basmacı sözcüğüne mücahit manası yüklemiştir. Aynı yazısında Oktay basmacılığın iyi bir söz olmadığını da vurgulamıştır. Bkz. Canay (A. Oktay), "*Basmaçılık Toğrisida*", Yaş Türkistan, sayı 3-4, Yıl 2, Şubat-Mart 1930, s.4-5.

yüklenen anlama karşı çıkmıştır. Özbek Türk lehçesinde zorba, haydut anlamında kullanılan basmacılık Çokay'a göre Türkistan'da Sovyet karşıtı hareketi ifade etmek için kullanılan bir kavram olmuştur ve kendisi de bu kavramı kullanmıştır (Chokaev, 1988:13).

Harekete katılan Türkistanlı tarihçi Zeki Velidi Togan eserlerinde basmacı kavramını kullanmaktadır ve basmacılığı şu şekilde izah etmiştir:

«Basmacı», basmak masdarından «baskıncı» ve hücum edici mânasiyle önce eşkiya çetelerine denilmiş. Çar zamanında bu gibi çeteler Türkmenistan'da, Başkurdistan ve Kırım'da, istiklâl kaybedilip Rus hâkimiyeti yerleşmek üzere olduğu zaman yaşamıştır. Başkurtlar bunlara Horasan ıstılahı ile «ayyar» demişlerdir. Kırım'da (ve onlardan alınarak Ukrayna'da) «haydamak» ıstılahları kullanılmış; Başkurtlar'da Buranbay, Kırım'da Halim, Semerkand'da Namaz gibi kahramanlar meşhur olmuştur. Bunlar, Müslümanlara dokunmayıp yalnız Ruslar'ı, Rus fabrikalarını yağma ederler ve çok defa aldıkları ganimetleri ahaliye üleştirirlerdi. Fergana'da bu gibi unsurlar, Çar zamanında da eksik olmamıştır. Pamuk ekiminin gelişmesinden sonra Fergana'daki iktisadî durumun fenalaşması dolayısıyla eşkiyalığın ve cinayetlerin çoğaldığını, yukarda söylemiştik. Eski basmacılarda ve Türkiye çetelerinde olduğu gibi, Türkistan Özbek ve Türkmen çetelerinin de manevî önderi «Köroğlu» dur. Buhara, Semerkand, Cizakh ve Türkmen basmacıları geceleri toplanarak «Köroğlu» ve diğer destanları okurlar. Zahirin eşkiyalık gibi görünen, bu hareket, geniş halk kütlesinin düşüncelerinin ve heyecanının tercümanı olur bu münasebetle Akçuraoğlu Yusuf Bey, Sırppların istiklâl ihtilâllerinde rol oynayan «Hödük» İerin, Yunan istiklâl hareketlerindeki «Kleft» ve «Palikarya»ların da yâri milliyetperver ihtilâlcî ve yarı eşkiyalardan ibaret oluşunu hatırlatmaktadır. 1918 yılından sonra kurulan basmacı yığınlarının birçokları ve en nüfuzluları, eski Köroğlu ananesiyle kat'iyen münasebeti olmayan ağırbaşlı köy ileri gelenleri, bazen tahsilli kimseler oldularsa da hepsine «basmacı» adı verilmiştir. Bundan dolayı «basmacı» kelimesi, Türkistan'da şimdi «siyasî çete» ve daha doğrusu müstevlilere karşı sömürge ahalisinin isyanını temsil eden «çeteler» mânasında kullanılır. Özbek ve Kazak basımında şimdi «Çin Basmacıları», «Cezayir Basmacıları», «Hind Basmacıları» diye yazılmaktadır (Togan,1981:387).

Konu hakkında önemli çalışmaları olan Baymirza Hayit eserlerinde basmacılık kelimesini sıkça kullanmıştır. *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi* adlı eserinde Hayit *'...basmacı kelimesi Rus dilinden batı Avrupa siyasi ve tarihi literatürüne de geçmiştir. Böylece basmacı kelimesi 1918-1934 yılları arasındaki Türkistan milli mücadelesini ifade eden ortak bir tabir olarak kullanılmaya başlandı ve tarih terminolojisine de bu isimle mal oldu. Kavram literatürde bu şekilde ifade edildiği için kitabın başlığı olarak ben de bu kelimeyi kullanmayı tercih ettim, ama*

kesinlikle Ruslar'ın kastettikleri anlamda kullanmıyorum.” diyerek kavramı neden bu şekilde kullanmayı tercih ettiğini açıklamıştır.

Baymirza Hayit (2006:16-17)'in aktardığı bilgiye göre Türkistanlı yazar Cengiz Aytmatov 1991 yılında bir kongrede basmacı kavramı yerine *kurtarıcı* kavramının kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye'ye Türkistan'dan göç edenlerin hatıratı ve notları üzerinde çalışarak Türkistan Milli İstiklal Hareketi hakkında oldukça kıymetli eserler veren gazeteci Ali Bademci 1975 yılında yazdığı eserinde basmacılar kavramı yerine korbaşılar kavramının kullanılması gerektiğini savunmuştur (Bademci, 1975:222-228). Fakat Bademci 2010 yılında Molla Nafiz'in hatıralarını kitaplaştırırken hocam dediği Baymirza Hayit'in görüşlerinin etkisiyle ve kavramın literatüre yerleşmesinden dolayı basmacı kavramını da kullanmaya başlamıştır (Bademci, 2010:15).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Özbekistan'da çıkan Özbekistan Milli Ansiklopedisi'nde basmacılık maddesi Türkistan'da Sovyet Rus hakimiyetine ve işgalci Kızıl Ordu'ya karşı yürütülen silahlı mücadeleye Sovyetler Birliği tarafından verilen ad olarak açıklanmıştır. Halk arasında basmacı sözünün suç işleyenlere ve hırsızlara verildiği belirtilmiştir. Aynı madde basmacı kavramını başkasının yurdunu işgal edenlere kullanılması gerektiği vurgulanmış Türkistanlılara basmacı denilmesinin mantık dışı olduğu belirtilmiştir. Milli istiklal hareketinin önemini sahteletirmek ve Türkistanlıların Sovyet yayılmacılığına karşı mücadelelerini örtmek amaçlı kasıtlı şekilde uydurulmuştur ve haydutluk ile eş değer tutulmuştur şeklinde açıklama yapılmıştır (Özbekistan Milliy Entsiklopediyası, 2002a:553). Özbekistan'da bazı kaynaklarda Türkistan'ı işgal eden Bolşevikler için *kızıl basmacılar* ifadesi kullanılmıştır (Bek ve Derya, 1992:12).

Türkistan'da Rus işgaline karşı halkı özellikle Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarından başlayarak Fergana'da Ergeş Bekler, Mehmet Emin Bek, Şir Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek, İsrail Bek, Parpi Bek, Muhiddin Bek, Halhoca İşan, Canı Bek Kadı, Rahmankul; Hive'de Cüneyd Han, Oraz Serdar; Buhara'da Devletmend Bek, Muhammed İbrahim Bek, Fuzeyl Mahsum, Hacı

Sami Paşa, Enver Paşa gibi komutanlar örgütlemiştir. Bu komutanlara halk tarafından korbaşı adı verilmiştir.

Korbaşı kelimesi de basmacı kelimesi gibi Türkçe kökenlidir. Divânü Lügati't-Türk' de korbaşı kelimesi *savunma birlikleri komutanı* anlamında kullanılmıştır (Bademci, 2016:119). Türkolog Radloff'a göre bu kelime Kokand Hanlığı döneminde polis müdürü anlamında kullanılmış olup Safevi İmparatorluğu döneminde kullanılan *Qorcıbaşı* kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Korbaşı kelimesi kumandan, yönetici anlamında kullanılmıştır. İkamet edilen yer anlamında kullanılan korgan kelimesi gibi bölgede korunan nesne anlamında kor kelimesi kullanılmıştır. Kor kelimesi ile yönetici anlamında kullanılmış olan baş kelimesinin bir arada kullanılması ile korbaşı kelimesi meydana gelmiştir (Hayit, 2006:80).

Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde Cengiz Han'ın şahsi muhafızlarına *horçin* adı verildiği yazmaktadır. *Hor* kavramı aynı eserde okluk yerine de kullanılmıştır. Ernich Haenisch tarafından esere eklenen açıklamalarda ok ve yayın makam ve rütbe işareti olduğu belirtilmiştir. *Horçi* adı verilen silahşörler esere göre hükümdarın yanında bulunan kişilerdir. *Horçi* kavramı zaman zaman sadece bir unvan olarak da kullanılmıştır (Anonim, 2016:216). Faruk Sümer bu kavramın İslam kaynaklarında korçı şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. Kavramın İlhanlılar ve Timurlular'da da aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir (Sümer, 1999a:307).

Safevilerde *gurçi* (korçı) kavramı koruyucu anlamına geldiği bilinmektedir. Faruk Sümer (1999b:82)'e göre Safevilerde gurçiler hassa askerlerini belirtmektedir. Şah İsmail'in bu orduyu Çağataylılardan öğrendiğini belirten Sümer, Akkoyunlularda böyle bir yapılanmanın olmadığını çalışmalarında açıklamıştır. Ancak *Türkçe Adlar Derlemesi* çalışmasında Sümer (1999a:265) Akkoyunlularda *korçı* unvanını taşıyan kişiler olduğunu da belirtmiştir. Oktay Efendiyev de gurçibaşının (qorçibaşı) Safevilerde şahın kendi Kızılbaş askeri birliklerinin önderi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Efendiyev Safevilerde bu kavramın ilk defa XVI. asrın başında kullanıldığını belirtmiştir (Efendiyev, 2007:299). Cengiz Han döneminde kullanılan *horçin* kavramı

Türkistan'dan Safevi coğrafyasına gurçilerin reisi yani muhafızların komutanı anlamında *gurçibaşı* olarak ulaştığı söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda *korcu* Yeniçeri Ocağı'nda bir bölüme verilen ad olmuştur. Bekçi anlamında da kullanıldığı bilinmektedir (Şemsettin Sami, 2015:674). Bugün Türkiye'de askeri bir rütbe olan korgeneral, on bin kişiden oluşan üç tümenin birleşmesiyle meydana gelen kolordunun komutanıdır. Bademci (2016:124) buradaki general ifadesini tamamlayan kor kavramı ile Türkistan'daki gayri nizami askeri hareket olan korbaşılık kavramındaki kor kavramının aynı olabileceğini belirtmiştir.

Korbaşılar Türkistan hanlıklarında ve doğu ülkelerinin bir kısmında şehirleri gece koruyan güvenlikler olarak kayıtlara geçmiştir. İlerleyen dönemlerde bu kişiler silah üretiminden ve depoların güvenliğinden de sorumlu tutulmuştur. Kokand Hanlığı'nda Hüdayar Han döneminde korbaşı olan kişi silah deposundan, silah üretiminden, cephanelerin dağıtımından, silah temininden, silahların karargaha ulaşmasından sorumlu olan kişi haline gelmiştir. Bu kişiler saraydan maaş da almıştır (Rajabov, 2011a:5-6).

Korbaşı kelimesi *Özbek Dilinin İzahlı Lugatı* adlı eserde hanlıklar dönemine ait anlamı dışında Türkistan'da Ekim İhtilali'ne kadar olan süreçte görev yapan polis şefi, bekçilerin sorumlusu anlamında ve Sovyet Rus yönetimine karşı silahlı mücadelede görev yapan askeri liderlere verilen unvan şeklinde açıklanmıştır (Özbek Tilining İzahli Luğati, 2008a:413).

1917 yılında Kokand bölgesinde kurulan muhtariyet hükümetinde polis şefliğine getirilen Kiçkine Ergeş'e korbaşı unvanı verilmiştir. Sovyet Rusların muhtariyete saldırması ile bu polis şefi önderliğinde halk mücadele için örgütlenmiştir (Hayit, 1975:275). Bu hareket bu kişiler tarafından yönetildiği için Korbaşılar Hareketi olarak da adlandırılmıştır.

Hareketin önderlerinden Şir Muhammed Bek “ *Biz Basmacı değil, Korbaşıyız. Yeni Çarlar ille de basmacılığımızda ısrar ediyorsa biz halkımızı bir lokma ekmeğe muhtaç edenlerin baskıncısıyız.*” diyerek ısrarla basmacılığa karşı çıkmış ve korbaşılığı savunmuştur (Bademci, 2016:125). Şir Muhammed Bek hareketi “ *...Umum Türkistan'ın istiklâli için, bir araya gelmiş çilekeş*

milliyetçilerin hareketidir. Bu hareket, Cengizlerin, Timurların, Uluğ Beğlerin, Nevâilerin yurdunu Moskof tahakkümünden halâs kılmak demektir. Ruslar, kaç yıldır kanımızı emmektedirler. Bayrağımızı Moskof egemenliğine hayır diyerek kaldırdık.” diyerek açıklamıştır.

Şir Muhammed Bek’in kardeşi ve yardımcısı Nur Muhammed Bek de “...*asıl basmacılar Ruslardır.*” diyerek aynı görüşleri paylaşmaktadır. Korbaşılığı şu şekilde ifade etmektedir: “...*Müdâfaayı vatan, müdâfaayı dîn, müdâfaayı millet şiarıyla mücadeleye başladık. İşte korbaşılık budur.*” (Bademci, 2008a:195).

Korbaşı hareketinin liderlerinden Mehmet Emin Bek korbaşılığı vatan ve millet fedailiği olarak görmektedir (Karim, 2000:132).

Musa Gümüş (2015:649-682) Türkistan’daki İstiklalcilik Hareketi’ni ele aldığı çalışmasında hareketi mücadeleye katılanların söylemlerinden yola çıkarak *Korbaşılar Hareketi* olarak tanımlamıştır. Korbaşılığı *vatan müdafaacıları* olarak belirten Gümüş, Rusların harekete verdikleri basmacı adının hareketi doğru şekilde izah edemeyeceğini açıklamıştır.

Özellikle hareketin 1922’ye kadar olan sürecinde korbaşı unvanını alan kişiler büyük kitleleri temsil etmiştir. Bu dönemde bu kavram general rütbesine karşılık kullanılmıştır. Bu dönemde korbaşılardan emrinde binlerce kişi olduğu bilinmektedir. Fakat 1922 yılından sonra sayıları genellikle bine varmayan hatta bazı bölgelerde çok daha küçük grupları temsil eden kişilere de bu unvan verilmiştir.

Korbaşılardan teşkilatlanmasında cephe komutanlarına Farsça bir kelime olan *leşkerbaşı* denilmiştir. Korbaşılardan toplantılarında seçilen lidere Müslümanların emiri anlamında *Emir-ül Müslimin* unvanı verilmiştir. Beş yüz kişiyi yöneten komutanlara *pansad* unvanı verilmiştir. Teşkilatlanma yapısı oluşturulurken görüldüğü gibi Kokand Hanlığı’nın askeri yapısı örnek alınmıştır. Bu askeri ve siyasi yapı Türkistanlılar tarafından büyük ölçüde kabul görmüş ve desteklenmiştir.

Fransız yazar J. Castagne *Les Basmachis* adlı eserinde Türkistan bölgesinde Sovyet Ruslara karşı faaliyet gösteren 62 korbaşı hakkında kısa bilgiler vermiştir.

Tevekkül Babür⁸ Zeki Velidi Togan'a gönderdiği ve *Yeni Türkistan* mecmuasında yayınlanan Fergana Mücahitleri adlı listede Şir Muhammed Bek'e bağlı 8 bölge kumandanı olan korbaşıdan bahsetmiştir. Yazıda onlara bağlı korbaşıların bir kısmının adları da yer almaktadır (Abdullahzade Tevekkül, 2005:41-49). Korbaşıların hatıralarının önemli bir kısmı Zeki Velidi Togan'ın arşivindedir. Bu hatıraların bir kısmı *Yeni Türkistan* adlı mecmuada yayınlanmıştır.

1934 yılında Sovyet Rusya, İngiltere, İran ve Afganistan tarafından imzalanan sınır güvenliği anlaşmasına kadar korbaşı birlikleri Sovyet Rusya için tehdit oluşturmuştur. Hareket Fergana bölgesinden yayıldığı için korbaşı söylemi Özbek ve Kırgız Türkleri arasında daha çok yaygınlaşmıştır. Buhara ve Hive'de hareketin yoğunlaştığı dönemlerde Türkmenler, Kazak Türkleri ve Tacik kökenliler arasında da bu kavramın yayılmıştır. Sovyet Rus ve batı kaynaklarında basmacı kavramı yaygın olsa da yazılan eserlerin birçoğunda bu birlikleri yöneten kişilere korbaşı denildiği belirtilmiştir.

Basmacı sözünün olumsuz etkisine karşı özellikle harekete katılan Türkistanlılar arasında korbaşılığa maneviyat yüklenmiştir. Türkistan'da halk arasında basmacı söylemi yer bulmamıştır.

Türkistan'da mücadeleye Enver Paşa'nın katılımı ile korbaşıların *mücahit* olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Mücahit kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup din uğruna savaşan anlamına gelmektedir. Türkler arasında İslamiyet'in yayılması ile mücahit kelimesi alperen kavramına karşılık

⁸ Abdullah Tevekkül Babbür 1882 yılında Türkistan'da Taşkent şehrinde doğdu. Medrese eğitimi aldıktan sonra "Yeni Usul" okullarda öğretmenlik yaptı. Rus karşıtı faaliyetleri yüzünden Ruslar tarafından birkaç kez hapisaneye atılmıştır. Hapishaneden kaçarak geldiği Afganistan'dan Türkiye'ye geçmek isterken İngilizler tarafından yakalanarak tekrar Afganistan'a teslim edilmiştir. 1925 yılında Türkiye'ye gelerek eski Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, Zeki Velidi Togan gibi Türkistanlılarla birlikte Türkistan Milli Birliği adlı teşkilatta faaliyette bulunmuştur. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen Tevekkül Babür 14 Nisan 1976 günü vefat etmiştir. Bkz. Naim Öktem, "Abdullah Tevekkül Babür", *Türk Dünyası*, Sayı 42, Temmuz-Ağustos-Eylül 1976, s.29-30.

gelmektedir. Mücahit kelimesinin dilimizde karşılığı *kutsal ülküler uğruna savaşan* kişidir (Akalin, 2009:1428).

Enver Paşa'nın mücahit olarak adlandırdığı korbaşların amacı Rus işgaline son verip Türkistan'ın istiklaline kavuşması olmuştur. J. Castagne (2015:93) de Sovyet Rus görüşü ile haydutluk olan basmacılığın uzun zaman devam etmediğini belirtmek suretiyle hareketin Türkistan'da cihada dönüştüğünü eserinde ifade etmiştir. Bu harekete katılanları milleti için savaşan mücahitler olarak tanımlayan Castagne hareketi Türkistan'da Türk milliyetçiliği olarak açıklamıştır. Zeki Velidi Togan (1981:471) da hareketi *muazzam bir milli harekettir* şeklinde değerlendirmiştir. Mücahid kelimesine görüldüğü gibi dini bir anlamdan çok bölgede milli bir anlam yüklenmiştir. Anadolu ve Kıbrıs Türklüğü de milli mücadeleleri sırasında bu kavramı milli mücadeleye katılan kişi olarak kullanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından sonra hareketin önemi üzerinde duran Türkistanlılar daha önce belirttiğimiz gibi kara propaganda etkisi ile yayılan basmacı söylemini yeniden değerlendirmiştir. Bu kavramın yerine Türkistan'ın bağımsızlığı için savaşan kimselere Özbekistan'da *İstiklalcı* adı verilmiştir. Bu söylem devlet yetkilileri tarafından da kullanılmıştır.

İstiklal kelimesi Arapça kökenli olup müstakil olma anlamına gelmektedir. İnsanın, milletin ve devletin başka güçlere tabi olmadan kendi kendini idare etme hakkını kazanmasıdır (Özbek Tilining İzahli Luğati, 2006:239). Türkistan'da istiklal ülküsü ise sömürgeciliğe karşı hür olma düşüncesidir. Genel olarak milletlerin tarihleri incelendiğinde istiklallerine kavuşmaları bir mücadele sonucu olmuştur (Özbekistan Milliy Entsiklopediyası, 2002b:276-277).

İstiklalcilik Hareketi özellikle 1916-1920 yıllarında Fergana ve çevresinde yoğunlaşan ve giderek bütün Türkistan'a yayılan yerli ahalinin katıldığı milliyetçi bir hareket olmuştur. Hareket, Çarlık döneminden beri gelen Rus sömürgeciliğine karşı Türkistanlıların protesto eylemi olmuştur. İstiklalciliğin hedefi Türkistan'ı Ruslardan ayırmak ve bölgede Türkistanlıların yönettiği Türkistan devletini kurmak olmuştur.

Q. Rajabovve M. Coraev gibi Türkistanlı aydınlar eserlerinde hareketi İstiklalcilik Hareketi olarak tanımlamıştır. Türkiye’de Ali Bademci, Çağatay Koçar, Halim Taşkaya⁹ ve Nurettin Hatunoğlu da çalışmalarında istiklalci kavramına yer vermiştir. Hatunoğlu (2011:284) bu kavramı “...siyasi bölünmüşlüğün gölgesi altında, Türkistan topraklarının Bolşevikler tarafından işgali üzerine, buralarda Bolşeviklere karşı geliştirilen silahlı direniş hareketine, eski tabirle ‘Basmacılık’, yeni tabirle ‘İstiklalcilik’ hareketi denir” şeklinde açıklamıştır.

Türkistan’da İstiklalcilik tabiri özellikle Rus yayılması sürecinde Sovyet hakimiyetine karşı verilen mücadeleyi adlandırmak için kullanılmıştır. Askeri ve fikri olarak devam eden mücadelede İstiklalcilik Hareketi yapılan çalışmalarda genellikle askeri yönü ile ön plana çıkmıştır. Ancak fikri hareketleri de dahil ederek işgal sürecinden bağımsızlığa kadar olan süreci bu adla anmak daha doğru olacaktır. Rusların basmacılık şeklinde adlandırdığı bugün İstiklalcilik olarak adlandırılan milli kurtuluş hareketleri Sovyetler Birliği’nin dağılması ve bölgede bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin kurulması ile fikri olarak amacına ulaşmıştır. Bu hareket Türkistan’da fikri olarak varlığını hala sürdürmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde özellikle Sovyet Özbekistan’ında ve diğer Sovyet devletlerinde basmacı sözü kara propagandaya alet edilmiş ve insanlarda kötü bir algı oluşturmak için kullanılmıştır. Sovyet eserlerinde ve batıda yazılan eserlerde basmacı adı verilen kitlelerin Türkistan’da Rus hakimiyetine son vermek için mücadele eden kişiler olduğu da sıkça vurgulanmıştır. Sovyet dönemi edebi eserlerde incelendiğinde sadece Ruslar tarafından değil bir kısım Türkistanlının da bu propagandaya alet olduğunu görülmüştür. Ancak bu durum Sovyetler Birliği yıkılma sürecine kadar devam etmiştir. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra edebi eserlerde bu kavramın nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuş vatan için mücadele edenlere hakları teslim edilmiştir.

Bu çalışmada Türkistan’da Rus hakimiyetine karşı yapılan hareketler yeni dönem Türkistan’da olduğu gibi *İstiklalcilik* şeklinde ele alınmıştır. Kurtuluş

⁹ Taşkaya İstiklalcilik kavramı ile basmacılık kavramı ile beraber kullanmıştır. Bkz. Halim Taşkaya, *Abdurrauf Fitrat Ve Yaş (Genç) Buharalılar Cemiyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, 2015.

hareketi *Türkistan Milli İstiklal Hareketi* olarak değerlendirilmiştir. Basmacı söylemi bu çalışmada kavramın izah edildiği bölüm dışında Sovyet Rus tarihçilerinin yüklediği eşkıya-talancı anlamında değil bir kısım Türkistanlı ve tarihçinin kabul ettiği gibi istiklali için mücadele eden kimseler anlamında kullanılmıştır.

Türkiye’de Türkistan Milli İstiklal Hareketi ile ilgili çalışmalar yapılsa da hareketi idare eden korbaşılar hakkında yeteri kadar çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada Türkistan’dan Anadolu’ya göç eden Korbaşı Şir Muhammed Bek ele alınmıştır. Türkiye’de vefat eden ve ailesinin önemli bir kısmı Adana’da bulunan Şir Muhammed Bek’in muhacerette yaşadığı dönemle ilgili derli toplu bir çalışma mevcut değildir. İstiklalcilik hareketi hakkında yapılan çalışmalarda Baymirza Hayit, Ali Bademci ve Qahraman Rajabov ön plana çıkmaktadır.

Konu ile ilgili önemli araştırmalar yapan Baymirza Hayit özellikle *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi 1917-1934* ve bu eseri genişleterek oluşturduğu *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü’nün Milli Mücadelesi* eserinde korbaşılar hakkında geniş bilgiler vermiştir.

Ali Bademci *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa* eserinde korbaşılardan hatıraları ve Korbaşı Nezir Kabavi tarafından listelenen sicil defterlerini¹⁰ inceleyerek yüzlerce korbaşı hakkında geniş bilgiler vermiştir. Ali Bademci tarafından yayınlanan korbaşı sicilleri Özbekistan’da yazılan eserlere de kaynak olmuştur.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Özbekistan’da yapılan araştırmalarda 1000’den fazla korbaşının adı tespit edilmiştir. Bu bilgiler Qahraman Rajabov tarafından yazıya geçirilmiştir. Ayrıca Rajabov’un *Şermuhammadbek ve Farg’ona Vodiysidagi İstiqlolchilik Harakati* adlı çalışmalarından önemli ölçüde istifade edilmiştir.

Şir Muhammed Bek’in Türkiye’de yaşadığı dönemle ilgili Adana İl Dernekler Müdürlüğü, Adana İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü ile Nur Muhammed Bek’in çalıştığı döneme ait bilgilerin bulunduğu Adana Yatırım

¹⁰ Korbaşılardan sicil defteri 1926 yılında Afganistan’da Şir Muhammed Bek’in başkanı Nezir Kabavi tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu defter daha sonra Nur Muhammed Bek’e teslim edilmiştir. Bu kayıtlar Enver Bek ve Ali Bademci arşivinde bulunmaktadır.

İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı arşivlerinde ilgili belgeler incelenerek kullanılmıştır. Şir Muhammed Bek'in yakınları ile görüşmeler yapılarak özellikle muhacerette bulunduğu dönemle ilgili bilgiler derlenerek çalışma sırasında kullanılmıştır.

Ali Bademci'nin kişisel arşivinde bulunan korbaşılara ait belgeler incelenerek çalışmada yer verilmiştir. Korbaşı sicilleri, Şir Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek, Nafiz Türker ve Abdulhay Maksım hatıraları incelenmiştir. Şir Muhammed Bek'in 1968 yılı hatıratının orijinal nüshaları ve onun mücadeleye başlamasını anlatan belgenin Baymirza Hayit arşivinde olduğu bilinmektedir. Bir özel üniversite arşivinde olan bu belgelere üniversitenin faaliyetlerine son verilmesinden ve kütüphanesinin kapalı olduğundan dolayı ulaşılamamıştır. Ancak 1968 yılı hatıra notlarının bir kısmı Ali Bademci arşivinde mevcuttur. Anılarını yayınladığı *Yeni Türkistan* ve *Türkistan Sesi* mecmuları da incelendi. Ayrıca Çağatay Koçar'ın kişisel arşivinde bulunan Özbek Türk Lehçesindeki kaynaklar taranarak çalışmada kullanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumunda Füsun Kara "*Şir Muhammed Bek ve Fergana Basmacılığındaki Rolü*"¹¹ adlı bildirisıyla ve Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumunda Ali Bademci "*Türkistan'dan Çukurova'ya Üç Basmacı: Şir Muhammed-Nur Muhammed-Mirza Nefes*"¹² bildirisıyla Şir Muhammed Bek hakkında bilgiler vermiştir.

Türkistan Milli İstiklal Hareketi, Rusların bölgede yayılmaya başlaması ile oluştuğu için çalışma Ruslar ve Rusların bölgede yayılması ile ilgiler vererek başlamaktadır. Türkistan'da bu yayılmaya karşı koyma hareketleri incelenerek Türkistan'daki mücadele ele alınmıştır. Fergana merkezli İstiklalcilik hareketinde Şir Muhammed Bek'in rolü üzerinde durularak ve bölgeden zorunlu göçü ele alınmıştır. Afganistan, Pakistan ve Türkiye'de yaşamı üzerinde

¹¹ Füsun Kara, "Şir Muhammed Bek ve Fergana Basmacılığındaki Rolü", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri : 23-26 Mayıs 1996*. (Haz) Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Kayseri : Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 313-318.

¹² Ali Bademci; "Türkistan'dan Çukurova'ya Üç Basmacı: Şir Muhammed-Nur Muhammed-Mirza Nefes", *Tarihte Adana ve Çukurova*, Cilt IV, (Ed. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, Akademisyen Kitabevi, 2016, s.119-148.

durulmuştur. Muhaceretteki hayatı dönemin tanıklarından dinlenerek II. Dünya Savaşı'ndaki tutumu değerlendirilmiştir. Türkiye tamamladığı yaşamı ve ailesi hakkında bilgiler derlenerek okuyucuya sunulmuştur. Her yıl onlarca Türkistanlının Adana iline gelerek kabrini ziyaret ettiği Şir Muhammed Bek, Türkiye'de Türkistan için önemli bir sembol haline gelmiştir.

1. RUSLAR VE TÜRKİSTAN'DA YAYILMALARI

1.1. Ruslar ve Rus Devleti'nin Oluşma Süreci

Ruslar, Hin-Avrupa kökenli halklardan olan Slav ailesine mensuptur (Vernadsky, 2015:19; Kurat, 2014:5). Bitki adları ve dil araştırmalarıyla arkeoloji çalışmaları sonucu elde edilen bilgilere göre Slavların ilk yurdunun Vistül nehrinden başlayarak Pripet havzası ve Orta Dnepr (Dinyeper) olduğu bilinmektedir (Kurat, 2014:5). Bizanslı ve Gotlu tarihçiler VI. asırda Slavları belirlemek için eserlerinde "Venedi" ve "Ant" terimlerini kullanmışlardır. "Ant" teriminin o dönemde Doğu Slavları anlamına geldiği bilinmektedir (Riasanovsky vd.,2011:17).

M.S. 552 yılında Göktürk Kağanlığının kurulmasından sonra Avarların bir kısmı İdil nehrini aşarak Avrupa'ya geçmiştir. 568 yılına doğru Pannonya merkez olmak üzere Avar İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Slavlar bu dönemde Avar hakimiyeti altında yaşamıştır. Slavların etkin şekilde tarih sahnesine çıkmasında, Balkanlara ve Bohemya'ya yerleşmeleri ve siyasi teşkilat oluşturmalarında Avarların etkisi olduğu bilinmektedir. Avarların bölgeden çekilmesiyle Doğu Slavları bir başka Türk kavmi olan Hazarların etkisi altında kalmıştır. Doğu Slavlarının bazı boyları bu dönemde Hazarlara vergi ödemiştir. Kiev bölgesinde bir Hazar Valisinin bulunması ve Kiev'in bir mahallesine "Hazarlar" (Kozare) adı verilmesi bölgedeki Hazar hakimiyetini göstermektedir (Kurat, 2014:6-7). Güneyde Hazarların ve kuzeyde Normanların etkisi ile beraber Ruslarda devlet kurma fikirleri ortaya çıkmıştır. Norman beylerinin yani knezlerin etkisiyle Hazar nüfuzundan çıkmaya başlayan Slav boyları Kiev çevresinde devlet kurma fırsatı buldular.

Normanların önderlerinden Rurik, Novgorod'a yerleşmiştir. Yerleşim tarihi tam olarak bilinmese de 862 yılı olduğu birçok kayıta mevcuttur. Bu dönemde ilk kez Rus devletinin temelleri atılmıştır. Rus kelimesi bu dönemde devleti kuran Normanları bölgede belirtmek için kullanılmıştır. Zamanla Normanlar ya da bölge halkının ifadesiyle Ruslar Slavlar arasında karışmıştır. Bölge halkının din ve dil konusunda kaynaşması Hristiyan dininin bölgede kabulü

ile beraber olmuştur. Rus kelimesi bu süreçten sonra Doğu Slavlarını ifade etmek için kullanılmıştır (Kanlıdere, 2010:60).

Rurik'ten sonra devlet idaresi Oleg'e geçmiştir. Oleg Novgorod çevresindeki hakimiyet alanını genişleterek Kiyev'e gelmiştir. Oleg'in bu şehir oldukça beğenmesi, yerleşmesi *Kiev devri* adı verilen dönemin başlamasına sebep olmuştur. 907 yılında Bizans'a sefere çıkan Oleg şehirleri yağmalayınca Bizanslılar ticaret anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. 912'de Oleg'in ölümüyle beraber Rurik'in oğlu İgor'un tahta çıktığı bilinmektedir. İgor döneminde İstanbul ve Anadolu'ya Ruslar yağma için gelseler de bu durum Bizanslılar tarafından engellenmiştir. İlk defa bu dönemde İslam memleketlerine sefer yapılmıştır. İgor bir isyan sonucunda öldürülmüş ve hakimiyet karısı Olga'ya geçmiştir. Eşinin öcünü alan Olga'nın Hristiyanlığı kabul ettiği bilinmektedir. Kiev zamanla Bizans kültürü etkisi altında kalmıştır (Kurat, 2014:23-25).

Kiev devrinde gerçek yayılma süreci İgor'un oğlu Svyatoslav dönemine rastlamaktadır. İlk seferlerini Hazarlara karşı düzenlemiştir. Yaptığı seferler yağmadan çok siyasi amaç taşıyan Svyatoslav, Volga'nın tamamına yakınına hakimiyeti altına almıştır. Kendisi Tuna'da olduğu bir dönemde Güney Rusya topraklarından Peçenekler adı verilen bir Türk boyu Kiev'i kuşatma altına almıştır. Kiev'i kuşatmadan kurtarsa da 971'de yine Tuna'dan dönerken Peçenek saldırısı sonucunda öldürülmüştür (Vernadsky, 2015:52-55).

Svyatoslav'un oğullarından Vladimir (978-1015) dönemi Hristiyanlığın yayıldığı en önemli dönemdir. Bu dönemde Hristiyanlık devletin resmi dini olarak ilan edilmiştir. Dini olarak ibadet kitaplarının etkisi ile Slav dilinin önemi artmış ve birçok devlet ile ilişki kurulmuştur. Rus Ortodoks Kilisesi, İstanbul patrikliğine bağlı metropolitlik haline gelmiştir (Topsakal, 2009:106-107).

1019 tarihinde Vladimir'in oğlu Yaroslav knezliğe tek başına hakim olmuştur. Bu dönemde Peçeneklere karşı üstünlük sağlanmıştır. 1043 tarihinde Bizans'a sefer yapan Yaroslav başarılı olamamıştır. Kendisinden sonra knezler arası mücadele artmış ve dağılma sürecinin başlamıştır (Kurat, 2014:38-41).

Ruslar 1223 tarihinde Kalka Meydan Savaşı'nda Kumanlar birlikte hareket etseler de bölgeye akın yapan Moğollara yenilmişlerdir. 1237 yılında ve devamında gelen Moğol kuvvetleri tarafından Kumanlar Volga taraflarına sürülerek Kiev Moğollar tarafından yağmalanmıştır. Rus şehirlerini yağmalayan Türk-Moğol grupları Saray'ı merkez yaparak Altın Orda Devleti'ni kurmuşlardır. Rusların yaşadığı topraklar göçebe Türk-Moğol orduları için elverişli değildir. Bunun için Moğollar Rus knezlerini vergiye bağlayarak bölgeyi uzaktan idare etmeyi tercih etmişlerdir. Moğolların saldırıları nüfusun, ekonomik faaliyetlerin ve siyasi gücün kuzey bölgelerine kaymasına sebep olmuştur (Kanlıdere, 2010:62).

Türk-Moğol hakimiyeti sürecinde Rus knezlikleri kendi aralarında mücadeleye başlamıştır. 1328 yılında Moskova knezi İvan diğer knezliklere üstünlük sağlanmıştır. Rus kilisesi Moskova'ya nakledilmiştir (Kurat, 2014:106-108).

Moğolların Rusya üzerindeki hakimiyetinin zayıflaması 1380 yılında başlamıştır. Moskova Prensi Dmitri Moğolları Kulikova adı verilen bölgede yenmeyi başarmıştır. Bu durum Moğolların yenilmez olduğu düşüncesini etkilemiş ve güç kaybına neden olmuştur (Riasanovsky vd.,2011:67-68).

III. İvan (1462-1505) ve III. Vasili (1505-1533) dönemleri knezlik döneminin son bulduğu dönemler olarak bilinmektedir. Sırayla Yaroslav, Rostov-Suzdal, Novgorod, Tver, Pskov ve Ryazan knezlikleri Moskova'ya bağlanmıştır. III. İvan 1472 tarihinde Bizans prensesi Sophie Paleologue ile evlenerek Moskova'yı III. Roma olarak, kendisini de Bizans İmparatorluğu'nun varisi ilan etmiştir.

Altın Orda Devleti'nin hakimiyetinin son bulmasıyla güç kazanan Moskova 1523 yılında bütün knezlikleri hakimiyeti altına almıştır. IV. İvan bilinen adı ile Korkunç İvan 1547 tarihinde Rusya'nın çarı olarak taç giymiştir (Kanlıdere, 2010:65).

1.2. Çarlığın Türk İllerine Yayılması

Rusların Türkistan'a yönelik işgali 1552 yılında Kazan'ın işgali ile başlamış ve bu süreç aşamalı şekilde ilerleyerek Türkistan'da Çarlık Rusyası hakimiyetinden sonra Sovyet Rusya'nın egemenliği ile tamamlanmıştır.

Altın Orda Devleti'nin çöküşü ile beraber hakimiyeti altındaki coğrafyada hanlık idareleri kurulmuştur. Altın Orda Devleti'nin varislerinden Cuci ulusundan Toktamış soyundan gelen Uluğ Muhammed 1437-1438 tarihinde Kazan'a gelerek Kazan Hanlığını kurmuştur (Golden, 2014:328-329). IV. İvan döneminde Çarlık Rusyası 1545 yılından itibaren Kazan'ın ele geçirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu tarihten 1552 yılına kadar yapılan seferlerle birlikte Kazan'da Moskova yanlısı hanedan güç kazanmıştır. 150.000 kişilik ordusu ile 30.000 kişinin koruduğu kaleyi Ağustos ayında kuşatmaya alan IV. İvan Ekim ayı başında Kazan'ı ele geçirmiştir. Böylece Orta İdil bölgesindeki M.S. IV. Asırdan beri devam eden Türk hakimiyeti son bulmuştur (Topsakal, 2009:127-128).

1552 tarihi bölgedeki Türk hakimiyetinin sonunun başlangıcı olmuştur. Kazan'ın işgali ile beraber Slav-Ortodoks dünyası doğuya (Türk-İslam Dünyasına) tarihi misyonu doğrultusunda ilk hareketini yapmıştır (Alkış, 2004:21). Çarlık Rusyası'nın yalnız Rus milletinden oluşan bir devlet olması Türk illerine yayılmasıyla ortadan kalkmıştır. Kazan'ın ele geçirilmesiyle Ruslar kısa sürede Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkaslara ulaşmıştır. Ural coğrafyasının Rusların eline geçmesiyle de Ruslar Sibiryaya ve Türkistan coğrafyalarına doğru yayılmaya başlamıştır. 1556 yılında iç karışıklıklarla uğraşan Astrahan Hanlığı Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Astrahan'ın işgali ile beraber önemli bir ticaret yolu olan İdil-Volga Nehri Türklerden Ruslara geçmiştir (Kurat, 2014:169).

Knez Şerbatov'a göre Ortodoks olmayan halkların bireylerinin Rus devletine sadık birer vatandaş olması mümkün değildir. 1555 yılında Rus Ortodoks Kilisesi Meclisi, Çar IV. İvan ile beraber Moskova'da toplanmıştır. Bu toplantıda alınan karara göre Kazan'a ve yeni ele geçirilen bölgelere piskopos atanmıştır (Topsakal, 2009:145). Rusların Türk boylarını Hıristiyanlaştırmaları bu süreçle beraber devlet politikası haline gelmiştir. 1738-1755 yılları arasında Tatarlara ait camilerden 536 tanesi yıkıma uğramış kalan camilerden 418'i kullanıma kapatılmış ve medreseler yok edilmiştir. Ruslar ele geçirdikleri

bölgelere Rus göçmenleri yerleştirerek bölgelerin demografisi değiştirilmeye başlanmıştır. Süreçte Tatarlar yaşadıkları bölgelerde azınlık durumuna düşmüştür (Irving'den aktaran Hatunoğlu, 2011:52-53).

Kazan'da olduğu gibi Başkırtların yaşadığı coğrafya da zamanla Rus saldırılarına uğramıştır. Rus akınlarından sonra Tatar bölgelerine olduğu gibi buraya Rus göçmenleri getirilmiştir. Başkırtlar XVII. ve XVIII. asırda Rus işgaline karşı sürekli ayaklanmışlardır. Kazak boylarının XVIII. asırda zamanla Ruslara tabi olmalarıyla Rusların Yayık havzasında korunaklar inşa etmesiyle Başkırt ayaklanmaları azalmaya başlamıştır (Togan, 2003:27).

Tatarların ve Başkırtları hakimiyeti altına alan Çarlık Rusyası'nda Türk boylarını eritmek için Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikaları sert şekilde uygulanmıştır. II. Katerine ile beraber bu politikaların bir kısmı uygulamadan kaldırılmış ve Tatar tüccarlara ayrıcalıklar verilmiştir. Bu dönemde Türkistan ile yapılan ticaret yolları Tatarların bulunduğu bölgeden geçmekteydi. Ticarete Çarlık Rusyası ile Türkistan arasında Tatarlar aracı görevi görmüştür. Çarlık Rusyası XIX. asrın ikinci yarısına kadar Tatarların yardımı ile ekonomik yönden Türkistanlılara üstünlük kurmuştur (Benningsen ve Quelquejay, 2005:25-26).

1563 yılında Batı Sibir'de Cengiz soyundan geldiğini bildiren Küçüm Han bölgede vergi toplamaya başlamıştır. Bölgedeki kavimleri hakimiyeti altına alan Küçüm Han Sibiry'a da Rusların rakibi haline gelmiştir. Ruslarla vergi meselesi yüzünden arası açılan Küçüm Han çarlıkla bütün ilişkilerini kesmiştir. Aynı dönemde Rusların bölgedeki elçisi T. Çubukov öldürülmüştür. Çar, Sibiryayı ele geçirmek için bölgedeki Rus Kazaklarını (Kossaklar) kullanmıştır. Rus Kazaklarının lideri Yermak Timofeyeviç kuvvetleriyle beraber Küçüm Han'ı yenilgiye uğratmıştır. 1582'de Küçüm Han'ın kuvvetleri Türkistan'a doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Küçüm Han'ın çekilmesiyle bölgedeki Tatar boyları da çekilmeye başlamıştır. Tatar mirzalarının yardımı ile güç toplayan Küçüm Han 1585 tarihinde Rus Kazaklarını Vagay yakınlarında pusuya düşürerek Yermak ve askerlerini yok etmiştir. 1586'da Ruslar bölgeye vali Vasiliy Sukin ile yeni bir ordu göndermiştir. Tobol adı verilen bölgeye karakol kurulmuş ve Sibiryanın ele geçirilmesinde üs görevi görmüştür. 1598 tarihinde Küçüm Han'ın Ruslara

yenilmesi ile Rusların Sibiry'a da ilerleyişi kolaylaşmıştır. Bölgedeki Türk boyları bu tarihten itibaren Rusların yönetimi altına girmiştir (Topsakal, 2017:39-101).

Çar I. Petro döneminde XVIII. asrın başlarında Rusya İmparatorluk haline gelmiştir. Çar, Büyük Rusya'sı için Hindistan, Çin, Afganistan, İran ve bölge ülkeleriyle politik ve ekonomik ilişkilerin önemini farkındadır. Bununla birlikte Çar I. Petro'nun doğu siyaseti Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ve sonucunda başarısız olduğu 1711 Prut Savaşı ile daha belirgin hale gelmiştir. Rusya'nın Karadeniz'de ilerlemesi durmuş artık Asya'ya yönelmiştir (Doğan, 2004:288).

I. Petro Türkistan'a bir heyet göndermiştir. Bu heyetten Amuderya Nehrinde altın tozu olduğunu öğrenmiştir. Aynı şekilde 1713 tarihinde dönemin Sibiry Valisi de Doğu Türkistan'a dair aynı bilgileri ulaştırmıştır. Valiye gönderdiği emirle Doğu Türkistan'ın Yarkend şehrinin alınmasını istemiştir fakat Kalmukların mücadelesi ve orduda yayılan salgın hastalıklar Petro'nun isteğinin gerçekleşmesini engellemiştir. Ruslar 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kalelerini inşa etmişler ve bu kaleler Rusların Türkistan'a doğru yayılmalarını kolaylaştırmıştır (Çapraz, 2011:54).

Türkistan'ı ele geçirmek isteyen Çar I. Petro'nun 1722 yılında *"Kırgızların Ordaları bütün Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu topraklar Rus himayesine alınmalıdır ki, bu ülkelerin vasıtasıyla diğer Asya memleketleri ile ilişkiler kurulsun ve Rusya'nın menfaatlerine uygun tedbirler alınabilsin"* buyruğu kendisinden sonraki dönemlerde de uygulamaya konulmuştur (Hayit, 1995:49). Ruslar güneye doğru indiklerinde Kırgızların Ordaları diye belirttikleri Kırgız ve Kazak Türklerinin yaşadığı coğrafyaya yönelmişlerdir. Moğol asıllı kavimlerin saldırısı neticesiyle cüzlere¹³ ayrılan Kazak Türkleri arasında XVI. asırda ayrışmalar başlamıştır. 1726 ve 1730 yıllarında Küçük Cüz Hanı Ebu'l Hayr, Rus Çarına elçiler göndererek saldırgan kavimlere karşı yardım talebinde bulunmuştur. Bu durum güneye inmek isteyen Ruslar için önemli bir fırsat teşkil etmiştir. Rus Çarı, Tevkelev'i elçi olarak Ebu'l Hayr Han'a göndererek ve Ruslara sadakat yemini etmesini istemiştir. Ebu'l Hayr Han'ın kendi başına verdiği karar yüksek mecliste tartışılmış ve Rus himayesine

¹³ Kazak Türkleri zamanla tek merkezli yönetim yerine kendi aralarında üç merkezli yönetim benimser. Ulu-Orta-Küçük Cüz adı verilen bu topluluklar ortak hareket etme durumunu ortadan kaldırır. Bu durum Kazak Türklerinin kolay şekilde Ruslar tarafından ele geçirilmesini sağlamıştır.

girmek doğru bulunmamıştır. Rus elçi Tevkelev bu durum üzerine kendilerine tabi olmadıkları zaman Rusya'ya bağlı olan Başkurtların, Kalmukların, Rus Kazaklarının ve Sibirya halklarının saldırılarının devam edeceğini belirtmiştir. Bu durum karşısında Küçük Cüz Rusya'ya bağlılığını bildirmiştir. Ruslar Küçük Cüz'e yardım etmek bahanesi ile Or ile Ural Nehirleri arasına kale inşa etmişlerdir. Tevkelev Çariçe Anna İvonova'ya olumlu bir rapor sunmuştur. Orenburg Kalesi'nin inşası 1743 yılında tamamlanmıştır. Rusların Türkistan'a yayılmasında önemli bir rol oynayacak üs böylece kurulmuş olacaktır (Saray, 2014:99-101).

1735 yılında Kazaklar tarafından Sabalak Batır Han ilan edilmiştir. Abılay adını alan Kazak Hanı bütün cüzleri bir araya getirerek Kazak Türklerinin kaybettikleri toprakları geri almak istemiştir. Ulu Cüz'ü Kalmuk baskısından kurtarmıştır. Abılay Han, Orta ve Ulu Cüz'ün ortak hareket etmesini sağlarken Küçük Cüz'ün bir bölümünden de destek almıştır. Abılay Han bölgedeki Rus tehditlerinden dolayı Çin'in himayesine girmiştir. 1781 yılında ölünce yerine geçen oğlu Veli Han, Orta Cüz'e han olmuştur. Rus baskılarına dayanamayan han Rusların himayesine geçmiştir (Kafkasyalı, 2012:174).

Ural ve Kazak bölgelerinin bir kısmını himaye eden Ruslar, Orenburg merkez olmak üzere bir yönetim oluşturdular. Orenburg'a vali olarak atanan Nepluev, 1744 yılında Türkistan ve Hindistan ile ticareti geliştirmek amacı ile bu bölgelere kervanlar göndermiştir. 1740-1750 yılları ile beraber Çarlık Rusyası'nın Türkistan hanlıkları ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin merkezi olan Astrahan önemini yitirmeye başlayarak Orenburg ön plana çıkmıştır (Çapraz, 2011:55). Ruslar 1742'de Orenburg bölgesinde Tatar coğrafyalarında uyguladığı iskan politikasını uygulamaya koymuştur. Rus Kazaklarının bölgeye göç ettirilmesi ile Çarlık Rusyası sınır güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır (Baumann, 2002:578). Bu politika ele geçirilen Kırgız-Kazak coğrafyasında da aynı şekilde devam etmiştir.

Ruslar 1755 yılında kendilerine karşı ayaklanan Şah Ali önderliğindeki Başkurlara karşı Kazakları kullanmışlardır. Orenburg Valisi, Kazak liderlere bölgede var olmak istiyorlarsa Başkurlara karşı mücadele etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Mücadele etmedikleri takdirde bölgede Kazaklara verilen yetkilerin

Başkurtlara verileceğini iletmiştir. Kazakların lideri olan Nur Ali Han Başkurtlara karşı savaşmıştır. Böylece Ruslar ayaklanmayı bastırmıştır. Şah Ali bütün Müslümanları Ruslara karşı ayaklanmaya çağırsa da Küçük Cüz Kazakları Rusların oyununa gelmiştir. Kazak topraklarına sığınan Başkurtlar 1757 tarihinde Orenburg yetkili makamlarına teslim edilmiştir. Nur Ali Han önderliğindeki Kazaklar, 1771 tarihinde bu sefer Kalmuklara karşı Çariçe II. Katerina'nın isteği üzerine saldırılarda bulunmuşlardır. 1800 yılından itibaren bu durum han seçimlerine de yansımıştır. Artık Küçük Cüz'ü yönetecek kişi Çar tarafından onaylanmak zorunda olmuştur (Hayit, 1975:55-57).

Rusların Kazak topraklarında üsler kurması, Ruslarla Kazakların komşu olması, Kazakların Moğolların saldırılarına maruz kalması ve Rus memurların Kazak Türkleri üzerindeki tesirleri Ruslarla Kazaklar arasındaki ilişkilerin ilerlemesini de sağlamıştır. Orta Cüz Kazaklarının bir bölümü 1782 yılında Rusların himayesi altına girmiştir. Kokand Hanlığı sınırları dışında kalan topraklarda yaşayan Ulu Cüz Kazakları da 1845 ve 1847 tarihlerinde Ruslara tabi hale gelmiştir. Ancak 1856 yılında Orenburg Genel Valisi'nin Çar'a gönderdiği rapora göre Kazak Türklerinin Rus Çarlığı himayesinde oluşu sadece sözde olmuştur (Hayit, 2000: 147). Orenburg Genel Valisi'nin raporu bu yönde olsa da Ruslar, Kazakları ve Kırgızların bir kısmını himayesi altına alarak Türkistan Hanlıklarına doğru yönelirler. Rusların karşısında Türkistan'da Kokand, Hive Hanlıkları ile Buhara Emirliği bulunmaktadır.

1.3. Çarlığın XIX. Asırda Batı Türkistan Hanlıklarına Yayılması

Rusların Türkistan'a yönelmesiyle hanlıklar zamanla işgal hareketlerine maruz kalmıştır. Hanlıkların birlikte hareket edememesi, ekonomik durumları ve siyasi açıdan yaptıkları yanlış hamleler Rusların kolay şekilde Türkistan coğrafyasında ilerlemesini sağlamıştır. XIX. asırda bu ilerlemenin devam etmesindeki en önemli neden Çar I. Petro'nun uygulamak istediği Türkistan üzerindeki ekonomik çıkarlar ve Rus-İngiliz rekabetidir.

Çarlık Rusyası'nın XIX. asırda bölgede daha aktif olmasında Kafkasya'yı hakimiyeti altına alması önemli bir rol oynamıştır. Kafkasya'da askeri ve idari yapılar oluşturan Ruslar, Batılı devletlerin müdahalesi ile 1853-1856 Kırım Savaşı sonucunda aldıkları mağlubiyetle Osmanlı Devleti ve etkisi altındaki coğrafya

üzerinde hedeflerine ulaşamayacaklarını anlamışlardır. Bu durum karşısında Ruslar, Karadeniz ve Boğazlar gibi ticari açıdan önemli bir coğrafya olan Türkistan'da yayılmayı amaç edinmişlerdir.

Türkistan'daki Rus-İngiliz rekabeti bölgede yayılmak isteyen bu devletlerin Türkistan'da araştırma yapmalarına neden olmuştur. Sahte ad ve kılıkla yapılan bu araştırmalar batılılar tarafından ilgi ile karşılanmıştır. Türkistan'a giren bu kişiler ve devletlerin heyetleri bağlı oldukları makamlara sundukları rapor ile Türkistan'ın işgal sürecini de hızlandırmışlardır. 1858 yılında N.P. İgnatiyev'inde içerisinde bulunduğu Rus heyeti yetkililer tarafından Hive ve Buhara'ya gönderilmiştir. İgnatiyev Rus yetkililere sunduğu raporda şu tespiti yapmıştır:

“Rusya bu ülkeleri işgale derhal başlamalıdır. Yalnız bunun için Rus kanının dökülmesine fazla lüzum yoktur. Zira buradaki üç Türk hanlığı arasında yeteri kadar ihtilaf vardır. Rusya'nın yapması gereken bu ihtilafları körükleyerek devletleri birbirine düşürmektir. İhtilafların savaşa dönüşmesi için de uygun olan devlete silah ve mühimmat yardımı va' dederek savaşın çıkması sağlanmalıdır” (Yalçınkaya, 2006:57).

Raporu dikkate alan Rus yetkililer bölgede Kokand Hanlığı ile Buhara Emirliği'nin savaşımasını sağlamıştır. Türkistan'da askeri ve siyasi açıdan birlik oluşması durumu Rusya'nın hanlıkları birbirine düşürmesi ile ortadan kalkmıştır. Zayıf düşen hanlıklar Ruslar için kolay bir hedef haline gelmiştir. Bu süreç Batı Türkistan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesi ile son bulmuştur.

1837 yılında Rus Çarı I. Nikolay, Hive Hanlığı'nın işgal edilmesi için dönemin Orenburg Valisi General V.A. Perovskiy'e buyruk göndermiştir. Bu buyruğa uygun şekilde hareket edebilmek için vali yetkililerden askeri yardım talep etmiştir. 1839 yılında kurulan ordu ile 14 Kasım tarihinde Hive'ye doğru sefere çıkmıştır. Sefer Ruslar açısından hezimet ile sonuçlanmıştır. Bu sonuç üzerine Çar I. Nikolay tekrar hazırlıklara başlanılmasını isteyecektir. Ancak yapılacak hazırlıklar daha önceki hazırlıkların kapsamından 3-4 kat daha fazla olacaktır. Bu durumu gören Orenburg Valiliği yetkilileri hükümete bilgi vererek seferlerin ertelenmesi için karar çıkmasını talep etmiştir. Hive Hanlığına yapılacak olan ikinci saldırı bu şekilde başlamadan son bulmuştur. Bu süreçte Rus yetkililer, hanlıkla ilgili askeri-siyasi bilgiler toplamıştır. Hive'de bulunan Rus esirlerin serbest kalması da sağlanmıştır (Ziyayev, 2007: 62-67).

Kokand Hanlığına bağlı olan Sirderya üzerindeki Akmescit Kalesi, Rusların Türkistan'a doğru yayılmasında engel teşkil etmekteydi. Bu kale ilerleyen yıllarda Kaşgar Emiri olacak Yakub Bey tarafından kontrol edilmektedir. Yakub Bey'in kaleden gitmesiyle Ruslar 1853 yılında Akmescit'i ele geçirmişlerdir. Ruslar bu önemli noktanın alınmasıyla Türkistan'a askeri ve diplomatik olarak nüfuz etmeye başlayacaktır. 1860 yılında Yedisu bölgesinden harekete geçen Rus askerleri Tokmak ve Pişpek şehirlerini ele geçirdiler. Bu sefer sonucunda Tanrı Dağlarından Doğu Türkistan'a giden yolların kontrolü Rusların eline geçmiştir. Türkistan'da yayılmaya devam eden Ruslar, 1861'de Sirderya üzerindeki Cülek ve Yenikurgan bölgelerini ele geçirdiler (Kurat, 2014:368-369).

Diplomatik ve askeri hazırlıklar yapan Ruslar tarafından 1 Mayıs 1864 tarihinde Rus-Çin hududunda keşif yapmak amacıyla Türkistan ve Evliya-Ata'ya iki sefer düzenlenmiştir. Kokand Hanlığı tarafından bu seferler tepki ile karşılanınca Ruslar Kokand Hanlığına savaş ilan etmiştir. Çernyayev komutasındaki 15.000 kişiden oluşan Rus birlikleri Kokand kuvvetleri karşısında ilk savaşta başarılı olamamaları da ikinci savaşta 22 Eylül 1864 tarihinde Çimkent'i ele geçirdiler (Saray, 2014:318). Çimkent'i hakimiyeti altına alan Çernyayev Taşkent'e doğru yönelecektir. 27 Eylül 1864'te Rus kuvvetleri Taşkent'e doğru yola çıkmıştır. Fakat Rus kuvvetleri yaptıkları saldırılarda başarılı olamamıştır. Çernyayev'in Rus dış işleri yetkililerinden habersiz şekilde hareket etmesi onun tepki almasına neden olmuştur. Bu durum sonucunda Taşkent'in ele geçirilmesi için yapılacak sefer Nisan 1865 tarihine ertelenmiştir.

Çarlık Rusyası'nın Dış İşleri Sorumlusu Gorçakof'un 3 Aralık 1864 tarihinde yurtdışındaki Rus yetkililere gönderdiği yazılı belge Rusların Türkistan'a yapacağı askeri hareketin meşru kılınması açısından oldukça önemlidir. Gorçakof'a göre yarı vahşi, göçebe Türkistan ahalisine Ruslar medeniyet götürecektir. Bölgedeki çapulculuk ve yağmaya son vermek amaçlı bölgedeki halklar kontrol altına alınmalıdır. Yaptığı açıklamada bölgeden geri çekilmenin zaaf olduğunu vurgulayan Gorçakof ilerlemenin devam edeceğini de bu şekilde belirtmiş oluyordu (Saray, 1984:8-11).

9 Mayıs 1865 tarihinde Taşkent'e Rus saldırısı tekrardan başlamıştır. Bu saldırılarda Kokand Hanlığı'nın komutanı Alim Kul ölmüştür. Rus saldırılarının

yoğunlaştığı dönemde Buhara Emiri Muzaffer Han, Hanlığın merkezi olan Kokand şehrine saldırı düzenlemiştir. Taşkentlilerin yardım talebine Kokand'ın iç işlerine karışarak karşılık veren Muzaffer Han, Hüdayar Han'ı Kokand tahtına oturtmuştur. Muzaffer Han'ın saldırıları hanlıktaki Kırgızların ve Kıpçakların bölgeden göç etmelerine neden olmuştur. Muzaffer Han'ın bu süreçte Hocent'i de işgal etmesi hanlığın sonunu hazırlamıştır (Hatunoğlu, 2011:78-79).

Ruslar Taşkent şehrinde yardım gördükleri iki tüccarın desteği ile 23 Haziran 1865'te Taşkent Kalesinin kapılarından birini açtırmayı sağlamışlardır. Ertesi gün yaptıkları saldırı ile şehre giren Ruslar Taşkentlilerin önemli bir kısmını katledecektir. Taşkent gibi önemli bir noktanın düşmesi hanlığın sonu olmuştur. 24 Haziran 1865 tarihinde Ruslar tarafından hazırlanan bir anlaşma ile Kokand Hanlığı Rusların nüfuzuna girmiştir (Saray, 2014:319). 1876 tarihine kadar Rus nüfuzu altında olan hanlık bu tarihte tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Ruslar işgal edip nüfuzları altına aldıkları bölgelerin yönetiminde bu dönemde problemler yaşamaya başlamıştır. Bu nedenle 25 Aralık 1865 tarihinde Çarlığın askeri ve dış işleri yetkililerinden oluşan özel bir komisyon Taşkent'in durumunu görüşmüştür. Çarlık Rusyası'na bağlı bir hanlık olması ya da ilhaki meselesi bu komisyonda tartışılmıştır. Bu durum tartışılrsa da Nisan 1866 tarihine kadar idari problemler yerine ticari durum bölgede ön plana çıkmıştır. Bu tarihte Taşkent'in Çarlığa bağlanmasına karar kılınmıştır. 27 Ağustos 1866'da resmen Taşkent'in Çarlık Rusyası'na bağlandığı ilan edilmiştir (Hayit, 1975:79-83).

Taşkent ahalisi de bölge Rusya'ya ilhak edilmeden önce Rus kuvvetlerine karşı isyan hareketlerine başlamıştır. Buhara Emiri Muzaffer Han da Rus kuvvetlerinin Taşkent'i terk etmesini istemiştir. Taşkent'in Ruslar tarafından kontrol altına alınması emirin ordusu ile Rus kuvvetlerinin karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. 8-9 Mayıs 1866'da teknik açıdan güçlü olan Rus askerleri emirin ordusuna İerar'da büyük kayıplar verdirmiştir. Savaş sırasında Buhara ordusunda bulunan Afgan Şehzade İskender emirliğe ihanet edip taraf değiştirmiştir. Bu durum savaşın Ruslar lehine sonuçlanmasında oldukça etkili olmuştur. Rus ordusu bu savaştan sonra 25 Mayıs tarihinde Cizzak şehrini de işgal etmiştir.

Rus ordusunun bu ilerleyişi Buhara’da korkuya neden olmuştur. Bu durumda Ekim 1865’te emir tarafından tutuklanan Rus heyeti serbest bırakılmıştır. Ruslar ile barış yapmak isteyen Buhara Emirliği yetkilileri görüşmelerde Rusların savaş tazminatı istekleri dışındaki bütün maddeleri kabul etmiştir. Ruslar bu maddenin de 10 gün içerisinde yerine getirilmesini aksi takdirde savaşa sebebiyet vereceğini iletirler. Verilen süre dolduğunda Ruslar 7 Eylül 1866’da Buhara Emirliği topraklarına askeri harekate başladılar. Oratepe bölgesinde 15.000 Türkistanlı Ruslar tarafından katledilmiştir. Buharahlının barış istekleri Buhara’yı ilhak etmeyi tasarlayan Ruslar tarafından hiçbir şekilde kabul edilmeyecektir (Hatunoğlu, 2011:89-90).

1867 yılında Ruslar tarafından idari yapıda değişikliğe gidilmiştir. Taşkent merkez olmak üzere Türkistan Genel Valiliği kurularak ilk olarak General Kaufman göreve getirilmiştir. Halk tarafından ‘‘Yarım Padişah’’ olarak bilinen Kaufman önceki yetkililerin aksine Buhara Emirine mektup göndererek barış için hazır olduğunu bildirmiştir. Emir barışa yanaşsa da Buhara halkı ağır vergilerden dolayı Ruslarla savaşılmasını istemiştir. Emir’in barışa yanaşması bu dönemde ülkede iç isyana da sebep olacaktır. 1.000 kişinin Emir Muzaffer’in emri ile öldürüldüğü ve muhalif din adamlarının sürgün edildiği olaylarda sert tedbirler alınmıştır. Emir bu durumdan sonra barış için önce ülkedeki nüfuzlu insanlarla görüşmüştür. Kendisi bu görüşmelerden sonra barış kararını değiştirmiştir. Bu durumun savaşa neden olacağını bilen Emir Muzaffer, Kokand ve Hive Hanlıklarından yardım talep etmiştir. Beklediği cevabı alamayan emir, Hindistan’daki İngiltere’nin temsilcisi Lord Laurence’ten de yardım ister ancak sonuç değişmeyecektir (Ziyayev, 2007:222-227).

1868’de ilerleyen Rus kuvvetleri önce Semerkant’ı daha sonra Urgut ve Kattakorgan’ı ele geçirmiştir. Buhara kuvvetleri 2 Haziran 1868 tarihinde Rus kuvvetleri karşısında mağlup olmuştur. Rus ilerleyişini durduramayan Emir Muzaffer, Rusların isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Rusların işgal ettiği Buhara’nın üçte ikisi artık emirliğin kontrolünden çıkmıştır. Buhara Emirliği’ne ait olan topraklarda Rusların her türlü faaliyetleri serbest hale gelmiştir. Böylece Kokand Hanlığı’ndan sonra Buhara Emirliği de Çarlık Rusyası’nın nüfuzu altına girmiştir (Saray, 2014:321-322).

Türkistan'a yayılma sürecinde Kokand Hanlığı ve Buhara Emirliği'ne göre Hive Hanlığı'nda Ruslara karşı direnme süreci daha uzun sürmüştür. 1839 yılında başlanan işgal hareketleri 1873 yılında ancak sonuç vermiştir. 29 Mayıs 1873 tarihinde Hive'ye giren Rus kuvvetleri hanlığın Çarlık Rusyası nüfuzu altına girmesini sağladılar. 12 Ağustos 1873 tarihinde Türkistan Genel Valisi Kaufman ile Hive Han'ı Said Muhammed Rahim Han arasında Hive açısından çok ağır şartlar içeren anlaşma imzalamıştır (Hatunoğlu, 2015a:718).

Yapılan anlaşmaya göre Hive Han'ı ahalisi ile beraber Çarlık Rusyası'na bağlı olmayı kabul etmiştir. Hanlığa ait olan toprakların bir kısmı Rusya'ya bağlanacak ve bu bölgelerde arazisi olan Hivelilerin buradaki hakları son bulacaktır. Hanlık sınırları içerisinde Rus tüccarların güvenliğinden Han sorumlu olacak ve bu tüccarlar serbest şekilde ticaret hakkına sahip olacaktır. Esir ticaretine son verilecektir. Ruslar savaş masraflarına karşılık olarak Hive'den ağır bir savaş tazminatı elde edecektir. Bu anlaşma Ruslara karşı kendilerini uzun süre savunan Hive ahalisine ağır bir bedel olarak Ruslar tarafından sunulmuştur (Nur, 1994:414-415).

Çarlık Rusyası yetkilileri 1879 yılı 2 Şubat'ında Türkmenistan'a bir sefer planlamıştır. Ordunun başına Kafkas Ordusu komutanlarından General Lazaryev getirilmiştir. Rus kuvvetlerinin sefer hazırlığını öğrenen Türkmenler savunma amaçlı çeşitli hazırlıklar yapmışlardır. Silah yönünden oldukça zayıf olan Türkmen kuvvetleri yaz mevsiminde hareket eden Rus kuvvetlerini Bendesen Geçidinde durdurmaya çalışacaktır. Başarılı olamayan Türkmenler Göktepe Kalesine çekilmişlerdir. General Lazaryev'in zehirlenme sonucu ölmesi üzerine birliklerin başına General Lomakin geçer. Lomakin komutasındaki Ruslar 9 Eylül günü üç farklı yönde Göktepe'ye doğru saldırıya geçmiştir. Yapılan Rus bombardmanı ile Göktepe Kalesi ve Yengişehir yerle bir olmuştur. Kısa sürede binlerce Türkmen ölmüştür. Ancak Rusların şehri tam olarak almalarına Türkmenler izin vermemiştir.

1881 tarihinde Rus kuvvetlerinin başına General Skobelev getirilmiştir. Rus ordusu Ocak ayının başında tekrardan yapılacak olan işgal için hazırlık yapmıştır. Silah ve mühimmat üstünlüğü olan Ruslar 25 Ocak günü Göktepe'yi ele geçirmiştir. 1-25 Ocak 1881'de Türkmenlerin kaybı 34.500 kişi olmuştur.

Rusların kaybı ise 289 kişidir. 30 Ocak tarihine kadar Skobelov,Aşkabat'a kadar bütün Türkmen topraklarını işgal etmiştir. Rus yayılması devam etmiş 1884 yılında ise Merv Rusların eline geçmiştir (Saray,2014:398-408). Ruslar en son 1895 yılında Pamir'i sınır olarak belirlemişler ve Türkistan'daki yayılmalarının son noktası olmuştur (Ziyayev, 2007:320).

1.4. Türkistan'ın İdaresi

Çarlık Rusyası 1847-1866 yılları arasında Türkistan Hanlıklarına bağlı birçok yerleşim yerini ele geçirmiştir. 12 Şubat 1865 tarihinde General Çernyayev tarafından kurulan Türkistan Vilayeti artık idari olarak yayılma politikalarına katkı koyamaz duruma gelmiştir. Orenburg Genel Valiliği'ne bağlı olan bölge merkeze uzak hale geldiğinden askeri ve idari uyumsuzluklar ortaya çıkarmaya başlamıştır.

Mart 1867'de Çar II. Aleksandr'ın buyruğu ile Çarlık Rusyası Savunma Bakanı Dmitriy Alekseyeviç Milyutin'in başkanlığındaki heyet Türkistan Vilayeti'nin Orenburg merkezden ayrılması, Batı Sibirya Genel Valiliği sınırları içerisinde olan Semipalat vilayetinin Tarbağatay sıradağlarından güneye doğru uzanan kısmını Türkistan'a bağlanması, idari ve askeri teşkilatların yapılandırılması konularını rapor haline getirmiştir. Heyetin hazırladığı rapor Çar tarafından 11 Nisan 1867'de onaylanmıştır. Hazırlanan idari kanun 14 Haziran 1867'de bakanlar kurulu tarafından onaylanmış ve 11 Temmuz 1867'de Çar II. Aleksandr'ın onayı alınmıştır. Böylece Türkistan Genel Valiliği kurulmuştur.

Kanuna göre Türkistan Genel Valiliği, İç İşleri Bakanlığı'na değil de Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bölge Savunma Bakanlığı'na bağlı olduğu için Çarlık Rusyası tarafından idari sorumluluk generallere verilmiştir. Savaş kararı, komşu ülkelerle görüşme, anlaşma yapabilme gibi askeri, ticari ve siyasi birçok yetkiyi elinde bulunduran valiye sınırsız yetkiler verilmiştir. Bu nedenle bölgenin ilk valisi General Kaufman halk tarafından "*Yarım Padişah*" olarak adlandırılmıştır (Eshenkulova, 2015:51-52). Çar tarafından Kaufman'a verilen yetki belgesi şu şekildedir:

"Biz, Türkistan Genel Valimiz, General Yaverimiz Konstantin Kaufman'a yüce vekaletimi vermekle kendimizi bahtiyar kabul ediyoruz ve her türlü siyaset, sınır ve ticaret işlerini halletmek,

iki taraf vatandaşları için faydalı müzakereler yapmak ve anlaşmaları, şartnameleri ya da kararları imzalamak ve komşu memleketlere güvenilir insanları göndermek için vekil onu atıyoruz.

Bu söylediklerimiz doğrultusunda, bizim vekilimizin hazırladığı ve imzaladığı bütün belgelerin onaylanacağını kendi adımıza ve varislerimiz adına imparatorluk sözümüzle vaat ediyoruz... (Ziyayev, 2007:223)''

Taşkent merkez olarak kurulan Türkistan Genel Valiliği'ne Sırderya Vilayeti ve Yedisu Vilayeti eklenir. Sırderya Vilayeti Taşkent merkez olmak üzere Evliyaata, Çimkent, Hocent, Cizzak, Kazali, Perovski ve Amuderya'dan oluşmaktadır. Yedisu Vilayeti de Verniy (Almata) merkez olmak üzere Kopal, Bişkek, Lepsinsk ve Prjevalsk gibi bölgelerinden oluşmaktadır (Kydyralieva, 2015:11).

General Kaufman'ın zamanla hanlıkların bazı bölgelerini işgal etmesi ve hanlıkları nüfuzu altına alması Türkistan Genel Valiliği'nin sınırlarının değişmesine neden olmuştur. Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı Türkistan Genel Valiliği'nin vassalı konumuna gelmiştir. Türkistan Genel Valiliği Yedisu ve Sırderya vilayetleri dışında Semerkant, Fergana ve Hazarötesi vilayetleri ile sınırlarını genişletmiştir (Usmonov vd., 2005:181). Kırgız ve Kazak Türklerinin yaşadığı coğrafyada idari olarak Sibiry ve Orenburg Genel Valiliklerinden ayrılarak Bozkırlar Genel Valiliği adı ile yeni bir birim kurulmuştur. Bozkırlar Genel Valiliği Akmolinsk ve Semipalatinsk adlı iki vilayetten oluşmaktadır (Roy, 2009:66). İdari yapılanmalarda vilayetlere oblast, vilayetten küçük yerleşim yerlerine uyezd, en küçük yerleşim birimlerine de volost adı verilmiştir.

Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı idare etmesinde demiryolu projesi oldukça etkili olmuştur. Çar II. Aleksandr döneminde yapılan proje çarlığın kontrol ettiği topraklarda ekonomik ve siyasi olarak yeni bir dönemin başlamasına neden olacaktır. "Orta Asya Demiryolu" ile Türkistan'da askeri ve sivil yerleşim yerleri oluşturulmuştur. Özellikle Türkistan'da üretilen pamuğun Rusya'ya sevk edilmesinde kullanılan demiryolu Tatar tüccarların bölgedeki ticari olarak üstünlüğüne de son vermiştir.

Demiryolu projesi kadar bölgedeki göç siyaseti de Rusya'nın bölgede hakimiyet kurmasında etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türkistan'a 540.000 Rus köylüsü yerleştirilmiştir. 1914 yılında Çarlık Rusyası'nın Türkistan'a

yerleştirdiği Rus ve Kossak sayısı 1.950.000 kişiyi bulmuştur. Ayrıca arlık göçmenlere toprak verme, hisse verme ve vergiden muaf tutma gibi ayrıcalıklarda tanımıştır. Türkistanlıların ellerinden alınan verimli topraklar bölgede arlığa ve Rus köylülere karşı yeni isyanlara sebep olmuştur (Kydyralieva, 2015:18-24).

Çarlık Rusyası'nın tarafından Türkistan Genel Valiliği'ne görevlendirilen valiler şunlardır:

1. K.P. fon Kaufman 1867-1881
2. G.A. Kolpakovskiy 1881-1882
3. M.G. Chernyaev 1882-1884
4. N.O. Rozenbax 1884-1888
5. A.V. Vrevskiy 1889-1898
6. S.M. Duxovskiy 1898-1901
7. N.A. Ivanov 1901-1904
8. P.N. Tevyashov 1904-1905
9. D.I. Subbotich 1905-1906
10. I.I. Grodekov 1906-1908
11. P.I. Mishchenko 1908-1909
12. A.V. Samsonov 1909-1913
13. Flug Martson 1913-1916
14. A.N. Kuropatkin 1916-1917 (Usmonov vd., 2005:183).

1.5. Türkistan'da Rus Yayılmasına Karşı Koyma Hareketleri (1773-1916)

Çarlık Rusyası'na karşı istiklal için yapılan mücadele iki safhada değerendirilebilir. İlk safha Hive Hanlığı'nın Ruslar tarafından gönderilen keşif koluna müdahale etmesi ile Türkistan'ın tamamen işgal edilmesine kadardır. İkinci safha ise Türkistan'da Rus yayılmasına karşı ahalinin desteğini alan milliyetçi kişilerin önderliğindeki ayaklanmalardır. Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da uyguladığı politikalar ve ahalide oluşan Rus karşıtlığı ayaklanmaların temel nedenleri olmuştur (Hayit, 1975:179).

Rus yayılmasına karşı Türkistanlılar tarafından yapılan karşı koyma hareketleri incelendiğinde bu hareketlerin başarılı şekilde sonuçlandığını söylemek mümkün değerdir. Türkistan'da meydana gelen bu hareketler

Türkistanlıların birlik olamaması ile birlikte genellikle bir boyun ayaklanması, ayaklanmalara katılanların imkanlarının oldukça kısıtlı olması, Türkistanlıların askeri eğitimden yoksun olması, bazı bölgelerde Türkistanlıların Rus göçmenlerin etkisi ile azınlık durumuna düşmesi, Rus yayılmasının dünyaya doğru şekilde aktarılamaması gibi nedenlerden dolayı başarıya ulaşamamıştır. Ancak bu hareketler Türkistanlılarda istiklal düşüncesinin hep var olduğunun göstergesi olmuştur. Çarlık Rusyası'nın yayılcı siyasetine karşı milli şuur ve İslam dininin bölgede direnç kaynağı olduğu bilinmektedir. İdarenin zayıf olması, Türklerin yönetimde iyi şekilde temsil edilememesi, ekonomik baskıların artması ve Rusların sömürge politikalarından kaynaklı Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyaseti Türkistanlılarda milli şuurun var olmasını sağlamıştır.

XVIII. asırda Çarlık Rusyası'nın Kazak Türklerinin yaşadığı bazı bölgelerde göçebeliği yasaklaması, verimli topraklardan Kazak Türklerinin uzaklaştırılması ve ahaliden vergi talep edilmesi gibi nedenlerden dolayı hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. 1742 yılında Nur Ali Han, Rus yetkililerden göç yasağının kaldırılmasını talep etmiştir. 1756 tarihinde Yayık nehri yakınlarında göç serbest bırakılsa da aynı yıl Ural nehrinin bir kısmında göç yasağı başlamıştır. Bu durum Kazak Türklerinin 1773-1775 tarihleri arasında Kossakların çıkardığı isyana destek vermelerine neden olmuştur. Özellikle 1774 tarihinde Ruslar için büyük bir tehlike olan Kazak Türkleri, Nur Ali Han'ın Çarlık Rusyası tarafında olması ve Kossakların liderinin idam edilmesi gibi nedenlerden dolayı başarılı sonuç elde edemediler. 1775 yılında sonuçlanan isyan Ruslar tarafından Kazak Türklerinin isyan bölgelerinden göç ettirilmesi ile sonuçlanmıştır (Devrişeva, 2007:33-36).

1783 yılında Ruslar Kazak Türklerinin iç işlerine oldukça müdahale etmesi Küçük Cüz içerisinde hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Sırım Batur önderliğinde ayaklanan Kazaklar Nur Ali Han'ı uzaklaştırarak başarıya ulaşmıştır.

1791 yılında Orenburg Valisinin müdahalesi ile Nur Ali Han'ın kardeşi Er Ali, Küçük Cüz'ün başına geçmiştir. Bu durum Sırım Batur'un Ruslara karşı savaşmasına neden olmuştur. 1797 yılına kadar devam eden savaş yaşam şartlarının ağırlaşması, göçebelerin hayvanlarının telef olması ve Er Ali'nin ölümü ile son bulmuştur.

1797 ile 1814 yılları arasında Sultan Karatay önderliğinde idareye karşı Kazak Türkleri ayaklanmıştır. Küçük Cüz'de Rus hakimiyetini kırma amaçlı yapılan ayaklanmalardan sonuç alınamamıştır.

Rusların kale yapımı için Kazak Türklerinin yaşadığı İlek Irmağı çevresindeki topraklara el koyması, Sultan Arıngazi'nin sürgün edilmesi Küçük Cüz'de 1822 yılında Colaman Tilenci önderliğinde yeni bir ayaklanmaya sebep olmuştur. 1824 yılına Çarlık Rusyası için tehlikeli bir hal oluşturan ayaklanma Kossakların karşı hareketi ile son bulmuştur (Hayit, 1975:179-181).

Orta Cüz'de verimli toprakların halkın elinden alınması, ağır vergiler konulması ve vergisini ödeyemeyenlerin hayvanlarına el konulması bölgede huzursuzluğa neden olmuştur. Rusların bölgede kale inşa etmek istemesi ise bölgede ayaklanmaların başlamasına neden olmuştur. Abılay Han soyundan Sultan Kenesarı Kasımoğlu önderliğinde hareket eden Kazak Türklerinin sayısı kısa zamanda 20.000 kişiyi bulmuştur. Sultan Kenesarı Rus yönetiminden ataları dönemindeki gibi hanlık düzeninin kurulmasını ve işgal ettikleri bölgeleri terk etmelerini talep etmiştir. Talepleri kabul edilmeyen Sultan Kenesarı Rus birliklerini yenerek Rus tüccarların vergi vermeden topraklarından geçişini yasaklamıştır. 1838'de Rusların elinden Irgız ve Turgay'ı alarak hanlık idaresini oluşturur. Sibiry-Taşkent ticaret yolunu kontrol altına alan Sultan Kenesarı bu süreçte Küçük ve Ulu Cüz'ün tam olarak desteğini alamamıştır. Kokand Hanlığı ve Buhara Emirliği arasındaki mücadelede taraf olan Sultan Kenesarı 1845 yılındaki Rus saldırıları sonucunda Kırgız topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Sultan Kenesarı ve adamları 1846'da kendilerine karşı olan bir grup Kırgız tarafından yapılan bir baskın sonucunda ölmüştür (Saray, 2002:124).

Sultan Kenesarı'nın ölümünden sonra ayaklanmalar kardeşi Sultan Sadık önderliğinde devam etmiştir. Sultan Sadık bir süre sonra Kokand Hanlığı topraklarına geçmek zorunda kalmıştır. 1850 yılından sonra Kazak Türkleri Sultan Sadık dışında Can Hoca, İsen Batur, Han Gali Arslan ve İsa Tülenbay gibi halk önderleri ve boy beylerinin öncülüğünde Rus yayılmasına karşı mücadele etmişlerdir. Ancak bu mücadelelerin hiçbiri Sultan Kenesarı Ayaklanması kadar etkili olmamıştır (Devrişeva, 2007:47).

1873 yılından sonra Türkistan'da çıkan ayaklanmaların merkezi Fergana Vadisi olmuştur (Hayit, 1975:189). Kokand Hanlığı'nın son hükümdarlarından Hüdayar Han hanlıktaki karışıklıklar sebebiyle üç defa tahta oturmuştur. Hüdayar Han süreçte hanlıktan çok kendi durumunu düşünmüştür. Halkına ağır vergiler yükleyen han bölgede Rusların memuru gibi hareket etmiştir. Hana ve Rus yayılmasına karşı başlayan hoşnutsuzluk Kırgızların, Özbeklerin ve Taciklerin katılımı ile bölgede ayaklanmaya dönüşmüştür. 1872 yılında Polatbek önderliğinde başlayan olaylar Andican'da ve Çatkal bölgelerindeki karışıklıkların devamı niteliğindedir. 1875 yılına kadar Hüdayar Han'a bağlı olup Polatbek'e karşı savaşan komutanların bir kısmı 28 Temmuz'da ayaklanmaya katılanları desteklemek için saf değiştirmiştir. Hüdayar Han'ın oğlu Andican Valisi Nasriddinbek 5.000 kişilik birliği ile ayaklanmacılara katılmıştır. Hüdayar Han bu durumda General Kaufman'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. General Kaufman Hüdayar Han'ın yardım istediği dönemde *"Bütün Kokand halkı bize karşı açıkça baş kaldırdı."* diyerek bölgede Rus yayılmasına zemin hazırlamıştır. Ayaklanmanın şiddetlenmesiyle Hüdayar Han topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Ruslara sığınan Hüdayar Han Orenburg'a sürgüne gönderilmiştir.

Hüdayar Han'ın ordusundan ayaklanmacılara katılan Abdurahman Aftabeci 1875 yılında Hocend'e saldırmıştır. Askeri bakımdan güçlü olan Rus kuvvetleri bu saldırıları önlemiştir. Mahrem adı verilen bölgede yapılan savaşta Aftabeci bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır ve binlerce Türkistanlı burada Ruslar tarafından öldürülmüştür. Polatbek Kokand askerlerini, Kıpçakları, Kırgızları bir araya getirerek yeniden Ruslara karşı harekete geçecektir. Ancak Ruslar Andican'ı 2 Ekim tarihinde top atışı ile harabeye çevirirler. 20.000'e yakın insan Skobelev komutasındaki Rus ordusu tarafından öldürülmüştür. Aynı dönemde Namangan'da Batır Töre önderliğinde ayaklanmalar başlamıştır. Skobelev komutasındaki ordu bu bölgede 8.800 kişiyi öldürmüştür. Abdurahman Aftabeci önderliğindeki hareket ancak Ocak 1876 tarihinde son bulmuştur. Daha sonra Çarlık Rusyası'ndan af dileyerek çarlığa hizmet etmiştir. Ancak Polatbek onun aksine hareketini devam ettirmiştir. Rus kuvvetlerinin baskısına dayanamayan Polatbek, Alay Vadisi'ne çekilse de Ruslara, düşmanları tarafından teslim edilmiştir. Çarlık Rusyası'nın Fergana bölgesine müdahalede bulunması ve devamındaki istiklal için yapılan ayaklanmalar yerli ahalinin nüfusunun

azalmasına, ekonominin gerilemesine ve şehirlerin harabeye dönmesine neden olmuştur. Mart 1876'da Margilan'a bağlı bölgelerde Kırgızlar Hüdaykul'u han ilan ederek Rus idaresine karşı ayaklanmışlardır. Aynı yıl Alay Kırgızları iki farklı dönemde Rus askeri birliklerine karşı harekete geçerler. Kırgızların bu karşı koymalarından da bir sonuç çıkmamıştır (Ziyayev, 2007:295-320).

Pamukçuluğun gelişmesi ile birlikte Türkistan topraklarında üretilen pamuğun tamamına yakını Rusya'ya götürülmeye başlanmıştır. Bu durum Türkistanlı çiftçileri ve dokumacıları olumsuz yönde etkilemiştir. 1891 yılında Taşkent ve Sırderya ahalisi bölgedeki idari yöneticilerin yanlış politikalarını yetkililere mektup göndererek bildirdiler. Mektubu hazırlayanların sürgün edilmesi, veba hastalığının yaygınlaşması, vergilerin ağırlaştırılması ve verimli toprakların Rus köylüsüne dağıtımına devam edilmesi halkın ayaklanmasına neden olmuştur.

Siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerle ortaya çıkan ayaklanmayı bahane eden Ruslar birçok yerleşim yerinin hakimiyetini ellerine aldılar. Ayaklanmaya katıldığı tespit edilen 93 kişi sorgulanmış bu kişilerden 57'si tutuklanmıştır (Ziyayev, 2007: 324-339).

Kokand Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve devamındaki süreçte bölgenin pamukçuluk politikası ile sömürülmesi özellikle Fergana Vadisi'nde Rus karşıtlığının artmasına neden olmuştur. Ekonomik şartların ağırlaşması ile birlikte Rusların vakıf gelirlerine el koyması, zekat toplamanın yasaklanması ve Hac yolunda problemlerin artması bir takım dini sorunları da ortaya çıkarmıştır.

15 Aralık 1897 tarihinde Asaka mahalli naibinden Margilan bölgesi hakimine giden raporda Ming Tepe kışlağında yaşamakta olan Muhammed Ali İşan¹⁴ adı verilen din adamına dikkat edilmesi gerektiği yazmaktadır. Rapora göre özellikle Kırgızlar tarafından desteklenen Muhammed Ali İşan'ın İran İşanları gibi isyan etmesinden korkulmaktadır (Atabek Uluu, 2010:30-31).

¹⁴ 1856 yılında Fergana Vadisi Margilan'da Şehidan köyünde doğmuştur. Babası Molla İsmail pamuğu sapından ayıran, beşik yapan bir dükçüydü. Buhara ve Andican'da dini eğitim alan Muhammed Ali de bu durumdan dolayı Dükçü İşan olarak adlandırılmıştır. Ming Tepe'ye yerleştikten sonra din adamlığı yapan Dükçü İşan'ın Kırgız, Özbek, Uygur, Kıpçak ve Tacik müritleri olduğu bilinmektedir.

Halk arasında Dükçü İşan olarak tanınan Sabiroğlu Muhammed Ali İşan Andican'ın tanınmış din adamlarından Sultanhan Töre İşan'ın öğrenci olmuştur. Dini eğitiminden sonra geldiği Ming Tepe kışlağında sevilen ve sayđı duyulan bir din adamı olmuştur. Ketmen Tepe ve Kökart bölgesinde yaşayan Kırgızlar, şah Han Batır önderliğinde 1896 yılında toplanarak Dükçü İşan'ın huzuruna gelirler. Rus köylü zulmüne son vermek için bir araya gelen Kırgız Türklerine, Dükçü İşan tarafından sabretmeleri yönünde cevap verilmiştir.

1897 yılında Rus idaresine karşı harekete geöen Dükçü İşan önce kendine yakın bölgenin ileri gelenlerine gizli şekilde mektup göndererek niyetini belirtmiştir. Andicanlı din adamı Mahmud Ali Baybiöe'ye *"...Artık bıöak kemiğe dayanmış beklemeye hacet kalmamıştır. Bütün İşlam'a cihad farzdır. Fırsatı ganimete öevirme zamanı gelmiştir. Bu zalim hükümetten kurtulmaya gayret sarf etmeliyiz."* şeklinde gönderdiği mektubuna aldığı cevap Türkistan'da Rus idaresinde huzur kalmadığını göstermektedir. Mahmud Ali Baybiöe'nin cevabı şu şekildedir : *"...şehirler Özbeklere dar geldiği gibi dağlar da Kırgız gööebelere dar gelmekte belki Türkistan Müřlümánlara darlık etmektedir"* (Atabek Uluu, 2010:42-49).

Molla Ahmed Nayip Molla Mirzaođlu, Hayıtbay Toksaba, Arzıkulbay Pansad, Ömerbek Dadhah, Batır Mingbaşı, Sattıbay Mirza, Batır Mingbaşı Narmetođlu, Muhammed İbrahim Toksaba, Molla Gayibnazar Artıkoğlu, Alibek Dadhah ve başka kişilerin imzaladığı beyanname ile bölgenin bütün Müřlümánları Rus idaresinden kurtulmak için ayaklanmaya davet edilmiştir. Ayaklanma başarı ile sonuçlanırsa bölgede yeniden hanlık ilan edilecektir.

Ayaklanma başlamadan önce Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'e destek almak için mektup gönderilmiştir. Sultana ulaşmadığı bilinen mektuba Dükçü İşan'ın öevresindeki bazı kişiler tarafından cevap yazılarak hediyelerle Dükçü İşan'a verilmiştir (Ziyayev, 347-348).

11 Mayıs 1898 arşamba günü Kökart bölgesi Kırgızları bir yürüyüş düzenleyerek Dükçü İşan'ın huzuruna gelerek Rus baskısına son verilmesini istemişlerdir. Bir haftalık süreçte Dükçü İşan'ın konağı ayaklanmaya hazırlananlar tarafından merkez haline getirilmiştir. Dükçü İşan, ayaklanmaya

katılanlar tarafından eski hanlık geleneği olan ak keçeye oturma törenini yapılarak han ilan edilmiştir (Atabek Uluu, 2010:54-56).

17-18 Mayıs 1898 gecesini Andican'da Rus askerlerinin bulunduğu bölgeye saldırı düzenleyen Dükçü İşan önderliğindeki Türkistanlılar askeri yönden zayıf oldukları için yenilgiye uğramıştır. Diğer bölgelere ayaklanma yayılsa da kısa sürede etkisiz hale gelmiştir. Andican'da Rus kuvvetlerinden 22 ölü ve 19 yaralı olduğu ayaklanmada 546 şüpheli tutuklanmıştır. 11 Haziran 1898'de başlayan mahkeme ile Dükçü İşan'ın da aralarında olduğu 380 kişinin idam edilmesine karar verilmiştir. 208 kişi de Sibiryaya sürgün edilmiştir. Bütün ahali bölgeye gelen Türkistan Genel Valisi önünde zorla diz çöktürülmüştür. Çar II. Nikolay'ın emri ile Ming Tepe kışlağı yok edilmiştir. Rus Köyü olarak adı değiştirilen bölge, yapılan katliam sırasında Ruslardan merhamet dilendiği için Türkistanlılar tarafından Merhamet olarak adlandırılmıştır (Hayit, 1975:190-191).

Dükçü İşan önderliğindeki ayaklanma Ruslar tarafından gerici-dini bir ayaklanma olarak ele alınmıştır. Ayaklanmada dini nedenler olduğu ortadadır. Ancak ayaklanma bir din adamı tarafından başlatılsa da onu ayaklanmaya iten temel sebep dini özelliklerden çok bölge ahalisinin –özellikle Kırgızların- Rus idaresine sosyal ve ekonomik nedenlerden oluşan tepkilerine baş olmasını istemeleridir.

1.6. 1916 Umum Halk Ayaklanması

1905 yılındaki Rus-Japon savaşı Çarlık Rusyası'nda ülke çapında tepkilerin artmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında Çar II. Nikolay anayasa ile dumayı ilan etmek zorunda kalmıştır. Alınan kararlar ile Çarlık Rusyası ahalisine birtakım haklar verilmiştir. Çarlık Rusyası içerisindeki partileşme hareketleri Çarlık idaresindeki Türkleri de harekete geçirmiştir. Sosyalist yapılanmaların ön plana çıktığı dönemde Türklerin bu yeni döneme hazırlıklı girdiği söylenemez. Türklerin Çarlık Rusyası'nda siyasi uyanış hareketleri Ceditçilik akımı ile başlamıştır. Eğitim alanında başlayan hareketler zamanla siyasi bir hal almıştır. Süreçte demokratikleşme hareketleri başlasa da Türkistan'daki sömürge idaresi devam etmiştir. Türkler Duma'da yeteri kadar temsil edilememiştir.

I.Dünya Savaşı öncesi ve savaş sürecinde Çarlık Rusyası kendi ihtiyaçlarını karşılamak için Türkistan kaynaklarını kullanmıştır. Ekonomik olarak sömürülen coğrafyada savaş döneminde topraklara el koyma ve Rus köylüsü yerleştirme devam etmiştir. Ruslar ekonomik durumlarını koruma amaçlı Türkistanlı çiftçileri pamuk ekmeye zorlayarak Türkistan'da uygulanan vergileri de arttırmıştır. 1914 yılında toplanan yer vergisi 6.859.021 ruble iken 1916'da alınan yer vergisi 14.311.711 rubleye ulaşmıştır. Sanatkar vergisi adı altında toplanan vergi bu süreçte 1.149.676 rubleden 2.839.240 rubleye çıkarılmıştır. Belirtilen bu vergiler dışında Çarlık Rusyası 1914-1916 yılları arasında Namangan'dan mecburi olarak 3.360 at ve 119.640 ruble, Fergana'dan 4.325 at, 200 çadır ve 178.656 ruble, Kattakorgan'dan 2.159 at ve 56.531 ruble, Taşkent'in bir bölümünden 5.116 at ve 150.934 ruble toplanmıştır. Bu süreçte idare tarafından ek vergiler de eklenmiştir. Çarlık Rusyası memurları ve yöneticileri kontrolsüz toplanan vergiler sayesinde şahsi zenginliklerini de arttırmıştır (Koçar, t.y.:7-8).

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkistan'ın temel gelir kaynağı olan pamuk ihracatı durmuştur. Türkistan'a getirilen tahıl fiyatlarında süreçte % 40 oranında bir artma meydana gelmiştir. Türkistanlılar tahıl ürünleri satın almak için ellerindeki arazileri kaybetmişlerdir. Ekonomik olarak gerileyen Türkistan ahalisinden bu dönemde Rus yetkililer ellerindeki hayvanları değeri altında zorla satın almıştır (Devlet, 1999:231). Ürün fiyatlarının aşırı derecede yükselmesi, gıda üretilmemesi gibi sorunlar binlerce kişiyi perişan duruma düşürürken Türkistan'dan Rusya'ya tonlarca pamuk, et, meyve, sebze, at, deve, balık, yağ ve diğer ürünlerden gönderilmesi istenmiştir (Ziyayev, 1991:5).

Türkistan ahalisini en çok rahatsız eden durumlardan biri de topraklarına Rus göçmenlerin yerleştirilmesi olmuştur. Türkistan'ın işgali dönemin İngiliz ve Fransız sömürgecileri tarafından kullanılan yöntemlerin benzer şekilleriyle gerçekleşmiştir. Misyoner faaliyetler devam ederken din adamları tarafından askeri garnizonların ve tren garlarının bulunduğu bölgelere Rus göçmenler için yerleşim yeri yapılması için çalışmalar yapılmıştır. Bozkırlar Genel Valiliği'nde Ruslar, göçebe Kazak Türklerinin aleyhine işleyen bir göçmen yerleştirme politikası uygulanmıştır. 1887 yılında %20 olan göçmen nüfus oranı 1911 yılında %40'a çıkmıştır. Ruslar tarafından Kazak Türklerinin geleneksel yaşam tarzı ve

nüfusu yönetilmeye çalışılmıştır. Tatarların İslami faaliyetlerini destekleyen Ruslar zamanla bu faaliyetleri sınırlandırmış ve cami yapımını kontrol altına almışlardır. Rus politikaları ile Ortodoksluğa dönmeye zorlanan Türkistan'da bu faaliyetler İslam'ın gelişmesine yol açmış ve bu durum ayaklanma için bir neden oluşturmuştur (Roy, 2009:66-67).

I.Dünya Savaşı devam ederken Ruslar cephelerde büyük kayıplar vermişlerdir. Rus hükümeti yetkilileri tarafından bu durum karşısında Türkistan'dan asker alma fikri gündeme getirilmiştir. Bu konu basında da işlenir hale gelmiştir. Kazak Gazetesi askerlik yapan halklara verilen ayrıcalıkların kendilerine de verilmesini istediklerini bildiren yayınlar yapmıştır. Bu durum Kazak Türklerinin askerlik yapmaya olumsuz yönde bakmadığını göstermektedir. Rus basını da Şubat 1916'da seferberliğe dahil olmayan halkların cephe gerisinde çalıştırılmak üzere hizmete alınacağını duyurmuştur. Haberler Türkistan'da tepki çekmiştir. Mayıs 1916'da Semerkant'ta Ceditçi önderlerden Mahmud Hoca Behbudi'nin evinde Münevver Karı, Pehlivan Niyaz, Osman Hoca, Karı Kamil ve Abidcan Mahmud toplantı yapmıştır. Cephe gerisinde çalışmanın doğru olmadığını belirten aydınlar bu durumun protesto edilmesini kararlaştırmıştır. Kazak Gazetesi tarafından daha önce yapılan yayınlarda olduğu gibi Alaş Orda hareketinden Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursun Kazak Türklerinin askerlik yapmasını yanlış olmadığını belirterek bu şekilde kaybettikleri arazileri geri alacaklarını düşünmüşlerdir (Hayit, 1975:206).

Türkistanlıların askere alınması görüşülürken Rus yetkililer bu durumun ileride Ruslar aleyhine olabileceğini düşünmüşlerdir. Türkistanlıların silah kullanmasına pek olumlu bakılmamıştır. Çarlığa karşı ayaklanmaların olumsuz sonuçlanmasından korkulmuştur. Ancak verilen kayıplar cephe gerisine sevk etmek için sömürülen gayri Rus halkların talep edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Çar II. Nikolay 25.06.1916 tarihinde ilan ettiği fermanla cephe gerisine Türkistan Genel Valiliği'nden 19-45 yaşları aralığında olan 250.000 kişinin alınacağını duyurmuştur. Fermana göre Türkistan'dan vilayetlerden alınacak kişi sayıları şu şekildedir:

Sırderya Vilayetinden	60.000
Semerkant Vilayetinden	32.407

Fergana Vilayetinden	51.233
Yedisu Vilayetinden	43.000
Maverayikaspi Vilayetinden	13.830

Çar hükümeti gelen tepkiler nedeniyle Türkistan Genel Valiliğinde bu rakamı 220.000'e çekmiştir. Ancak 1917 yılına kadar bölgeden 120.000 Türkistanlı cephe gerisine gönderilmiştir. Fermana karşı çıkan Türkistanlılar 03-04.07.1916'da Hocent'te, 08.07.1916'da Fergana'da, 11.07.1916'da Taşkent'te, 13.07.1916'da Cizzak ve çevresinde, 13.08.1916'da Bişkek, Tokmak ve Narın çevresinde, 14.08.1916'da Aksu'da ve Ağustos ayında Türkmenlerin bulunduğu Maverayikaspi bölgesinde tepkilerini ayaklanmalara dönüştürürler (Kajum Han, 1966:7).

Fermana göre Türkistan Genel Valiliği dışında Bozkırlar Genel Valiliğinden 250.000 kişi cephe gerisine hizmete çağrılmıştır (Hayit, 2006:23).

Çarın cephe gerisine asker almak için gönderdiği ferman zamanla Türkistan'ın vilayetlerine ulaşmıştır. Askere alınacak kişilerin köyün yaşlıları ve ileri gelenleri tarafından tespit edilmesine karar verilmiştir. Cephe gerisinde siper kazmak, yol yapmak için asker alınacağı duyulunca ilk halk hareketi Semerkant'ın Hocent şehrinde ortaya çıkmıştır. Çarın fermanını protesto eden ahali ilk olarak polis merkezine doğru harekete geçmiştir. Polis merkezinden ahaliye ateş açılınca 2 kişi ölmüştür ve gelişen olaylarda 30 kişi yaralanmıştır. Özbek Türkleri "*Biz işçi olmayacağız*" diye bağırarak duruma tepkilerini göstermişlerdir (Devlet, 1999:234-235). İbadethanelerde, evlerde, çayhanelerde ve şehrin sokaklarında halk toplanarak Rus idaresine karşı harekete geçmiştir. Nüfusu 40.000 olan Hocent şehrinde ahali şehir kadısı Said Ahmed Han önderliğinde hareket etmiştir. Ayaklanma sırasında Bibi Saliha adlı kadının yaptığı konuşma ayaklanmanın durmamasında etkili olmuştur. 05.07.1916'da çevre köylerden insanlar Hocent'e doğru yola çıkınca Fergana'dan askeri takviye alan Rus kuvvetleri şehirde sıkıyönetim ilan edilmiştir (Kajum Han, 1966:8). Hocent şehrindeki ayaklanmada kadınların da ön planda olması bölgede Rus memurların kadınların ayaklanmaya katılması şeriata aykırıdır şeklinde propaganda yapmalarına neden olmuştur. Ancak Türkistanlı kadınlar diğer

vilayetlerde de Hocent şehrinde olduğu gibi mücadeleye ön saflarda katılmıştır (İsmoilova, 2003:59).

05.07.1916 tarihinde halkın tepkisi Semerkant'ın köylerinde ayaklanmaya dönüşmüştür. 11.07.1916'da Semerkant'ta halk valiliğin önüne gelerek protesto gösterisi düzenlemiştir. Bölgedeki Rus askerleri ile Türkistanlılar arasındaki olaylarda 5 kişi ölmüş ve 11 kişi yaralanmıştır (Devlet, 1999:235). Ayaklanma yayılırken Çarlık Rusyası memurları fermanın uygulanmasının kolay olmayacağını anlamışlardır. Semerkant Askeri Valisi N. Likoşin Türkistan Genel Valiliği'ne fermanın bölgede sağlıklı şekilde uygulanamayacağını bildirmiştir (Koçar, t.y.:15).

13.07.1916'da Cizzak şehrinde ayaklanma başlamıştır. Ahali ile Rus idaresi arasında çıkan olaylarda bölgede Rus yöneticilerinin bir kısmı halk tarafından öldürülmüştür. Halk bu bölgeden başlayarak demiryolu ağına zarar vermiştir. İstasyonların kullanımına fırsat vermeyen ahali bölgeye Rus askeri takviyesi gelmemesi için köprüleri de kullanılamaz hale getirmiştir. Cizzak şehrindeki kasabaların çoğunun katıldığı ayaklanma Rus birlikleri tarafından bastırılmıştır. Ayaklanmaya katılanların önemli kısmı Ruslar tarafından öldürülmüştür (Ziyayev, 1991:5).

Kattakorgan, Namangan, Eski Margilan, Kokand ve Taşkent gibi vilayetlerde de tepkiler meydana gelmiştir. Taşkent'te tepkilerin ayaklanmaya dönüşmesi 11.07.1916 tarihinde olmuştur. Fergana Vadisi'nin 107 yerinde Rus idaresinin kararına karşı ayaklanma başlamıştır. Vadideki istiklal hareketinin yayılmasında din adamlarının ve bölge aydınlarının kuvvetli etkisi olmuştur. Namangan'da Mahmud Han adlı aydın kişi halkı "*Cephe gerisi işlere gitmektense ölmek daha iyidir.*" düşüncesi ile tepkiye davet etmiştir. Kırgızbay Medresesi müderrisi olan Nasırhan Töre ve Dedehan adlı kişiler ahali ile beraber harekete katılmıştır.

Fergana Vilayeti Askeri Valisi, Türkistan Genel Valiliği'ne gönderdiği mektupta bölgeyi rapor ederek takviye istemiştir. Raporunda şu ifadeler yer almaktadır:

"Namangan ve Andican vilayetindeki Kırgızlar Kürümas Geçidi'ndeki ayaklanmacı göçebelerle irtibat kurdular. Namangan vilayetinin Susamır kazasında karışıklıklar devam etmekte

ve Çatkal kazasındaki durumda iyi değil. Görünüşe göre ayaklanma dalgası Narın Nehri sahilleri ve Bişkek vilayetine kadar yayıldı. Tokkız Tora'ya gelen askeri birlik düzeni az-çok sağladı. Fakat tam düzeni sağlamak için Susamır, Çatkal ve Ketmantepe'ye makineli tüfekle silahlanan birliğin acele gönderilmesini bildiririm.''

Ketmantepe'de Kırgız Türkleri cephe gerisi hizmetler için çağrılacaklar listesini bir baskınla imha ederler. Ayaklanmalara bölgede Kırgız halk destancısı Toktagül Satılğanıv'da katılmıştır. Ancak silah üstünlüğü elinde olan Ruslar tarafından zamanla bu bölgedeki Kırgızların ayaklanmasına son verilmiştir. Köyler yok edilerek hayvanların önemli kısmı telef edilmiştir (İsmoilova, 2003:70-71).

Halk hareketi Çarlık Rusyası'nda Kırgızların yaşadığı her bölgeye yayılmıştır. 11.07.1916'da Kepın bölgesinde ahali listeleri ele geçirmek için harekete geçmiştir. İdare ile ahali arasında çıkan olaylarda 120 kişi tutuklanmıştır. Oş şehrinde çıkan olaylarda binlerce kişi Süleyman Dağı çevresinde toplanmıştır. Özkent, Tokmak, Bişkek ve Narın şehirleri de ayaklanmaya katılacaktır (Ziyayev, 1991:5).

Yedisu Kırgızları da Ayükeoğlu Kanaat önderliğinde, Karagöl etrafındaki Kırgızlar ise Sarı Bağış'taki Cantayoğlu Şabdan Batır'ın oğullarından Muhiddin ve Hüsameddin önderliğinde ayaklanırlar. Rusların iletişim ve ulaşım bağlantılarına engel olan Kırgızlar iki ay süren çarpışmalarda büyük kayıplar vermişlerdir. Ayaklanma sonunda bölgeden göç hareketleri başlamıştır (Koçar, t.y.:12-13).

Maverayikaspi bölgesindeki ayaklanma göçebe Yamud Türkmenleri önderliğinde başlamıştır. Rus yayılmasına karşı en çok direnen boylardan biri olan Yamud Türkmenlerinin ayaklanması kısa zamanda bütün bölgeye yayılmıştır. 1916 yılı Kasım ayında General Kuropatkin, Sırderya Valisi Modridov'u 8.000 Rus askeri, 18 top ve 17 makineli tüfekle beraber Türkmen bölgesine göndermiştir. Bu birlik tarafından halkın su temin ettiği kuyular kumla doldurulmuştur. Ağır baskılara uğrayan Türkmenlerin malları yağmalanmıştır. Bölgeye Rus göçmenlerin yerleştirilmesine devam edilmiştir (Kajum Han, 1966:9-10). Türkmenler arasında ayaklanmanın yayılmasındaki en önemli sebeplerden biri de zenginlerin çocuklarının cephe gerisine işçi olarak

çağrılmayacağı söylentisinin yayılmasıdır. Göktepe, Merv, Aşkabat gibi bölgelerde tepkiler zamanla ayaklanmaya dönüşmüştür. Türkmenler fermanın iptal edilmesi için Çarlık Rusyası yöneticilerine elçi göndermek istediklerini bildirmişlerdir. Fakat bölge idaresi buna izin vermemiştir. Bu durum ilerleyen aylarda diğer Türkmen boylarının da ayaklanmaya destek vermesine neden olmuştur (Ziyayev, 1991:5).

Kazak Türklerinin yaşadığı bölgelerde ayaklanmalar diğer bölgelere oranla yayılmamış ancak çıktığı bölgelerde etkili olmuştur. Ayaklanmanın bölgede bu şekilde gelişmesinde silahlı Rus birliklerine karşı başarısız olacağını düşünen Kazak Türkü aydınların ve Kazak Gazetesi'nin yayınlarının etkisi olmuştur. Ancak zamanla Çarlık Rusyası merkezine uzak bir bölgede olan Kazak ve Kırgız Türkleri buldukları bölgelerde Rus idaresine karşı hareketlere katılmışlardır (Koçar, t.y.:11).

Verney şehri polis komiserinin raporuna göre cephe gerisinde işçi olarak çalışmak istemeyen 11 ilçe ahalisi şehre gelmek için hareket etmiştir. Listeleri hazırlayan idarecilerden bir kısmı ayaklananlar tarafından öldürülmüştür. Listeler bu süreçte halk tarafından yok edilmiştir. Ayaklanma Semipalatinsk vilayetinde Kazak Türklerinin askeri üslere saldırması ile başlamıştır. Akmolla Vilayetinde ayaklanma Atbasar adı verilen bölgede diğer bölgelere göre daha etkili olmuştur. Atbasar'da 16.07.1916 tarihinde ahali ellerindeki sopa, bıçak gibi kısıtlı imkanlarla idareye karşı harekete geçerek listelere el koymuştur. Turgay ve Ural vilayetlerinde de ayaklanmalar görülmüştür. Kazak Türklerinin ayaklanmalarına maden işçileri de destek vermiştir. Ayaklanmalara bu bölgelerde Alibay Cangeldiyev, Amangeldi İmanov, Saidkuli Mendişev, Abdurahman Alişev, Mingbayev, Alcan Mağacanov, Baymen Almanov, Saken Seyfulin, Turar Rıskılov, Bekpolat Aşkaşev ve Siyat Nizaybekov gibi kişiler liderlik yapmıştır (Ziyayev, 2007:378-379).

Türkistan Genel Valiliği'nden cephe gerisinde çalıştırılmak üzere giden işçilerden 101.600 kişi Çarlık Rusyası'nın Avrupa bölgelerine, 4.000 kişi Sibirya'ya ve 7.405 kişi de Kafkasya'ya gönderilmiştir. Türkistan Genel Valiliği'ne bu kişilerde 10.000'i yerleştirilmiş ve demiryolu yapımında

kullanılmıştır. Giden işçilerin önemli kısmı açlık, hastalık gibi nedenlerle vefat etmiştir.

Rusya Dış İşleri Bakan Yardımcısı D.A. Froloy 26.07.1916'da ayaklanma liderlerinin ceza almasını istemiştir. 20.08.1916'da Türkistan Genel Valisi Kuropatkin ve Bozkırlar Genel Valisi N.A.Suhomlinov kendi idarelerindeki yerlerde meydana gelen ayaklanmaları kendileri incelemeye başlamıştır. Ayaklanmanın bastırılması Şubat 1917'yi bulmuştur¹⁵ (Hayit, 1975:209). Çarlık Rusyası sert tedbirler alarak ayaklanmayı bastırmıştır. Ayaklanmaya katılanlardan 3.000 kişi yargılanmış bunlardan 347'si ölüm cezası almıştır. Rus idaresi olayların artmaması için sadece 5 kişiyi idam etmiştir. Geri kalanlar da hapis cezası almıştır. Şehir ve köylerin önemli bir kısmı yok olmuştur. Moskova'daki "Za Rossiyu" Cemiyeti üyeleri, Türkistan Genel Valisi Kuropatkin'e gönderdiği mektupta; *"Aldığımız haberlere göre Türkistan'daki ayaklanmalar vaktinde ahali Rus memurlara karşı gelmiş. Ayaklanmaya önderlik edenler ve onlara yardım edenlere en ağır cezalar verilsin istiyoruz. Ayaklanmaya katılanlara ait yerler ellerinden alınarak onlar Sibirya'ya sürülsün Yerleri kahramanlık gösteren Rus askerlerine verilsin."* diyerek yıllardır uygulanan Rus politikasının devam ettirilmesini isterler. Rus idaresinin de amacı bu doğrultudadır. Ayaklanma bazı bölgelerde bahane edilerek ahalinin arazileri ellerinden alınarak Rus köylüsüne verilmiştir (İsmoilova, 2003:120-121).

1916 yılında bütün Türkistan'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Çarlık Rusyası askeri mahkemeler kurarak ayaklananları acımasız şekilde yargılamıştır. Çar memurları sıkıyönetim kanunları ile ayaklananları yargılamaya şahit olarak bulunmak için mahkemelerde hazır bulunmuştur.

Ayaklanma sert bir şekilde bastırıldıktan sonra ayaklanma önderlerinin bir kısmı Taşkent'te yargılanmıştır. Yürütülen mahkemede yalnız Ubaydullah Hoca yerli avukat olarak savunmacı sıfatıyla mahkemeye katılmasına müsaade edilmiştir. Ubaydullah Hoca yaptığı savunmada şu ifadeleri kullanmıştır:

"Ruslar Türkistan'a baskıncı olarak girdiler ve böyle olarakta kaldılar. Vahşilik ne, adaletsizlik ne, zulmün ne olduğunu bilmeyen Türkistanlılar bunların hepsini Ruslar vasıtasıyla gördüler. Ne için Türkistanlılar cephelerde hizmet etsinler? Kimin faydası için ve ne için? Bunları

¹⁵ Genel anlamda ayaklanmalar son bulsa da devam ettiği bölgeler olmuştur.

bir taraftan öldürürsünüz, ne isterseniz onu yaparsınız da bunları yine hizmete çağırırsınız. Eğer Türkistanlılar bunu haklı olarak kabul etmezlerse, başlarını kesersiniz. Rusya'nın yürüttüğü siyasete karşı cevap verirlerse, o biçarelerin köy ve şehirlerini, evlerini yakarsınız. Kadınların, küçük çocukların ve yaşlıların başlarını acımasız şekilde kılıç ile kesersiniz. Böyle haksızlık esasına göre kurulan Rusya, Türkistanlıları uzun süre kendi zulmü altında tutamaz... Bizdeki adet şöyle ki yağmalayanı öldürürler. Ben bundan dolayı Türkistanlıların Ruslardan öç almaları lazım demek istemem. Ben yalnız onlar sizlere karşı mücadele etmiş olsalar da, onları öldürmeniz gerek de demek istemem. Eğer bu ayaklananları cinayet işledi diye sorgulamak istemiş olsanız birinci sırada yöneticilerini aramanız gerektir. Bu cinayeti işleyenler Petersburg'da, onların yardımcıları ise Türkistan'da oturdukları halde bu biçare günahsızları hak ve hakikat davacılarını asıp öldürmeyi talep edenlerin kendisi bir katildir...''

Ubaydullah Hoca bu savunmasından sonra mahkemeden kovularak çıkarılmıştır. Bu sözlerinden sonra onun avukatlık yapmasına da izin verilmez. General Kuropatkin, Ubaydullah Hoca'yı huzuruna çağırtmıştır. Kuropatkin ile görüşen Ubeydullah Hoca Çarlık Rusyası'nın Türkistan'a verdiği zararı anlatmaya devam etmiştir (Jarcek, 1950:29).

13.12.19016 tarihinde Devlet Duması'nda söz alan A. Kerenskiy 'Savaş cephesine yeni bir Türkistan cephesi eklendi'' diyerek durumun ciddi şekilde incelenmesini istemiştir. Türkistan Genel Valiliği'nden Çar'a giden raporlarda sadece Rusların kayıpları hakkında bilgiler verilmiştir. Türkistanlılarla ilgili bilgiler mevcut değildir. Bu durum Türkistan ahalisinin önemsenmediğini göstermektedir (Rahimov, 1999:260).

1916 yılında Türkistan'da meydana gelen ayaklanmalarda Türkistan ahalisinden 673.000 kişi öldürülmüştür. 300.000'den fazla kişi bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bir milyona yakın kişinin malı mülkü Ruslar tarafından yağma edilmiştir. Yerli ahalinin atlarının %50'si, sığırlarının %39'u, develerinin %55'i, küçükbaş hayvanlarının %50'si çıkan olaylardan ya öldü ya da Ruslar tarafından el konulmuştur (Sadıqov ve Jo'rayev, 2011:511-512).

Çarlık Rusyası yöneticileri bu ayaklanmayı doğrudan doğruya Rusya'ya karşı yapılan Panislamcı, Pantürkçü bir silahlı mücadele olarak değerlendirmişlerdir. Türkistan Genel Valisi General Kuropatkin ayaklanma hakkında yazdığı raporda 'Ayaklanma doğrudan Enver Paşa'nın kışkırtması ile yayılmıştır.' şeklinde belirtmiştir. Bu dönemde ayaklanma önderleri Osmanlı Devleti'ne bağlı ajan olarak görülmüştür (Ertürk, 1951:31).

1916 Umum Halk Hareketi başarısız şekilde sonuçlansa da Türkistanlılar için tecrübe olmuştur. Sömürgeci sisteme karşı çıkan ahali, Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla istiklal mücadelelerine devam etmiştir.

1.7. Rusya'da İdarenin Değişmesi

Çarlık Rusyası'nın I.Dünya Savaşı'na katılması Rusya halkları için inanılmaz bir yük haline gelmiştir. Savaş sırasında Rusya'dan 15.500.000 kişiyi cephelere gönderilmiştir. Bu kişilerden 1.650.000 kişinin savaşta öldüğü 3.850.000 kişinin yaralandığı ve 2.410.000 kişinin esir olduğu bilinmektedir. Ahalinin kayıpları, göç edenlerin ve mallarını kaybedenlerin sayısı tam olarak bilinmemektedir (Riasanovsky, 2011:487-488).

1905 yılında Rus-Japon Savaşı ile başlayan siyasi hareketler ve I. Dünya Savaşı'nın ahalide meydana getirdiği birtakım sıkıntılar savaş döneminde ülke içerisinde huzursuzlukların artmasına neden olmuştur. Çar II. Nikolay bu süreçte Duma'nın feshini emretmiş ve geçici bir hükümet kurulmasını sağlamıştır.

Bolşevikler savaşın sona erdirilmesini ve toprakların halka dağıtılmasını isteyerek kendilerine bu süreçte taraftar toplamışlardır. Bolşevikler işçi, köylü desteği aldığı gibi ordu içerisinde de desteklenmiştir. Bu hareketler ordunun zamanla çözülmesine neden olmuştur. Komünist Partisi yöneticisi Lenin, Eylül 1917'de partinin gizli toplantısında hükümeti devirmek için ihtilal yapılması gerektiğini bildirmiştir. Geçici hükümet Lenin ve taraftarları tarafından devrilerek Rusya'nın çeşitli yerlerinde Sovyet idareleri kurulmuştur.

Lenin ve Stalin imzası ile 2 Kasım 1917 tarihinde yayınlanan deklarasyonda Rusya halklarının eşitliği ve bağımsızlığı, devlet kurma hakları, kendi geleceklerini belirleme ve dini imtiyazlara sahip olma gibi birçok husus ele alınmıştır. Türkistan'da bu beyanlar Alaş Orda ve Kokand Muhtariyetlerinin kurulmasına katkı sağlamıştır.

6 Kasım 1917 tarihinde idareyi ellerine alan Bolşeviklerin gücü; kara ve deniz kuvvetlerine, idare ettikleri partiye ve Petrograd Sovyeti'ne dayanmaktaydı. Savaşa son verilmesini isteyen Bolşevikler, devrim yaptıktan sonra Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Almanya ile hemen barış imzalamışlardır. İktidarı tam olarak ele geçirmek için işçi konseyleri ve ordu örgütlenmeleri kurmayı amaçlamışlardır.

Bolşevikler tarafından Ocak 1918’de bu amaçla Troçki önderliğinde Kızıl Ordu kurulmuştur (Tunç, 2014:30-41).

Sovyet idaresi kontrolü ele geçirmeyi sağlasa da Rusya içerisinde kendi düşmanlarını tam olarak yok edememiştir. Bolşeviklerin tutumları da halk arasında çeşitli bölgelerde memnuniyetsizliklere neden olmuştur. Birleşen kitleler Bolşeviklere karşı harekete geçmiştir. Bu durum iç savaşın çıkmasına neden olmuştur.

Bolşeviklerin kurucu meclisi ortadan kaldırması demokrasi taraftarları tarafından tepki ile karşılanmıştır. Almanya ile barış anlaşması imzalanması orduda bazı subayların rahatsız olmasına neden olmuştur. Ülkedeki sıkıntıları gören Ukraynalı, Gürcü ve diğer gayri Rus unsurlar kendi idarelerini kurmak için harekete geçmiştir. Kossaklar da bu dönemde Bolşevik idaresine sıcak bakmamıştır. Bu durum ülkede iş savaşının kısa sürede yayılmasına neden olmuştur.

1917’de son Çar II. Nikolay’ın tahttan feragat ederek yerini kardeşi Mihail’e bırakmak istemesi, Çarlık için sonun başlangıcı olacaktır. Mihail bunu kabul etmemiş ve Bolşevikler tarafından öldürülmüştür. 16.07.1918 tarihinde de II. Nikolay, karısı ve çocukları ile birlikte Bolşevikler tarafından katledilmiştir. Çar ailesi mensupları bu süreçte ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir.

1917 yılı sonlarında Lenin ve Stalin’in beyanları Türkistanlıları da harekete geçirmiştir. Kokand şehrinde toplanan Türkistan Müslümanlarının Olağanüstü IV. Kurultayında 26-28 Kasım’da Türkistan için önemli kararlar alınmıştır. Kurultayda Türkistan topraklarında sınırlı bir muhtariyet ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. Başşehri Kokand olarak kabul edilen muhtariyet 27 Kasım 1917’de kuruluşunu ilan etmiştir.

Kurulan muhtariyetin ilk başbakanı Muhammed Can Tımışbay olmuştur. Kendisi daha sonra Alaş Orda Muhtariyeti’ne katılmak için Orenburg’a gitmiştir. Türkistan Muhtariyeti’nin yeni başbakanı Mustafa Çokay olmuştur. Türkistan Muhtariyeti kısa zamanda taraftar toplamış Taşkent ve Semerkat’ta muhtariyet lehine gösteriler yapılmıştır. 12 Aralık 1917’de Taşkent’te yapılan gösterileri Bolşevikler kanlı şekilde bastırmıştır.

Bolşeviklerin Türkistan'daki temsilcilerinin yaptığı kurultayda Türkistan Muhtariyeti ve destekçilerinin kanunsuz hareket ettiği görüşü üzerinde durularak muhtariyete karşı önlem alınması kararlaştırılmıştır. 30 Ocak 1918 tarihinde Bolşevik Türkistan Halk Komiserleri Şurası muhtariyete karşı askeri müdahale kararı almıştır. Şubat ayında harekete geçen Kızıl Ordu, Lenin'in beyanlarına uygun olmayan bir şekilde hareket etmiştir. Bu durum Türkistan'da Bolşevik karşıtı hareketlerin yayılmasına sebep olmuştur (Koçar, 2018).

1918 yılı başlarında Finlandiya'daki Bolşevikler ile Menşevikler arasında iç savaş başlamıştır. Fin Senatosu Almanlardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Almanya Murmansk adı verilen bölgeye kadar ilerlemiştir. İç savaşa artık dış devletler de müdahil olmuştur (Vernadsky, 2015:367-371). Sınır bölgelerinde Bolşevik karşıtı hareketler idareye uzak olması nedeniyle daha başarılı olmuştur. Güneyde Don, Kuban ve Terek bölgeler Bolşevik karşıtları tarafından idare edilmiştir. Kurulan Beyaz Ordu ile güney bölgelerinde önce Aleksev, daha sonra Kornilov ve ölümünden sonra Denikin komutasında hareket edilmiştir. Ural ve Orenburg Bolşeviklerin idaresini tanımayan diğer bölgeler olmuştur. Doğu Sibirya'da Japonların desteğini alan Grigori Semenov idareyi ele almıştır. Çek savaş esirlerinden oluşan 40.000 kişilik ordu Bolşevik karşıtlarıyla beraber hareket edilmiştir. 1918 yıl yazına doğru iç savaş Menşeviklerin lehine görüldüğü söylenebilir (Riasanovsky, 2011:516-518).

1918 yılı sonbaharına gelindiğinde Bolşevikler, Çarlık Rusyası dönemine ait sınırların sadece Avrupa topraklarını kontrol altına alabilmiştir. 1918-1919 kışı boyunca Bolşevik karşıtı hareketler büyümüştür. General Denikin 150.000 kişilik askeri bir güce sahip olmuştur. Güney Rusya artık onun idaresi altındadır. 125.000 kişilik güce sahip olan Amiral Kolçak Perm, Orenburg ve Ufa'yı ele geçirmiş ve sıradaki hedefi Moskova olmuştur.

Beyaz Ordu liderleri tarafından Amiral Kolçak'ın idaresi kabul edilmiştir. Ancak Kolçak'ın Beyaz Ordusu 1919 yılı yazında aldığı yenilgilerle Sibirya'ya çekilmiştir. Bu süreçte Denikin'in birlikleri de geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kolçak, Çeklerin kontrolündeki Trans-Sibirya Demiryolu bağlantısının Bolşevikler tarafından ele geçirilmesi ile yakalanmıştır. Amiral Kolçak kurşuna

dizilerek öldürülmüştür. 1920 yılında Beyaz Ordu yenilgiye uğramıştır (Vernadsky, 2011:375-380).

Bolşevikler iç savaşın bitmesi ile tam anlamıyla Türkistan coğrafyasındaki karşıtlarına yöneldiler. Çarlık Rusyası'nın yayılma ve sömürge siyasetine aynı şekilde devam ettirilmiştir. Türkistanlılar kendi yönetimlerini oluşturmadıkları için süreçte Çarlık Rusyası'nın yıkılması ya da Sovyet idaresinin başa gelmesi onlar için bir anlam ifade etmemiştir.

2. FERGANA MERKEZLİ İSTİKLALCİLİK HAREKETİ VE EMİRÜ'L MÜSLİMİN ŞİR MUHAMMED BEK

2.1. Fergana Vadisi

Günümüzde Fergana Vadisi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri arasında kalan bir bölgedir. Vadi 23.000 km² yüzölçümüne sahiptir. Bu bölge dağlarla çevrili olup dağların tepeleri bölgeden 3.000-4.000 metre yüksekliktedir (Aynakulova, 2004:14).

Türk Hükümdarı Babür (1970:3)'ün de "...etrafi dağlıktır." diye belirttiği bölgenin sadece batısında dağ yoktur. Dağlık bölgeler önemli geçitlere sahiptir ve özellikle milli mücadele döneminde korbaşlar bu geçitleri çok sık kullanmışlardır.

Vadinin bulunduğu bölge Fergana adını aldığı gibi bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden birinin adı da Fergana'dır. Vadide Fergana şehri dışında Margilan, Kokand, Andican, Namangan ve Oş önemli yerleşim yerleridir (Kurban, 1997:125).

Fergana Vadisi bölgede *Türkistan'ın bahçesi ve güllerinin vadisi* diye de anılmaktadır (Hayit, 2006:74). Özellikle Alay Dağları vadinin sulanmasında önemli bir yer tutar. Tarım arazilerinin su ihtiyacını gideren ırmak, çay ve dereler bölgede bulunan dağlardaki kar ve buzullardan beslenirler (Aynakulova, 2004:16). Vadi pamuk, pirinç, ipek gibi ürünler için oldukça elverişlidir. Pamuk üretimi konusunda Türkistan'da bir merkez olan vadiden Çar Rusyası'na ve daha sonraki dönemde Sovyet Rusya'ya pamuk sevkiyatı yapılmıştır. Çar Rusya'sı döneminde bölgede pamuk üretimi Fergana Vadisi'nin Rus işgaline uğramasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Sovyetlerin Türkistan'a hakim olmasından sonra da pamuk üretiminin merkezi Fergana Vadisi olarak kalmıştır (Rywkın, 1975:71). Sovyet Rusların pamuk ekim alanını giderek daha da arttırması bölgenin ihtiyacını karşılayacak ürünlerin yetişmemesini sağlamıştır. Bu durum da bölgeyi muhtaç hale getirmiş ve bölgede açlık ortaya çıkmıştır.

Verimli bir araziye sahip olan vadi aynı zamanda önemli madenleri barındırmaktadır. Kömür, petrol, kükürt, uranyum gibi zenginliklere sahip olan bölgeden altın da çıkartılmaktadır (Bademci, 2008a:173).

Vadinin tarihi durumu incelenecek olursa bölge hakkındaki bilinen en eski kayıt M.Ö. 128 tarihinde Çin elçisi Çang Kiene'ye aittir. Davan olarak adlandırdığı bölge insanının yerleşik olduğunu ve Orta Asya'nın diğer kavimlerine benzediğini belirtmiştir (Aynakulova, 2004:2).

Fergana bölgesinde (M.Ö. I- M.S. IV.) hakimiyeti Kuşan Devleti ele geçirir ve bu dönemde Hunların bölgede önemli roller oynadığı bilinmektedir. İranlı kavimler ise ticaret ve kültür hayatında etkili olmuştur. VI. asırdan itibaren bölge Köktürk Devleti hakimiyetine girer. 715 tarihinde Arap saldırılarına karşı Çin'den yardım alan Ferganalılar 757 tarihine kadar Çin hakimiyetine girmiştir. Halife Mansur döneminde (754-775) Fergana'nın bir kısmı Arapların eline geçmiştir. Tam hakimiyet sağlanamayan bölgeye Harun Reşid (786-809) zamanında seferler düzenlenmiştir (Aynakulova, 2004:5-13).

Türklerin nüfus olarak kalabalık olduğu bölgede İran dili konuşan toplulukların bir kısmı Türkleşmiş ve İslam'ın yayılması ile Karahanlılar döneminde bölgedeki Türk etkisi daha da artmıştır.

Karahanlılar'dan sonra bir dönem Harzemşahlar hakimiyetinde olan bölge Türk-Moğol İmparatorluğu olan Cengiz Han'ın ülkesine bağlanmıştır. Cengiz Han'dan sonra Çağatay Ulusu'na dahil olan coğrafya Timur'un hakimiyetine girmiştir. 1405 yılında Timur vefat edince Timur'un soyu tarafından yönetilen bölge Ömer Şeyh Mirza'nın ölümü ile Muhammed Z. Babür tarafından ele geçirilmiştir. Babür 1504 yılına kadar Fergana'ya hakim olmuştur. 1504 yılında Muhammed Şeybani Han tarafından bölge ele geçirilmiş ve Şeybanilerin bölgede hakimiyeti bu şekilde başlamıştır. Şeybanilerin hakimiyeti bölgede 1599 tarihine kadar sürmüştür (Bademci, 2008a:176). Doğu Türkistan'da ve ilerleyen süreçte Sirderya'nın kuzeyinde Çadak çevresinde ikamet eden Hoca ailesi Fergana'da yönetimi ele geçirmiş ve bölge topraklarını aralarında bölüşmüşlerdir (Konukçu, 1998:215). Hocaların hakimiyeti 1710 yılında Özbek Ming soyundan olan Şahruh Biy'in müdahalesi ile son bulmuştur. Fergana bölgesinde Kokand adlı bir yerleşim yeri kurulacaktır. Bölgede Kokand Hanlığı adı verilen siyasi yapının tam

olarak kendini göstermesi İrdene Bey (1740-1769) döneminde olmuştur (Alpargu, 2002). 1808 yılında Alim Han Taşkent bölgesini hanlığa bağlamış ve ilk defa han unvanını kullanmıştır. Alim Han'ın öldürülmesi ile yerine geçen Ömer Han döneminde hanlık en güçlü devrini yaşamıştır. Doğu Türkistan bölgesi ile bu dönemde yakın ilişkiler kurulmuştur. 1840-1841 yıllarında Buhara Han'ı Nasrullah Kokand Hanlığı'nın topraklarının bir kısmını ele geçirerek hanlığın zayıflamasına neden olmuştur. Bu dönemden sonra hanlıkta yöneticilerin sürekli değişmesi ve savaşların artması gerilemeye neden olmuştur (Ziyayev, 2007:24-27). Hüdayar Han bu dönemde üç kez tahta çıkmıştır. Buhara Hanı'nın desteğini alan Hüdayar Han 1873 yılında çıkan isyan sonucunda Ruslara sığınmak zorunda kalmıştır. Rusya 1876 yılında Kokand Hanlığı'nın bütün topraklarını işgal ederek Türkistan Genel Valiliği'ne bağlı Fergana Oblastı'nı kurmuştur (Alpargu, 2002). 1897 yılında Yeni Merginan (Margilan) adlı bölgeden yönetilen Fergana 1917 yılına kadar Çar Rusyası'nın idari bölümü içinde yer almıştır (Yazıcı, 1995:375).

Kokand Hanlığı'nın Ruslar tarafından ortadan kaldırılması sürecinde Çarlık Rusya'sına karşı başlayan hareketler, 1918 yılında Türkistan Muhtariyeti'nin Bolşeviklerle Ermenilerin saldırısına uğrayıp yıkılması ile Fergana'da korbaşların önderliğinde devam etmiştir.

2.2. Fergana Vadisi'nde Korbaşlar (1918-1920)

1917 yılında Çarlık Rusya'sının yıkılması ve Lenin'in milletlere hürriyet söylemleri Türkistanlıları umutlandırmıştır. Bölgede Alaş Orda Hükümeti ve Türkistan Mili Muhtar Hükümeti kurulmuştur.

27 Kasım 1917 tarihinde komünistlerin söylemlerine inanan Türkistanlı aydınlar Kokand şehrinde Türkistan Milli Muhtar Hükümeti'ni ilan ettiler (A'zamhocayev, 2000:127). Türkistanlılar tarafından sevinçle karşılanan bu hadise Bolşevikleri tedirgin etmiştir. Bolşeviklerin Türkistan'daki IV. Olağanüstü Kurultay'ında Kokand Muhtariyeti gündem olmuştur. 19-20 Ocak 1918 tarihinde Taşkent'te yapılan kurultayda ilan edilen hükümet kanun dışı olduğu ilan edilmiştir. Bolşevikler Moskova'dan aldıkları emirle Ocak 1918'de muhtariyete son vermek için askeri hazırlıklara başlamışlardır (Koçar, 2010a:32).

Kokand Muhtariyeti'nin savunmasını korbaşı birlikleri tarafından yürütülmektedir. Korbaşların önemli bir kısmı Çarlık Rusya'sı döneminde sürgüne gönderilmiş kişilerdir. Korbaşı Şir Muhammed Bek, Zeki Velidi Togan'a gönderdiği hatıralarında korbaşılar tarafından oluşan askeri gücün temelini cephe gerisine gönderilen merdıklar¹⁶ olduğunu not ettirmiştir (Togan, 1981:389). Muhtariyet kurulmadan önce Çarlık Rusya'sı döneminde de Ruslara karşı mücadele eden Türkistanlılar Mayıs 1917 tarihinde Okçular'da Kığkine Ergeş¹⁷ ve Katta Ergeş önderliğinde toplanmıştır. Bu toplantıya Kokand'ın çevre köylerinden de katılım sağlanmıştır. Böylece oluşan askeri güç ileride oluşacak muhtariyetin ilk silahlı gücü haline gelmiştir.¹⁸

Şubat 1918'de Kokand şehrinin polis şefi Korbaşı Kığkine Ergeş Kokand Muhtariyeti'nin üyelerinden Kokand'ın içerisinde bulunan Rusların silahsızlandırılmasını istemiştir. Fakat Mustafa Çokay ve bazı hükümet üyeleri bu isteği yerine getirmemiştir (Togan, 1981:388).

12 Şubat 1918 tarihinde Taşkent'te bulunan Bolşevik yetkilileri kendilerinin Türkistan'daki hükümet olarak tanınmasını isteyerek Türkistanlıların silahlarını teslim etmelerini ve hükümet başkanı Mustafa Çokay'ın teslim edilmesini istemiştir. Fakat Bolşeviklerin bu istekleri hükümet tarafından kabul edilmemiştir (Anonim, 1930:8).

¹⁶Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara cephe gerisinde hizmet eden kişi. Şir Muhammed Bek, Mehmet Emin Bek, Kığkine Ergeş ve Katta Ergeş gibi birçok korbaşının bu dönemde sürgün edildiği bilinmektedir. Bazı kaynaklar bu korbaşların sürgünde Ruslar tarafından esir alınan Osmanlı Zabitleriyle görüşüğünü ve onların görüşlerinden etkilendiğini yazmaktadır.

¹⁷ Korbaşların içerisinde onlara komutanlık eden iki tane Ergeş bulunmaktadır. Bunlar yaşlarına göre değil boylarına göre kığkine (küçük) ve katta (büyük) Ergeş olarak adlandırılırlar. Kığkine Ergeş Polis Şefi olarak Kokand'da bulunduğu için bölgedeki ilk savunma birlikleri komutanıdır. Halk tarafından han ilan edilmiştir. Kığkine Ergeş Çarlık Rusya'sı döneminde mücadele ederken 1913 yılında tutuklanmış ve 20 yıl hapis cezası almıştır. 1915 yılında Andican Hapishanesi'nden kaçımıştır ve 1916 yılında meydana gelen ayaklanmaya katılmıştır. 1917 yılı Kasım ayında Kokand Polis Şefi (Korbaşı) olarak göreve getirilmiştir. Bkz. Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s.80. Kığkine Ergeş'in ölümünden sonra korbaşların lideri (Emirü'l Müslimin) olacak kişi korbaşı kurultayları ile seçilmiştir.

¹⁸ Okçular Köyü'nde yapılan toplantıya Buvayda köyünden İş Muhammed Bek, Urgenç'ten Mirza Ömer Bek, Naymança'dan Aybala Bek, Yaypan'dan İslam Pehlivan katıldılar. İlerleyen dönemlerde Kığkine Ergeş ve Katta Ergeş'e Altıarik'tan Toyçi Bek ve Sultan Gazi, Beşarik'tan Emdem Hacı, Kısaköz'den Abdulahad Maksım, Suk'tan Yarbek Ata, Kısikköz'den Osman Dev ve Varlık Köyü'nden Molla Polat katıldı. Bkz. Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa Cilt I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.184.

18 Şubat 1918 gecesi Taşkent'te bulunan Bolşevik komiseri Perfiyev önderliğinde Ruslar ağır silahlarla Kokand çevresini kuşatmıştır. Kokand Muhtariyeti'nin hükümet üyeleri tutuklanacakları için muhtariyeti artık korbaşılara teslim etmiştir. 19 Şubat 1918'de Bolşevik birlikleri şehrin savunma birlikleri komutanı olan Korbaşı Kiçkine Ergeş'ten şehrin teslim edilmesini istemiştir (Coraev ve Nurilin, 2000:67). Korbaşı Kiçkine Ergeş Bolşeviklerin isteklerini kabul etmemiştir. En son gönderilen ultiatomda Türkistan'da geçici Sovyet hakimiyetinin tanınması, ahalinin silahsızlandırılması, kurulan birliklerin dağıtılması istenmiştir (Kara, 2002:138).

Bu istekler de kabul edilmeyince Bolşevik komiseri Perfiyev'in emri ile Rus topçuları tarafından Kokand şehri bombalanmaya başlanmıştır. Gün boyunca bombalanan şehir harabeye dönse de korbaşılar tarafından şehir Bolşeviklere teslim edilmemiştir. Bolşevik askerlerinin içinde Avusturya-Macaristan savaş esirleri ve Ermeniler'den oluşan Taşnak çeteleri de yer almıştır. Cephane eksikliğinden dolayı Korbaşı Kiçkine Ergeş önderliğinde korbaşılar şehri üç gün savunabilmiştir. Bolşeviklerle Ermenilerin saldırıları sonucu binlerce Türkistanlı öldürülmüştür. Ermeni birlikleri sadece Kokand'ı değil çevre köyleri de yağmalamıştır. 28 Şubat 1918 tarihinde Kokand civarındaki Baçkır Köyü Ermeniler tarafından yok edilmiştir (Coraev ve Nurilin, 2000:85). Bu olaylar Fergana ve çevresinde Rus karşıtı hareketlerin kısa zamanda büyümesine neden olmuştur.

Ruslar Türkistan'da Sovyet hakimiyetini kurmak için Ermeni silahlı birliklerini de kullanmıştır. Taşnak çeteleri 1918 yılında Kokand ve çevresinde katliam yaptıkları gibi Türkistan'ın bağımsızlığı için savaştan İstiklalcilere karşı da savaşmıştır. Özellikle 1918-1919 tarihlerinde Türkistan ahalisinden 35.000 kişi katledilmiş ve onlara ait olan mallar da yağmalanmıştır (Özbekistan Milliy Entsiklopediyası, 2002:216).

Bolşevikler tarafından yıkılan muhtariyetin önemini, muhtariyetin başbakanı Mustafa Çokay milli bağımsızlığa doğru atılan ilk adım olarak açıklamıştır (Çokayoğlu, 2005:133). Yıkılan muhtariyetle beraber bölgedeki korbaşılar şehrin dışına çıkarak yerli ahalinin Bolşeviklere karşı savunucuları olmuştur. Halk bu insanları kurtarıcı olarak kabul etmiştir (Castagne, 2015:93).

İlk olarak korbaşılar Kiçkine Ergeş etrafında birleşmiştir. Kiçkine Ergeş dışında Kokand çevresinde Katta Ergeş, Margilan'da Mehmet Emin Bek¹⁹ ve Gerbaba'da Şir Muhammed Bek ve kardeşleri, Andican'da Parpi Bek, Oş şehrinde Hal Hoca Eşan, Navkat'ta Muhiddin Bek, Namangan'da Aman Pehlivan ve Rahmankul Korbaşı, Özkent'te Canı Bek Kadı gibi korbaşılar etrafında birleşen Türkistanlılar Bolşeviklere karşı mücadele etmiştir (Togan, 1981:388).

27 Şubat 1918 tarihinde Baçkır Köyü'nde Ermeni destekli Bolşevik güçleri ile savaşıyan Kiçkine Ergeş hayatını kaybetmiştir. Kiçkine Ergeş'in ölümü ile korbaşılar Katta Ergeş etrafında birleşmiştir. Hareketin merkezi bu dönemde Baçkır Köyü olmuştur.

Bölge korbaşıları tarafından Mart 1918 tarihinde ilk korbaşı kurultayı gerçekleştirilmiştir. Bölgede Bolşeviklere karşı mücadele eden 40 önemli korbaşı bu kurultaya katılarak Katta Ergeş'i Emir-ül Müslimin olarak seçmiştir. Kurultayda alınan kararlar Katta Ergeş'in yardımcılığına Mehmet Emin Bek ve Şir Muhammed Bek getirilmiştir.

1917 yılında Kokand şehrinde 382 cami, 40 medrese ve 6.000 civarında din adamı bulunmaktadır. Korbaşı Katta Ergeş bölgede bu din adamlarının önemli ölçüde desteğini almıştır. Kendisi de din adamı olduğu için adı bazı kaynaklarda Molla Ergeş olarak da geçmektedir. Baymirza Hayit'in verdiği bilgilere göre vaazlarını dinlemek için 20.000'den fazla Türkistanlı dönem dönem hazır bulunmuştur (Hayit, 2006:81). Katta Ergeş'in Emir-ül Müslimin seçilmesinde Şura-yı İslamiye Cemiyeti üyeleri de etkili olmuştur. Baçkır Köyü'nden eski Kokand şehrine gelen Katta Ergeş yerli ahalinin Bolşevik güçlerine karşı savunucusu olmuştur. Katta Ergeş'in yardımcılığını Hamze Han adlı korbaşı yapmıştır (Türkistani, 1983,225).

Katta Ergeş'e bağlı korbaşı birlikleri Mart-Mayıs 1918 tarihlerinde Kokand ve çevresinde Bolşevik güçlerine sürekli baskın yapmıştır. Bu dönemde idare merkezi olan Baçkır Köyü de korbaşılar tarafından Bolşeviklere karşı

¹⁹ 1892 tarihinde Margilan'ın Sakçilik adlı yerleşim yerinde doğdu. Ahmedbekoğlu Mehmet Emin Bek genç yaşında bir bahane ile Çar Rusya'sı yöneticileri tarafından Sibirya'ya sürüldü. Bazı kaynaklara göre bu sürgünde tanıştığı Osmanlı zabıtlarının fikirlerinden etkilendi. 1917'de Sürgün'den Margilan'a dönen Mehmet Emin Bek 1918 yılı başlarında bölgeye polis şefi (korbaşı) olarak atandı. Bazı kaynaklarda adı Muhammed Emin Bek veya Mahmud Emin Bek olarak da geçmektedir. Ayrıca Madamin Bek (Medemin Bek) onun adının kısaltılmış halidir.

müdafaa edilmektedir. Katta Ergeş'e bağlı korbaşı birliğinin sayısı 1918 yılında Türkistanlıların aktardıklarına göre yaklaşık 1.200 kişidir (Bademci, 2008a:184). Fakat Bolşeviklerin ve batılıların verdikleri bilgiye göre bu rakam 16.000-24.000 arasında değişmektedir (Hayit, 2006:100).

Taşkent'te bulunan Sovyet Hükümeti, 9 Temmuz 1918'de Fergana Vadisi'ni savaş alanı olarak ilan etmiştir. Sovyet Savaş Konseyi tarafından Türkistan'da bulunan askeri birliklere cephane ve ek olarak beş birlik daha takviye gönderilmiştir (Hayit, 2006:110).

30 Temmuz 1918'de Katta Ergeş'e bağlı güçler Kokand şehrine saldırı düzenlemiştir. Aynı dönemde Korbaşı Kabul, Kokand ile Andican arasındaki iletişimin kesilmesini sağlamıştır. Korbaşı Kabul'a Bolşevik saldırılarının artması üzerine Katta Ergeş korbaşı birlikleriyle 20 Ekim 1918'de yardıma gitmiştir. Korbaşılar Bolşevikleri yenilgiye uğratsalar da Bolşeviklere gelen takviye güçler sonucu korbaşı birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır (Hayit, 2006:103).

Moskova *Pravda* gazetesinin haberlerine göre Eylül 1918 tarihinde Katta Ergeş gibi korbaşı önderleri Taşkent'teki Bolşevik karşıtı teşkilatlar ile toplantı yapmışlar ve bu toplantıya İngiliz bir temsilci de katılmıştır. Gazete haberine göre Katta Ergeş ve diğer korbaşılar kendi birliklerini kendileri komuta edecekler fakat Taşkent'te bulunan Bolşevik karşıtı teşkilatın hizmetinde olacaklar ve İngiliz hükümeti bu yapıya para, silah ve cephane temin edecektir (Castagne, 2015:98).1922 yılında yayınlanan bu haber muhtemelen harekete İngiliz desteği var şeklinde göstermek amaçlı kara propaganda etkisi ile yapılmıştır. Bu habere göre İngilizler destek verecek denilmiş fakat bu desteğe dair hiçbir bilgi ve belge ne haberde ne de farklı kaynaklarda bulunmamaktadır. Aynı haberde Buhara Emiri Alim Han'ın da 1918 yılında bu toplantıdan sonra korbaşılarla destek verdiğini yazmaktadır. Ancak Alim Han'ın Buhara'nın işgaline kadar korbaşılarla destek olmadığı bilinmektedir.

Korbaşı birliklerinin başı Katta Ergeş olmasına rağmen bağımsız hareket eden korbaşıların sayısı da az değildir. 1918 yılı Ekim ayının son günlerinde Ayim Köyü'nde toplanan korbaşılar hakimiyet bölgelerini belirlediler. Korbaşı Ergeş Kokand'da, Hal Hoca Eşan Oş'ta, Mehmet Emin Bek Andican-Namangan-Margilan çevresinde, Korbaşı Mahkam Hoca Andican'da, Şir Muhammed Bek

Vadil-Asaka-Gerbaba çevresinde ve Maçe Vadisi Emiri Said Ahmed Han Oratepe’de Bolşeviklere karşı mücadele etmişlerdir (Hayit, 2006:104-105).

Kasım 1918’de Hal Hoca Eşan’a bağlı 700 kişiden oluşan korbaşı birliği Celalabad’da bulunan Blagovşçensk ve Spask adlı yerleşim yerlerine baskın yapmıştır. Bu baskınlar ileri tarihlerde saf değiştirecek olan Rus köylülerinin Bolşeviklere yaklaşmasına neden olmuştur (İdil, 2013:84).

Fergana ve çevresinde korbaşılar arasında vadide ve dağda Bolşeviklere karşı mücadele eden iki grup bulunmaktadır. Vadide bulunanların büyük çoğunluğunu Özbek Türkleri oluştururken dağdaki grubun temelini de Kırgız Türkleri oluşturmuştur. Kırgız Türklerinin bu bölgedeki en önemli faaliyet alanı milli ve dini bir merkez olan Oş şehri olmuştur. Hareket özellikle Bolşeviklerin politikaları yüzünden 1920’li yılların ikinci yarısında bu bölgede daha da aktif hale gelmiştir (Altınışova, 2017:96-97).

1918 yılında Fergana ve çevresinde korbaşılar Rusya iç savaşının sürdüğü dönemde önemli başarılar elde etmiştir. Korbaşıların faaliyetleri Türkistan ahalsin desteğini alarak daha da yoğunlaşmıştır. Bolşevikler bu dönemde ancak eski Çarlık Rusyası döneminden kalma istasyonlarda, yerleşim yerlerinde ve karakollarda varlıklarını sürdürmüştür. Korbaşılar gerilla savaşı yaptıkları için Bolşeviklere karşı açık hedef olmamışlardır. Bolşevikler üstünlük sağladığı zaman dağların arasındaki geçitleri kullanan korbaşılar farklı bölgelere geçiş yapmıştır. Korbaşılar bu savaş taktikleriyle hakimiyeti sağlasalar da bölgeden Bolşevikler tam olarak atılamamıştır. Bu durumda aralarında iş birliği olmaması, tek bir lider seçilse de bağımsız hareket etmeleri ve cephane eksiklikleri etkili olmuştur. Sovyet kaynakları dış desteklerden bahsetseler de böyle bir desteğin olmaması da bölgedeki durumun ilerleyen yıllarda korbaşılar aleyhinde gelişmesine neden olmuştur.

Mücadelenin Kokand şehri dışında yayılması Margilan taraflarında Katta Ergeş’in yardımcılığına seçilen Mehmet Emin Bek’in öne çıkmasına neden olmuştur. Beraber hareket etseler de zamanla bu korbaşılar birbirleri ile de mücadele etmişlerdir (Mirza Azmi, 2006:455-456). 1919 yılı içerisindeki bu iç çatışmalar milli kuvvetlerin zayıf düşmesine ve Rusların bölgede güç kazanmasına sebep olmuştur. Mehmet Emin Bek’in korbaşıları bu iç çatışmada

önemli ölçüde güç kaybetmiştir. Katta Ergeş'in hakimiyeti de zamanla yok olmuştur (Timuroğlu, 2006:447).

1918 yılı içerisinde bağımsız hareket eden Mehmet Emin Bek'in lider olması korbaşılar arasında tartışılmaya başlanmıştır. Margilan ve çevresinde Bolşeviklere karşı başarılı şekilde mücadele etmiştir. Katta Ergeş ile Mehmet Emin Bek arasında başlayan mücadelede korbaşılardan çoğu Mehmet Emin Bek'i desteklemiştir. Katta Ergeş 1919 yılı ortalarına kadar Emir-ül Müslimin görevini yerine getirebilmiştir. Katta Ergeş bu tarihten sonra bağımsız şekilde hareket etmiştir (Hayit, 2006:105).

Bu dönemde Mehmet Emin Bek ön plana çıksa da Fergana Vadisinde korbaşılar dağınık hareket etmişlerdir. Ağustos 1919 tarihinde Türkistan'daki Bolşevik güçlerinin sayısı 115.376 kişiye ulaşmıştır. Bolşevik güçleri zamanla silah ve cephane bakımından korbaşılara karşı üstün durumda olmaya başlamıştır. Aynı dönemde Katta Ergeş'e bağlı 8.000, Şir Muhammed Bek'e bağlı 20.000 ve Mehmet Emin Bek'e bağlı 30.000 kişi bulunmaktadır (Coraev ve Nurilin, 2000:99-100).

Katta Ergeş'in Bolşeviklere karşı başarıları 2 Aralık 1919'da Taşkent'te yapılan Bolşeviklerin toplantısında Kızıl Ordu Askerleri Başkanı Voytintsev tarafından dile getirilmiştir. Katta Ergeş'in bölgede Han ilan edilmesiyle güç kazandığını belirten Voytintsev askeri olarak sayılarının hergün arttığını belirtmiştir. Bu artış da şüphesiz Bolşevik askerlerinin yerli halka karşı uyguladığı zulüm ve baskıların etkisi de büyüktü. Korbaşılar halkın gözünde ahalinin Bolşeviklere karşı koruyucusu, haklarının savunucusu olarak milli kahramanlar haline gelmiştir (Castagene, 2015:95-96).

1919 kış aylarında korbaşılar mücadelelerine ara vermeden devam etmiştir. Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti Savaş Kurulu Başkanı olan Figelski 7 Ocak 1919 tarihli Merkez İcra Komitesi toplantısında Türkistanlı korbaşılar için Sibiry Hükümeti, Aşkabad ve Orenburg ile iletişimde olan iyi bir teşkilat olarak görüş belirtmiştir. Aynı toplantıda korbaşılardan hırsız, eşkıya olarak görülmesinin yanlış olduğunu dile getirmiştir (Hayit, 2006:111).

Mehmet Emin Bek kendisine bağı korbaşılarla 1919 yılı başlarında askeri operasyonlar için farklı zamanlarda toplantılar düzenlemiştir. Yapılacak saldırıların gelişigüzel değil de sistemli ve düzenli halde yapılması kararlaştırılmıştır. Süreçte Mehmet Emin Bek, Hal Hoca Eşan ve Katta Ergeş'e ait birlikler Andican'dan gelen Bolşevik güçlerini yenilgiye uğratmıştır. Fergana'daki Bolşeviklere ait hapisanede bulunan mahkumlar serbest bırakılmıştır. Mart ayında yapılan baskınlarla Namangan-Andican-Kokand-Celalabad arasındaki demiryolları kullanılmaz hale getirilmiştir (Kydyralieva,2015:129-130).

Bolşevikler bu dönemde korbaşılarla olan mücadeleyi devam eden iç savaşın etkisi ve Türkistan'da merkezi otoriteyi kuramamalarından dolayı en az kayıpla en kısa sürede bitirmek istemişlerdir. Korbaşıların gücünün artmasından ve konunun uluslararası bir mesele haline gelmesinden korkulmuştur. Bu nedenle kendi politikalarına uygun yok etme planı hazırlamışlardır. Yerli ahalinin korbaşılarla uzak durmasını sağlamak ve korbaşıları birbirlerine düşürmek için bir af ilan edilmiştir (Gümüş, 2015:663).

Bolşevik idaresi af ilan ederken bu dönemde korbaşılarla da barış görüşmeleri gerçekleştirdiler. Sovyet makamları Sorokin, Turar Rıskulov²⁰, Tursun Hoca gibi üyelere oluşan bir komisyonu Türkistan'a göndermiştir (Kakıncı, 2013:69).

Komisyon göreve başladığında yerleşim yerlerinde Bolşevik hakimiyetinin olmayışı dikkati çeken ilk durumdur. Bölgede açlığın yaygınlaşmasına karşı önlem alınması, pamuk siyaseti, korbaşılarla karşı propaganda çalışmalarının artması, bölgede etnik çatışmalara son verilmesi gibi konularda yoğunlaşan komisyon diğer bölgelerde Bolşevik idareleri tarafından bu yöntemlere başvurulmasını sağlamıştır (Kakıncı, 2013:73-75). Komisyon üyesi Abbas Hoca, Mehmet Emin Bek ile, Tursun Hoca ise Katta Ergeş ile bu dönemde görüşme yapmıştır. Fakat komisyon üyelerinin bu ateşkes görüşmelerinden sonuç alınamamıştır. Komisyon

²⁰ Aralık 1894 tarihinde Yedisu Eyaleti'nde Kazak Türk'ü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1906-1909 tarihleri arasında Rus yatılı okulunda okudu. 1916 yılında Çarlık Rusya'sına karşı milli ayaklanmaya katıldı. Bu süreçte Bolşeviklere yaklaştı. Bolşevik partilerinde ve yönetiminde önemli görevlerde bulundu. Türk Komünist Partisi ve Türk Sovyet Cumhuriyeti fikirlerini ortaya çıkararak Türkistan'ın farklı cumhuriyetlere bölünmesine karşı çıktı. Özellikle Rus komünistler tarafından eleştirilen bu fikirleri ayrılıkçı olarak suçlanmasına neden oldu. Stalin'inemriyle 21 Mayıs 1937'de tutuklandı ve 10 Şubat 1938'de Bolşevikler tarafından öldürüldü. Turar Rıskulov hakkında geniş bilgi için bkz. Halit Kakıncı, *Kızıl Cebe-Rıskulov*, Destek Yayınları, İstanbul,2013; Hüseyin Adıgüzel, *Rıskulov*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

Taşkent'e döndüğünde Sorokin "*Fergana'da Sovyet iktidarının bulunmadığını*" bildirmiştir (Hayit, 1975:287-288).

Nisan 1919'da Mehmet Emin Bek, Şir Muhammed Bek, Rahmankul Korbaşı, Aman Pehlivan ve K. Osipov'a²¹ ait birlikler Namangan yakınlarında bulunan Maşad adlı köye gelmişlerdir. Namangan'a yapılacak bu saldırıyı Mehmet Emin Bek yönetecektir. Namangan korbaşılar tarafından kuşatılsa da Bolşeviklere Kokand ve Semerkant bölgesinden gelen yardım geri çekilmelerine neden olmuştur. Korbaşılar, 1 Mayıs günü şehre tekrar saldırmışlar fakat başarı sağlanamamıştır (Kydyralieva, 2015:138).

9 Mayıs 1919 tarihinde Taşkent'te bulunan Bolşevik idaresi kendi istekleri ile silah bırakacak basmacılara genel af ilan etmiştir. Fakat korbaşılar mücadeleye devam etmişler ve ayla ilgilenmemişlerdir (Hayit, 2006:120).

Bu dönemde Fergana bölgesindeki korbaşılar arasında çeşitli ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Katta Ergeş ve Hal Hoca Eşan'ın çeşitli faaliyetleri Mehmet Emin Bek ve taraftarları arasında iyi şekilde karşılanmamıştır. Mehmet Emin Bek Osipov gibi ilerleyen dönemlerde ordusunu eğitmek ve güçlendirmek için Bolşevik karşıtı Rus subaylardan yararlanmıştır.

Bu anlaşmazlıklar ilk önce Katta Ergeş'in güç kaybetmesine ve birçok kaynağa göre Bolşeviklerle görüşmeye başlamasına neden olmuştur. Zeki Velidi Togan (1981:390)'a göre Mehmet Emin Bek ile arası açık olan fakat mücadelesine engel olmayan Katta Ergeş Mayıs 1919'da Bolşeviklerle barış sağlamıştır. Korbaşı Şir Muhammed Bek'in hatıratında da Mayıs 1919 tarihinde Bolşeviklerle savaşmayı bıraktığı bilgisi mevcuttur (Şir Muhammed Bek, 1968). Baymirza Hayit (2006:144)'e göre Katta Ergeş barışı kabul etmemiştir. 1921 yılı başlarına kadar mücadeleye devam etmiştir ve yakalanarak ertesi yıl idam edilmiştir. Eisener (2002:801)'e göre Temmuz 1919'da 1.500 kişilik korbaşı birliği ile teslim olmuştur. Fakat Bolşevikler ona verdikleri sözleri yerine getirmemişler ve Katta Ergeş tekrar mücadeleye başlamıştır.

²¹ 1896 yılında doğan Konstantin Osipov Çar Rusya'sı döneminde askeriyede görev almaya başladı. 1916 yılında Türkistan'a göreve gönderildi. İlerleyen süreçte Bolşeviklere katıldı ve Kokand şehrinde kurulan Türkistan Muhtariyeti'nin yağmalanmasında aktif rol oynadı. Taşkent'te Sovyet yönetimine isyan etti ve Türkistan'da bulunan Bolşevik yetkililerin bir kısmını idam ettirdi. Fergana Vadisi'ne geçerek korbaşılarla irtibat kurdu.

13 Ağustos 1919 tarihinde Frunze, Türkistan Cephesi kumandanlığı görevine getirilmiştir. Frunze 14 Ağustos 1919'da yayınladığı talimatnamede amacını *''Türkistan'daki askeri seferin hedefi, Türkistan'ın tamamını işgal etmek ve yerli halkın tamamını Sovyet otoritesine kazandırmak olmalıdır.''* şeklinde açıklamıştır. Frunze'nin emrinde bu dönemde 120.000-160.000 arasında askeri güç vardır (Hatunoğlu, 2011:295).

Ruslar 2 Aralık 1918 tarihinde yaptıkları görüşmelerde köylüler tarafından Krestiyen (Rus köylü) Ordusu kurulmasını kararlaştırmışlardır. Bu ordu korbaşı birliklerinin ve yerli halkın saldırılarına karşı kendilerini korumak amacıyla kurulmuştur (Hayit, 2006:115). Bu ordu daha önce bölgede Hal Hoca Eşan ve diğer korbaşıların birlikleri ile savaşa girmiştir. Fakat zamanla Bolşevikler tarafından saldırıya uğramaları sonucu bu ordunun başında bulunan Bolşevik karşıtı komutan Ivanoviç Monstrov, Korbaşı Mehmet Emin Bek ile görüşmeye başlamıştır (Togan, 1981:389). Bolşevikler ile zamanla arası açılan Krestiyen Ordusu yetkilileri 22 Ağustos 1919 tarihinde Mehmet Emin Bek'in korbaşı birliği ile birleşme kararı almıştır. Ordu komutanı Monstrov alınan kararı yazılı şekilde Mehmet Emin Bek'e göndermiştir (Hayit, 2006:116).

Monstrov ile anlaşma sağlayan Mehmet Emin Bek, Eylül 1919 tarihinde Fergana Vadisi'ni ve Türkistan'ı diğer bölgelere bağlayan önemli bir konuma sahip olan Oş şehrini korbaşılarıyla ve Krestiyen Ordusu ile kuşatmıştır. Oş şehri başarılı bir askeri operasyon sonucu hakimiyet altına alınmıştır. Aynı ordu Andican şehrini de kuşatarak diğer bölgelerle iletişimini kesmiştir. Korbaşı Mehmet Emin Bek 8 Eylül 1919 tarihinde Oş şehrinde Türkistan ahalisine istiklal hareketi hakkında bilgi vermiştir. Şehir kontrol altına alınca korbaşı birlikleri ve Krestiyen Ordusu 13 Eylül'de Eski Margilan'ı kontrol altına almıştır. Aynı dönemde Namangan şehri Hal Hoca Eşan'a ait korbaşı birliği tarafından kuşatılmıştır (Kydyralieva, 2015:149-150).

Korbaşı birliklerinin ve Krestiyen Ordusu'nun başarıları ile Fergana'da hakimiyetin sağlanması Mehmet Emin Bek askeri yeteneğinin göstergesi olmuştur. Bu başarılarını siyasi alanda da göstermek isteyen Mehmet Emin Bek Ekim 1919 tarihinde korbaşıları davet ederek kurultay yapmıştır.

1919 yılı Ekim ayının son günlerinde Ayim Köyü'nde korbaşılar ve ahalinin temsilcileri Mehmet Emin Bek'in daveti üzerine bir araya gelmişlerdir. İstiklal hareketinin en kalabalık kurultaylarından biri olan bu toplantıda 150'den fazla korbaşı birliğinin temsilcisi katılmıştır. Kurultayda Mehmet Emin Bek korbaşılar tarafından Emirü'l Müslimin ilan edilmiştir.

Krestiyen Ordusu ile Mehmet Emin Bek tarafından bu kurultayda Mehmet Emin Bek önderliğinde Geçici Fergana Hükümeti²² 22 Ekim 1919 tarihinde ilan edilmiştir. Pamir'in Ergeştam Köyü'nde²³ kurulan hükümetin kuruluş görüşmelerine askeri yetkililer dışında yerli ahalinin temsilcileri ile Rusya'nın Kaşgar sabık konsolosu İ. Uspenskiy de katılmıştır. Hükümet yapılanması 16 ahali vekili ve 8 Rus yetkiliden oluşmuştur. Mehmet Emin Bek dışında Monstrov, General Mukanov askeri işlerden sorumlu olmuştur. Hakimcan Azim Hocanov maliyeden sorumlu, Nensberg adli işlerden sorumlu olmuştur. Mehmet Emin Bek kurduğu yapı ile demokratik-bağımsız devlet kurmak amacının olduğunu göstermiştir (Rajabov, 2011b:15-16). Mehmet Emin Bek, Rus göçmenleri korkutmamak amacıyla kurduğu hükümetteki idari taksimatı Rusların kullandığı uyezd sistemine göre yapmıştır. Rus göçmenlerden polis müdürü atamıştır. Yeni hükümete bağlı Kırgız Alayı oluşturulmuştur. Askeri birimler Rus Subaylarının yardımı ile hem Rus hem de Kokand Hanlığı'nın usulüne göre yapılandırılmıştır (Togan, 1981:390). 7.000 kişiyi bulan Fergana Ordusu'nu Emir-i Leşker sıfatı ile Mehmet Emin Bek yönetmiştir (İdil, 2013:85).

Yeni hükümet Buhara Emiri Alim Han ve Afganistan makamlarıyla görüşürken Sibiryada bulunan Bolşevik karşıtı Rus komutan Kolçak ile de temaslar kurmuştur. Fakat kurulan ilişkilere rağmen yeni hükümet dış destekten yoksun kalmıştır (Togan, 1981:389). General Mukanov ise İngilizlerden yardım almak amacıyla oğlunu Kaşgar'a göndermiştir. İngiliz Başkonsolosu P.T. Etherton ile temas kuran hükümet yetkilileri İngilizlerden istedikleri yardımı alamamıştır (Hayit, 2006:118).

Bolşevik idaresi, sadece ismen varlığını sürdüren Fergana Bölgesi Sovyet İcra Komitesi'ni kapatarak yerine 11 Kasım 1919 tarihinde Fergana İhtilal

²² Bazı kaynaklarda Fergana Muvakkat Muhtariyet Hükümeti olarak geçmektedir.

²³ Bugünkü Kırgızistan'ın Çin ile olan sınır bölgesinde yerleşim yeri.

Komitesi'ni kurmuştur. Bu komitenin çalışmaları ile istenilen sonuç alınamayınca 20 Ağustos 1920 tarihinde komitenin görevlerine son verilmiştir (Hayit, 1975:279).

Fergana ve çevresinde hakimiyetin Bolşevik karşıtlarının eline geçtiği bir dönemde Ruslar bölgeye Tatar Tugayları göndermeye başlamıştır. Kasım 1919'da alınan kararlarla bölgeye gelen Tatar Tugayı, korbaşılarda aynı milletten ve dinden olduğu için korbaşılarda ait savaş taktiklerini, adet ve geleneklerini iyi bildikleri için yerli ahali ile ilişki kurmuşlardır. Tatar Tugayı'nın bölgede askeri başarılar da sağlaması Mehmet Emin Bek'in güç kaybetmesine neden olmuştur (Bademci, 2008a:252-253). Tatar Tugayı'nın saldırıları Mehmet Emin Bek'in Doğu Türkistan ile olan bağlantılarının kesilmesine de neden olmuştur (Hayit, 1997:114).

Mehmet Emin Bek ile beraber hükümet kuran Monstrov 17 Ocak 1920 tarihinde Tatar Tugayı'na teslim olmuştur. Kendisine bağlı askerler silahlarını Bolşeviklere teslim ettiler. Mehmet Emin Bek mücadelesine bölge korbaşılarda ile devam etmiştir. 26 Şubat 1919'da Ruslar tarafından Fergana Cephesi oluşturulmuştur. Aynı dönemde Bolşevikler basmacılarda mücadele etmek amacı ile yerel komisyonlar oluşturmuştur. (Hayit, 2006:118-119). Monstrov'un teslim olduğu dönemde Şir Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek ve Hal Hoca Eşan gibi korbaşılarda Bolşevikler tarafından mağlup edilmiştir.

Frunze'nin gönderdiği Tatar Tugayı'nın Fergana'daki sayısı kaynaklara göre 14.000 kişiye ulaşmıştır. Bunlardan 620'si buldukları tugayı terk ederek korbaşılarda katılmıştır. Monstrov teslim olduktan sonra Bolşevik güçleri 18 Ocak 1920 tarihinde Katta Ergeş'e ait korbaşı birliklerini yenilgiye uğratmıştır. Baçkır Köyü Bolşeviklerin eline geçmiştir. Mehmet Emin Bek'e bağlı birliklerde Tatar Tugayı'nın saldırısı sonucu 3.500 kişiden 700 kişi kadar kalmıştır (Hatunoğlu, 2011:296).

Tatar Tugayı'ndan sonra Bolşevikler tarafından korbaşılarda karşı mücadele ederken mücadelenin ırksal ve dinsel karakterini azaltma amacı ile Tatarlardan sonra bölgede Özbekler de askere alınmıştır. Daha sonra Kırgız, Kazak, Tacik ve Uygurların katılımı ile farklı tugaylar kurulmuştur. 1920 yılı sonlarına kadar

30.000'e yakın Türkistanlı Bolşevik güçlerine hizmet etmiştir (Altımuşova, 2017:94-95).

Bolşevikler tarafından görevlendirilen Türkistan Komisyonu üyeleri arasında “*uygulanan politikaların bu olayları durdurmaya yetmemesi halinde askeri bir çözümün ciddi bir şekilde düşünülmesi gerektiği*” düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Basmacılar sorunu ile ilgili olarak daha sert adımlar atan Bolşevik yetkililer II. Türkistan Piyade Tümeni'ne takviye birlikler ekleyerek Tatar Topçu Tugayı adı ile yeni bir birlik oluşturmuştur (Eisener, 2002:802).

Bolşevik güçlerinin saldırılarını arttırmasıyla güç kaybeden korbaşılardan Ekber Ali ve Mahkam Hoca 2.600 kişiden oluşan birlikleriyle Ocak 1920'nin son günlerinde Sovyet Rusya tarafına geçmiştir. Bolşevik güçleri tarafından kısa süreli bir eğitime tabi olan bu birlikler Hal Hoca Eşan'ın ve Muhiddin Bek'in korbaşlarına karşı savaşmıştır. Aynı dönemde Parpi Bek²⁴ de korbaşı birliği ile Sovyet güçlerine teslim olmuştur (Hayit, 1997:102).

1920 yılı Şubat ayında bölgedeki Bolşevik güçleri korbaşı birliklerine karşı saldırılarını arttırmıştır. Şir Muhammed Bek ve Mehmet Emin Bek'e bağlı güçlere saldırı düzenleyen Bolşevikler, korbaşı karargahlarını imha etmek ve bölgeyi korbaşılarından arındırmak için harekete geçmiştir. Bolşevikler bu saldırılarda Müslümanlardan oluşan birlikleri ve kendileriyle anlaşan Korbaşılar Parpi Bek ve Abdulla'nın birliklerini kullanmıştır (Kydyralieva, 2015:170-171). 4 Şubat tarihinde Ruslar, Mehmet Emin Bek'in kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Güç kaybeden Mehmet Emin Bek mart ayında Bolşevikler ile görüşmeye başlamıştır (Togan, 1981:394).

Şubat ayında bölgenin önemli korbaşılarından olan Hal Hoca Eşan'a da Bolşevik yetkililerden teslim olması için çeşitli teklifler verilmiştir. Fakat Hal Hoca Eşan bu teklifleri “*Bizler Müslümanız. Bolşevikler ile anlaşamayız.*” diyerek geri çevirmiştir (Hayit, 2006:143).

Bolşevik yetkililer tarafından yapılan görüşmelerde korbaşılar askerlerini ve silahlarını teslim etmeme, buldukları bölgeleri yönetme ve Kızıl Ordu'da rütbe alabilme hakları olduğunu söylenmiştir. Kızıl Ordu'nun Fergana'da bulunan

²⁴Parpi Bek ve korbaşları ilerleyen süreçte tekrar Bolşeviklere karşı mücadele ettiler.

II. Piyade Tümeni Komutanı Rokhalski ile Tatar Tugayı komutanı Yusuf İbrahimov²⁵ aracılığı ile görüşen Mehmet Emin Bek bu şartları kabul ederek 7 Mart 1920 tarihinde Bolşeviklerle barış anlaşması imzalamıştır (İdil, 2013:99).

Baymirza Hayit (2006:161-162)'e göre 6 Mart tarihinde imzalanan anlaşma metni Rusça ve Özbek Türk lehçesinde yazılarak imzalandı. Anlaşmanın içeriği ise şöyledir:

‘‘Sovyetler tarafından verilen emirleri hayata geçirmekten sorumlu olan Birlik Savaş Komiseri Slirsinski, İkinci Türkistan Savunma Tümeni Lideri Verevkin Rokalski ve karşı tarafı temsilen burada bulunan Müslüman askeri birlikleri en üst lider ve temsilcisi Muhammed Emin Bek; bizler anlaşmayı imzalamak üzere biraraya gelmiş bulunuyoruz. Ben Muhammed Emin Bek, askerlerim, korbaşılarım ve bana bağlı olan bütün kişiler Sovyet Hükümeti’ni tanıyor, Sovyetler’in düzenlemelerine ve aynı zamanda bizi alakadar edecek olan aşağıdaki hükümlere bağlı kalacağımıza söz veriyoruz:

- 1- *Sovyet Hükümeti’nin Türkistan topraklarındaki ayaklanmalar sırasında ezilmiş kişileri savunmak için silahlandıklarını ve düşmanlarına karşı şeriat kanunlarına uygun hareket ettiklerini kabul ediyoruz.*
- 2- *Birliklerimin daimi olarak Namangan’da kalmalarına karar verilmiştir.*
- 3- *Mevcut imkanlarımın tamamını kullanacağıma, Sovyet rejimini temsil eden otoriteyi Fergana Bölgesi’ndeki her türlü yabancı ve yerli düşmana karşı koruyacağıma, her şartta bu toprakları savunacağıma, birliklerimle Fergana Bölgesi dışına çıkmayacağıma söz veriyorum.*
- 4- *Birliklerimin içinde yer alarak hizmet etmiş Ruslar’a genel af çıkarılacaktır. Söz konusu kişiler eğer isterlerse benden rahat bir şekilde ayrılabilirler, birliklerim dahilinde hizmetlerini sürdürmede serbest olacaklardır.*
- 5- *Devrim Savaş Konseyi tarafından Sovyet hakimiyetini tanımadığımı²⁶ resmen ilan ettikten sonra 31 Mart’tan geç olmamak üzere Namangan’dan Taşkent’e geleceğim. Taşkent’e emrimdeki alt düzey lider kadrosuyla beraber gideceğimi taahhüt ediyorum.*

Müslüman askeri birlikleri kumandanı Muhammed Emin Bek

2. Savunma Tümeni Kurmay Şefi Bilkin

²⁵ Yusuf İbrahimov (1895-1961), 1918’den itibaren Türkistan Sovyet Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi’nin üyesi. Kızıl Ordu’nun Hazar Denizi ve Orenburg cephelerinde siyasi komiseri, Türkistan Cephesi’nin Harbi-İnkılabı Şurası’nın üyesi, Tatar Tugayı’nın komutanı, 1921’de Ukrayna’nın Türkiye’deki elçisi ve daha sonra Sovyetlerde siyasi yöneticilik görevlerinde bulundu. II. Dünya Savaşı dönemlerinde orduda siyasi komiser olarak faaliyette bulundu. Korbaşılar aleyhindeki başarılarından dolayı tanınmıştır.

²⁶ Alıntı yapılan bölümde ‘‘tanımadığımı’’ şeklinde geçen ifade ‘‘tanıdığımı’’ şeklinde olmalıdır.

Anlaşma gününün tanığı olan Avusturyalı savaş esiri Fritz Willfort Turkestanisches Tagesbuch adlı eserinde o gün yapılan törene ve insanlara dair bilgiler aktarmaktadır. Mehmet Emin Bek'in korbaşı birliğinin geçit törenini Timur ve Cengiz dönemi törenlerine benzeten Willfort insanların Kilise Meydanı'nda ilgi ile bu törenleri izlediğini belirtmiştir. Mehmet Emin Bek'in askerlerindeki disiplin izleyenleri oldukça etkilemiştir. Bolşeviklerin tam olarak korbaşılara üstünlük sağlayamamasını Willfort bu disipline bağlar. Mehmet Emin Bek yemin töreni düzenledikten sonra Özbek Türk lehçesinde ve Rusça konuşma yapmıştır. Willfort'un izlenimlerine göre insanlar bu barıştan oldukça memnundur (Hayit, 2006:162-164).

Mehmet Emin Bek ayrı bir askeri birlik oluşturmuştur. Bu dönemde Tatar Tugayı ile beraber bölgedeki Özbek ve Kazaklardan da asker alınarak hepsine birden Türk Tugayı adı verilmiştir. Mart ayı ortalarına kadar Mehmet Emin Bek'e bağlı korbaşılardan önemli bir kısmı Bolşeviklere teslim olmuştur (Togan, 1981:394).

Sovyet Rusya ile anlaşma yapan Mehmet Emin Bek'ten Bolşevik yetkililer bölgenin en etkili korbaşısı olan Şir Muhammed Bek'i barış için ikna etmesi istemiştir. Bu talebi yerine getirmek için Mehmet Emin Bek 3. Alay Siyasi Komiseri Sergey Sukov ve küçük bir birlikle yola çıkmıştır. Ancak Şir Muhammed Bek ile görüşmeden öldürülmüştür. Mezarı bugünkü Kırgızistan sınırları içerisinde Şığay adı verilen köydedir.

Mehmet Emin Bek'in öldürülmesi hareketi olumsuz etkilemiştir. Onun yerine geçen Şir Muhammed Bek bazı kesimlerce bu olaydan sorumlu tutulmuştur. Sovyet propagandasının etkisiyle korbaşılardan arasında ikilik çıkmış fakat zamanla korbaşılardan Şir Muhammed Bek etrafında mücadelelerine devam etmişlerdir.

Korbaşı Mehmet Emin Bek bölgedeki hareketi birleştirmek için oldukça gayret göstermiştir. Kendisi sadece Bolşeviklere karşı bölge korbaşılardan ile değil Bolşevik karşıtı Beyaz Ruslarla ve diğer gruplarla da işbirliği yapmıştır. Rus karşıtı olmayan ve demokratik bir sistem kurmayı amaçlayan Mehmet Emin Bek kısa süreli ömrü olan kurduğu geçici hükümette düşüncelerini hayata geçirmiştir.

Sovyet Rusya'ya üstünlük sağlayamayacağını anlayınca kayıp vermemek adına Sovyet Rusya lehine savaştan çekilmiştir.

Hareketin önde gelen korbaşlarının bir kısmı Bolşeviklerle barış anlaşması yapıp belirli bir zaman sonra tekrar harekete katıldığı bilinmektedir. Mehmet Emin Bek'te öldürülmeseydi belki de ilerleyen süreçte yeniden harekete katılacaktı. Mehmet Emin Bek'in ölümü İstiklalcilerin Beyaz Ruslarla ve diğer gruplarla olan ilişkilerinin son bulmasına neden olmuştur. Onun talihsiz şekilde ölümü ve Parpi Bek, Rahmankul Korbaşı, Yolçu Korbaşı'nın Bolşeviklerle anlaşması Şir Muhammed Bek'i bölgede tek lider haline getirmiştir.

2.3. Türkistan Milli İstiklal Hareketi'nin Fikri Yapısı

Türkistan'da verilen mücadele bazı kaynaklarda ülküsü olmayan bir hareket olarak gösterilse de²⁷ hareketin nihai hedefi Türkistan'ın Türkistanlılar tarafından yönetilmesidir. Çarlık Rusyası döneminde başlayan Sovyet Rusya döneminde devam eden Rus yayılmacılığı beraberinde Türkistan'a Rusların sömürgeci politikalarını da getirmiştir. Harekete katılan önderlerin katılma sebepleri incelendiğinde bu politikaların ve Rus baskılarının etkisi açık şekilde görülmektedir.

Korbaşı Kiçkine Ergeş Türkistan'da muhtariyeti Bolşeviklere müdafaa etmek amacıyla mücadeleye başlamıştır. Kiçkine Ergeş'in ölümü ile bölgede hareketi Korbaşı Katta Ergeş idare etmiş ve kendi hanlığını ilan etmiştir. Mehmet Emin Bek'in yardımcısı olan Korbaşı Salih Mahdum Muhammedşan Ağustos 1921 tarihinde Taşkent'te Bolşevik yetkililere Mehmet Emin Bek ile beraber mücadeleye başlamalarına nedenleri Margilan'da 1918'de *kurşuna dizdirme, tutuklama, gasp etme, yağmalama, camilere ateş açma ve Kur'an-ı Kerimleri imha etme gibi vicdana sığmayan davranışların* artmasıyla ve çiftçilerin mallarının yağma edilmesi şeklinde açıklamıştır (Hayit, 2006:99). Aynı şekilde Şir Muhammed Bek de Bolşevik askerlerinin Türkistanlılara zulmetsinden dolayı

²⁷ "...bağımsız bir müslüman devleti kurmak gibi bir 'milli' projeleri olmadı." Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s.82 ; "...Basmacıların gözle görülür, elle tutulur hiçbir ideolojileri yoktu; ancak isyan etmelerini zorunlu kılan nedenleri vardı. Onlar, her şeyden önce, gerek kentlerde, gerekse kırsal bölgelerde yerleşmiş Rus göçmenlerini kovmak istiyorlardı. -Lakay'da Ruslar olmadığından böyle bir şey söz konusu değildi-, Ruslar onların gözünde kâfir, sömürgeci ve zengindiler" Marie Broxup, *Basmacılar*, (Çev.:Y.Tekin Kurat), ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984, s.6.

harekete katılmıştır. Buhara ve Lakay coğrafyasında Rus işgali ile beraber emirliğin yıkılması da hareketin sahasını genişletmiştir. Hive’de geçmişten beri gelen Türkmenlerin Rus baskılarına karşı hareketi bölgede siyasi olarak bir bilincin oluşmasına neden olmuştur.

Fergana Vadisi’nde bulunan korbaşılar içerisinde Mehmet Emin Bek’in daha demokratik bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Yaptığı ittifaklar bu durumu açık şekilde göstermektedir. Mehmet Emin Bek *“Türkistan Türkistan halkının yurduudur. Düşmanı yurdumuzdan kovacağız.”* (Yassavi, 1984:44) parolası ile mücadeleye başlasa da Bolşeviklerle anlaşmak zorunda kalmıştır. Hal Hoca Eşan ve Şir Muhammed Bek gibi bazı korbaşılar Bolşeviklerle anlaşma yapmadığı gibi bu tarz ittifaklara pek fazla yanaşmamıştır. Buhara, Hive ve Lakay coğrafyasında hanlıkların ve emirliğin etkisi görülmekte özellikle Lakay coğrafyasında korbaşılar üzerinde Buhara Emiri Alim Han harekete katılmasa da oldukça etkili olmuştur. Ancak Enver Paşa’nın harekete katıldığı dönemde Türkistanlıların tam olarak ortak hareket ettikleri görülmektedir. Bu ortak hareket etmede Enver Paşa kadar bölgedeki Osmanlı Subayları ve yetkilileri de etkili olmuştur. Enver Paşa’nın bölgede belirli dönemlerde Ruslara karşı üstünlük kurması Rusları yeni önlemler almaya sevk etmiştir. Bolşevik yetkililer bu dönemde Feyzullah Hoca’yı²⁸ Moskova’ya çağırarak gerekli girişimlerin yapılmasını istemişlerdir. Ruslar diğer korbaşılara gönderdikleri gibi Enver Paşa’ya da bir heyet göndererek mücadeleden vazgeçmesi için teklif göndermişlerdir. Bu teklife göre Darvaz, Karatekin, Kölap, Duşanbe ve Hisar şehirlerini içine alan bir bölgeyi yönetmesi istenir. Ancak Enver Paşa *“Sulh anlaşması ancak Türkistan topraklarındaki bütün Rus askerleri çekildikten sonra söz konusu olabilir”* (Hayit, 2000:157) değerlendirmesi yaparak Bolşevik güçlerinin 15 gün içerisinde Türkistan’ı terk etmesini istemiştir. Enver Paşa’ya 1922 yılında yapılan teklifin benzeri 1920 yılında Şir Muhammed Bek’e yapılmıştır. Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti hükümeti azası Nizameddin Hoca ve beraberindeki heyet Şir Muhammed Bek’e ortak hareket

²⁸ Ubeydullah Hoca’nın oğlu olan Feyzullah Hoca 1896 yılında doğmuştur. Buhara Medresesi’nde eğitim görmüş ve 1907 yılında babası tarafından Moskova’ya gönderilmiştir. Ceditçilik hareketine katılan Hoca, Yaş Buharalılar hareketinin temsilcilerindendir. Bolşeviklerle ortak hareket eden Hoca Buhara Emirliği’ni devirmek için girişimlerde bulunmuştur. Emirlik yıkılınca Buhara’ya dönen Hoca bölgedeki Sovyet idaresinin başına geçer. Önemli görevlerde bulunan Hoca, Buhara’da Türkistanlı aydınlara karşı girişilen kıyım döneminde 1937 yılında tutuklanarak 1938 yılında idam edilmiştir.

etmeyi teklif etmiştir. Ancak Şir Muhammed Bek de Enver Paşa gibi ‘‘Türkistan’daki Rus ordusu size tabi olduğu doğru ise siz onlara bugünden itibaren bütün Türkistan’ı terkedip gitmeleri emrini verin, o saat bende sizin hizmetinize şitap ederim.’’ (Bademci, 2008a:261-262). diyerek bölgedeki Bolşevik güçlerinin Türkistan dışına çıkmasını istemiştir.

Fergana’da Mehmet Emin Bek’in ve Şir Muhammed Bek’in kurduğu hükümetler ile Türkistan Milli Birliği ile korbaşların temasları hareketin siyasi isteklerinin var olduğunun göstergesidir. Genel olarak Bolşevikler ve Batılı yazarlar tarafından da milliyetçi bir hareket olarak değerlendirilen *İstiklalcilik* Türkistan’da kadimilerden ve milliyetçi ceditçilerden de destek almıştır. Fergana, Lakay, Davraz, Maçe Vadisi, Hive gibi bölgelerde hanlıklar dönemi yapılarına benzer teşkilatlar kurularak zaman zaman korbaşlar tarafından idare ele alınmıştır. Ancak ortak hareketin zamanla son bulması ve Rusya İç Savaşı’nın Bolşeviklerin zaferi ile bitmesi Bolşevik güçlerinin bölgede hakimiyet sağlamasına neden olmuştur. Bolşevik güçlerinin hakimiyeti sağlaması ile istiklal ülküsü Türkistan’da sessiz bir şekilde varlığını sürdürürken muhacerette Sovyetler Birliği dağılana kadar askeri²⁹, siyasi ve fikri şekilde devam etmiştir. Bu ülkü sömürgeciliğe karşı Türkistan’da milli bilincin oluşmasını sağlamıştır. Başlangıçta çete hareketi olarak ilerlese de kısa zamanda halkın desteği etkisini göstermiştir. *Türkistan Türkistanlılarıdır* (Bademci, 2008a:21) fikri bugün kurulan Türk Cumhuriyetleri’nin bağımsızlık isteklerinin kaynağı olmuştur. Tarihçi Qahraman Rajabov (2002:4)’a göre hareketin ülküsü ‘‘...Bütün Türkistan’ın Milli İstiklâli ve müstakillîğidir.’’ Halk hareketi olan *İstiklalcilik* amacı doğrultusunda izah edilerek bugün Özbekistan’da Milli Azadlık Hareketi olarak tarih çalışmalarında yerini almıştır.

Sovyet Ansiklopedilerinde hareketin amacı dış destekli İngiliz sömürgesi bir devlet kurmak olarak geçmektedir. Ancak incelendiğinde hareket Sovyet kaynaklarının bahsettiği gibi İngiliz desteği de almamıştır. İngilizler bu dönemde Bolşeviklere karşı Çar generallerine yardım etmiştir (Şamil, 1971:50). Korbaşların anılarından da anlaşıldığı gibi İngiliz ile temas kurulsa da hiçbir

²⁹ Kuruluş amacına uygun hareket edilmese de II. Dünya Savaşı sırasında kurulan Türkistan Lejyonları Türkistanlıların vatanını kurtarmak için oluşturduğu askeri bir yapılandır. Ayrıca Afganistan’da bulunan Türklerin de Sovyet aleyhtarı hareketleri askeri faaliyetler içerisinde değerlendirilmesi doğru olacaktır.

fayda sağlanmamıştır. Zeli Velidi Togan (1981:423) İngilizlerin siyasetinin “*Türkistan Beyaz Rusların eline geçmeyecekse orasında Kızıllar oturabilirler*” görüşü olduğunu belirtmiştir. Bölgede sömürgeleri olan İngilizlerin ortaya çıkan milli kurtuluş hareketini desteklemesi de pek mümkün değildir. Çünkü hareket Asya’da başarılı olursa kendi sömürgeleri de bu hareketi örnek alarak İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçecektir.

2.4. Gerbaba Köyü ve Şir Muhammed Bek

Fergana Vadisi’nde Margilan’a bağlı Taşlak Kasabası’nın yakınlarında Gerbaba³⁰ adı verilen kadimi bir köy bulunmaktadır. Köyün eskiliği tepe bölgesinde bulunan kale kalıntılarında anlaşılmaktadır. Köyün etrafında Şilva, Ramazan biraz ilerisinde Yekketut, Bostan, Yakaabat ve başka köyler bulunmaktadır. Köy Margilan şehrine 20 çakırım³¹, Gorçakova Demiryolu İstasyonu’na 16 çakırım mesafededir.

XX. asır başlarında bu köy resmi olarak Fergana Vilayeti Margilan şehrine bağlı olmuştur. Bu dönemde yapılan sayımlara göre köyde 172 aile bulunmaktadır. Bu ailelerden 40 kadarı göçer olarak yaşamaktadır. 686 kişinin yaşadığı köyde 393 erkek ve 293 kadın bulunmaktadır (Xo’jayev, 2008:45-46).

Fergana merkezli gelişen Türkistan Milli İstiklal Hareketi’ne bu köy belirli dönemlerde merkez olmuştur. Köyün tarihi olmasıyla beraber mistik bir havası da bulunmaktadır. Köyün ilerisinde Gerbaba’nın ve çevre köylerin ortak bir mezarlığı bulunmaktadır. Mezarlığın tam ortasında Gerbaba ziyaretgahı vardır. Bu bölge çevre köylülere kutsal bilinir ve burada çeşitli ibadetler yapılırdı (Bademci, 2008a:188). Kokand Hanlığı döneminde XVIII. asrın ilk yarısında Fergana’da Pir

³⁰ Özbekistan’daki yayınlarda G’orbuvo olarak belirtilen köyün adı bazı kaynaklarda Gerve, Karbaba, Garbaba ve Garbuva şeklinde geçmektedir. Bu adın ortaya çıkışında farklı görüşler mevcut olsa da en çok bu adın *sağırbaba* anlamına geldiği belirtilmektedir. Bölgede anlatılanlara göre hikmet sahibi bir kişi yaşamış. Bu kişi köylüler tarafından Derviş Baba adı ile bilinirmiş. Köyün genç kızları köydeki dervişin bulunduğu bölgede el işi ile uğraşırken köy kızlarından biri uygunsuz bir hareket yapması sonucunda köyün diğer kızları da bu duruma gülerken tepki göstermişler. Derviş duymadığı için kızların gülmesine anlam verememiş, köy kızlarının söylemiyle dervişin adı Gerbaba (sağırbaba) kalmıştır. 05. 02. 2017 tarihinde Enver Bek ile yapılan kişisel görüşme. Ayrıca Özbek Türk’ü yazar Sabir Seyhan’da Gerbaba adlı köy adının sağırbabadan geldiğini belirtmiştir. Bkz. Bahtiyar Şahnazarov, *Türkiye’deki Özbekler Gerçek Yaşam Öyküleri*, Temiz- İş Matbaası, İzmir, 2008, s.115. Bazı kaynaklara göre bu tepeye G’orbuva adı verilmesi orada yatan dervişin mezarının mağaraya benzemesidir. “G’or” Özbek Türk Lehçesinde mağara anlamına gelmektedir.

³¹ Metre sisteminden önce kullanılan uzunluk ölçü birimi. 1,06 km’ye eşit eski uzunluk ölçüsü. Bkz. *Özbek Tilining İzahli Luğati*, Cilt IV , Davlat İlmiy Neşriyatı, Taşkent, 2008, s.466.

Muhammed adlı bir derviş yaşamıştır. Doğaüstü güçleri olduğuna inanılan bu derviş hakkında bölgede çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Kalmuk saldırıları sonucunda burada ölen Pir Muhammed için Kokand Hanlığı'nın başveziri bu bölge arazisini vakıf haline getirmiş ve mezarını yaptırmıştır (Xo'jayev, 2008:47-49). Köyün bulunduğu bölge Kokand Hanlığı'nın zayıflamasından sonra Rusların işgaline uğramış ve Rus Çarlığı'na bağlı Türkistan Genel Valiliği sınırları içerisinde kalmıştır.

Şir³² Muhammed³³ Bek bu kadimi köyde 1893³⁴ yılında doğmuştur (Rajabov, 2011a:4). Şir Muhammed Bek'in babası Koşak Bek Hacı'nın ataları; Kokand Hanlığı'nda vezirlik, beklük³⁵ gibi görevlerde bulunduğu bilinmektedir. Koşak Bek'in annesi Aydın Ağaça ise Kaşgar'dan gelmiştir. Şir Muhammed Bek'in annesi Koşak Bek Hacı'nın hanımı Tofahan Hanım'dır.³⁶ Taş Muhammed Bek, Ruz Muhammed Bek, Taç Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek adlı kardeşleriyle birlikte Sarvinisa, Bahran ve Gülnara adlı kız kardeşleri vardır (Bek, 2017).

Koşak Bek Hacı'nın babası Abdurrahim Bek, Kokand Hanı Hüdayar Han sarayında hizmet etmiştir (Rajabov, 2011a:4). Koşak Bek Hacı, 1913 yılında hac vazifesini yerine getirdikten sonra Hicaz'dan Türkistan'a dönerken Kırım'da vefat etmiştir (Bademci, 2008a:189).

³² Özbek Türk Lehçesine Farsça'dan geçen "sher" kelimesi arslan, cesur anlamında kullanıldığı gibi aynı zamanda insanı büyük, kahraman olarak göstermek içinde kullanılmaktadır. Bkz., *Özbek Tilining İzahli Luğati*, CiltIV, s.563. Türkiye'de bulunan Özbekler "Şer" veya "Şir" şeklinde telaffuz etmektedir. Bazı çalışmalarda "Şer" olarak da kullanılsa da Bademci'ye göre Türkiye Türkçesi'nde kötü, fena anlamında kullanıldığı için Türkiye'de birçok eserde ön adı "Şir" şeklinde yazılmıştır. Ancak kendi katipleri tarafından yazılan hatıralarında da adı Şir Mehmet veya Şir Muhammed olarak geçmektedir. Türkiye Cumhuriyeti nüfus kayıtlarında da "Şir" önadı kullanılmıştır.

³³ Türkiye'de Türkistan Milli İstiklal Hareketi ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmında ve Şir Muhammed Bek'in mezar taşında ve nüfus kayıtlarında adı Şir Mehmet Bek olarak yazılmıştır. Türkistan'da ve kendi çevresinde "Muhammad" adı ile anıldığı için adı bu çalışmada Muhammed şeklinde kullanılmıştır.

³⁴ İbrahim Yarkın ve Çağatay Koçar Şir Muhammed Bek'in doğum tarihini 1889 yılı olarak gösterirler. Bkz. İbrahim Yarkın, "Türkistan'ın Büyük Mücahidi Şir Muhammed Bek (1889-10.03.1970)", *Türk Kültürü*, sayı 91, Mayıs, 1970; Çağatay Koçar, "Şir Muhammed Beg", *Türk Dünyası*, Sayı 20, Ocak-Şubat-Mart, 1971. Türkiye Cumhuriyeti nüfus kayıtlarında doğum tarihi 1895 olarak geçmektedir. Ancak ailenin aktardığı bilgiler ve hatıratı incelendiğinde Şir Muhammed Bek'in doğum yılı 1893 tarihine denk gelmektedir.

³⁵ Kokand Hanlığında kullanılan saygınlık belirten bir unvan.

³⁶ Rajabov'a göre Koşak Bek Hacı'nın Fazilethan adlı başka bir hanımı daha vardır. Bkz. Qahraman Rajabov, *Şermuhammadbek*, Abu Matbuat Konsalt Neşriyatı, Taşkent, 2011, s.4. Rajabov ayrıca Şir Muhammed Bek'in annesi olan Tofa adlı kişiyi onun kız kardeşi olarak çalışmasında belirtmiştir. Tofa adlı kişinin Şir Muhammed Bek'in annesi olduğu kayıtlar incelenerek teyit edilmiştir.

Şir Muhammed Bek ilk eğitimini kendi köyünde almıştır. İlerleyen yaşlarında çiftçilikle uğraşmış, Yedi Kışlak'ta su dağıtım işlerini yönetmiştir (Koçar, 1971:51). Çarlık döneminde Ruslara karşı mücadele etmeye başlamıştır. 1916 yılında Rus Çarlığı'nın fermanı ile cephe gerisinde çalıştırmak üzere çıkartılan seferberlik sonucu Şir Muhammed Bek, Polonya taraflarına gönderilmiştir (Togan, 2012:431).

1917 yılında Fergana'ya dönen Şir Muhammed Bek bölgedeki gelişen olaylarda aktif şekilde rol almaya başlamıştır. Polonya'dan Türkistan'a geldiği dönemde Rus askerlerinin bir Türkistanlıya zulüm ettiği gören Şir Muhammed Bek, Rus askerini öldürerek Türkistanlıyı özgür bırakmıştır. Bu dönemde Rus Bolşeviklerinin bölge halkına yaptığı baskılara şahit olan Şir Muhammed Bek Yekketut, Bostan, Bozala, Hanarık, Yerkesek, Neyman, Kumarık köyleri ileri gelenleri ile beraber Gerbaba'da toplantı yapmış ve bu kişilerden Ruslara karşı mücadele etmek için yardım istemiştir (Bek, 2017; Bademci, 2008a:190). Bu toplantı Nur Muhammed Bek'in hatıralarına³⁷ göre 17 Ağustos 1917 tarihinde yapılmıştır (Nur Muhammed Bek, 1973). Bir gün sonra kardeşlerinden Nur Muhammed Bek, Taş Muhammed Bek, Ruz Muhammed Bek ve Karabay Bek, Kuşmurad Bek, Molla Hatem, Ergeş Bek, Asgar Bek, Dardak Bek adlı yiğitler Şir Muhammed Bek'in emrine girerek mücadeleye başlamışlardır (Bademci, 2008a:190; Hayit, 2006:174).

2.5. Şir Muhammed Bek İstiklalcilik Hareketinde

Şir Muhammed Bek istediği desteği kısa zamanda görmüş ve emrine giren kişi sayısı artmıştır. 8 Eylül 1917 günü Gerbaba yakınlarında olan Fergana'ya bağlı Ekberabad kasabasında bulunan kooperatife baskın düzenleme kararı almıştır. Aynı gün gece yarısı yapılan saldırıda Rus askerleri uykuda olduğu için kolayca kooperatif ele geçirilmiştir. Erzaklar ve cephaneler atlara yüklenerek Gerbaba'ya taşınmıştır. Bu Şir Muhammed Bek'in ilk başarısı olmuştur. Şir Muhammed Bek hatıralarında³⁸ (Şirmuhammed Beg, 2005:392) bu olayı şu şekilde anlatır:

³⁷ Nur Muhammed Bek'in verdiği bilgiler 1973 yılında Ali Köylüoğlu ve Ali Bademci tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu kayıtlar Ali Bademci arşivinde bulunmaktadır.

³⁸ *Yeni Türkistan* mecmuasında 1928 yılında yayınlanan "Şirmuhammed Beg'in Hatıralarından" adlı hatıra parçası Şirmuhammed Beg'in yardımcısı Nezir Kabavi tarafından yazıya geçirilmiştir.

‘...Bolşevikler ile ilk savaşımız Margilan bölgesinin ‘Ekber Abad’’ kışlağında oldu. Bu kışlakta 25 askerlik bir Rus garnizonu vardı. Burayı bastık ve askerleri öldürdük. Bu kışlakta sivil Ruslar da varmış. Bunlara ve çocuklarına dokunmadık, fakat mallarını aldık...’’

Ertesi gün bölgeye Rus askeri kuvvetlerinin gelmesini engellemek için Ekberabad ile Kova kasabası arasında bulunan tren istasyonu Şir Muhammed Bek’in yiğitleri tarafından basılmıştır. İstasyonda bulunan 50 kadar Rus askerinin bir kısmı esir alınmış ve istasyon tahrip edilmiştir. 10 Eylül günü Yeni Margilan bölgesinden Gerbaba’ya Rus taarruzu olsa da Rus kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Rusların geri çekilirken bırakmak zorunda kaldığı cephaneler korbaşılar tarafından Gerbaba’ya taşınmıştır.

Şir Muhammed Bek’in bu başarıları onun bölgede tanınmasını sağlamıştır. Margilan’dan Buhari Damla ve Maksım Damla, Kokand’dan Evliya Damla, Oş’dan Asriddin Maksım, Andican’dan Molla Akçan ve Tacı Bay Ahun gibi bölgenin önde gelen şahsiyetleri Gerbaba’ya gelerek ona bu mücadelede her türlü desteği vereceklerini söylemişlerdir (Bademci, 2008a:202-204).

21 Eylül tarihine kadar herhangi bir saldırı yapmayan korbaşı birliği bu süreçte Gerbaba’yı bir karargah haline getirmiştir. Köyün etrafına kanallar ve siperler kazılmış köyün içinde de silah deposu oluşturulmuştur (Bademci, 2008a:205). Bu süreçte Şir Muhammed Bek’in birliğinin sayısı 1.000 kişi kadar olmuştur (Şirmuhammed Beg, 2005:392). Hazırlığını yapan korbaşı birliği Margilan şehrinin dışında bulunan Maruf Kışlak adı verilen yerdeki Rus askeri birliğine ve bölgedeki fabrikalara saldırı yapmak için harekete geçmiştir. Kısa zamanda ele geçirilen bölgeden, büyük miktarda cephane ve erzak Gerbaba’ya nakledilmiştir. Fabrikadan alınan bu erzaklarla Gerbaba’da bulunan halkın 3 aylık ihtiyacı karşılanmıştır (Şir Mehmet Bey, 1956a:31).

27 Kasım 1917 tarihinde Kokand şehrinde Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Muhtariyet Hükümeti’nin isteği ile bölge korbaşıları saldırılarını bir süre durdurmuştur. Şir Muhammed Bek bu süreçte Mehmet Emin Bek’i destekler fakat Türkistan’dan Ruslar tam anlamıyla çıkartılmadığı için muhtariyetin başarılı sonuç vereceğine inanmaz (Bademci, 2008a:208-209). Ayrıca Şir Muhammed Bek’in şiddetli kış nedeniyle de

saldırılarını durdurduğu bilinmektedir (Şir Mehmet Bey, 1956a:32). Şubat ayında Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti'ne Sovyet Ruslar tarafından son verilmiştir. Kokand şehrinden çıkmak zorunda kalan korbaşı birlikleri zamanla bölgede ortak hareket etmeye başlamıştır. Şir Muhammed Bek, Kova kasabasında bulunan Korbaşı Ömer Ali Şalfonlu'ya Rusların saldırması üzerine ona yardım etmek için 28-29 Şubat 1918 gecesinde bölgeye gitmiştir. Bölge saldırgan Ruslardan temizlenmiş, ele geçirilen cephaneler Gerbaba'ya götürülmüştür. 11 Mart tarihinde Şehrihan kasabasında bulunan Yusufcan Korbaşı, Şir Muhammed Bek'ten yardım talep etmiştir. Bölgede bulunan Rus garnizonunun bölge halkına baskı ve şiddet uygulamakta olduğunu öğrenen Şir Muhammed Bek yakın çevrede bulunan korbaşılara haber göndermiş ve garnizona doğru korbaşı birliği ile yola çıkmıştır. Bu garnizonu sabaha karşı ele geçiren Şir Muhammed Bek yağma edilen malları asıl sahiplerine dağıttıktan sonra 15 Mart tarihinde Şehrihan'ı Yusufcan Korbaşı'ya teslim etmiştir (Bademci, 2008a:211-213).

20 Mart 1918 tarihinde Mingtepe köyündeki Rus birlikleri, Şir Muhammed Bek'e idareye karşı kanunsuzluğu bırakmasını aksi durumda dostluğun bozulacağını bildiren bir haber göndermiştir. Şir Muhammed Bek birliklerini hazırlayarak Halhoca Eşan birlikleriyle beraber 23 Mart günü Mingtepe'deki Rus birliğine saldırmıştır. Şir Muhammed Bek yönetimindeki korbaşılar bölgede hakimiyeti ele alarak Gerbaba'ya dönmüşlerdir. Şir Muhammed Bek'in Ruslar karşısındaki zaferleri onun kısa zamanda Fergana'da tanınmasını sağlamıştır. Sovyet Ruslar bu saldırılardan sonra onu Körşirmad³⁹ adıyla anmaya başlamıştır.

28-29 Mart tarihinde Fergana korbaşılarının toplantısında Katta Ergeş'in yardımcılığına seçilen Şir Muhammed Bek Gerbaba'ya döndüğünde Nisan ayında tekrar Ruslara karşı harekete geçmiştir. Akaryakıt bölgesi olan Çimyan kasabasına ve Margilan'da bulunan hapishaneye korbaşılar tarafından baskın yapılmıştır. Çimyan kasabasında bir direnişle karşılaşmayan Şir Muhammed Bek'in korbaşı

³⁹ Şirmad, Şir Muhammed Bek'in adının kısaltılmış halidir. Türkistanlılar tarafından bu şekilde anılan Şir Muhammed Bek, Rus kaynaklarında Körşirmad olarak geçer. Onun başarılarını küçümsemek için Sovyet Rus yazarları genelde bu adı kullanmıştır. Ali Bademci (2008a:189) ve Baymirza Hayit (2006:174) Şir Muhammed Bek'in gözündeki problemin hafif şaşılıktan kaynaklandığı ve bu yüzden bu ad ile anıldığını eserlerinde yazmışlardır. Alisher Bek ve Azim Derya (1992:21-22) Şir Muhammed Bek'in mücadelelerini yazdıkları eserlerinde Şirmad Bek'in gözünün ahlak dışı hareket eden bir kişiyi cezalandırırken silahının dipçığının gözüne teperek yara aldığı ve bu olaydan sonra bu adla anıldığını belirtirler. Kızı Saadet Beg ve yeğeni Enver Bek'e göre Bolşeviklerle bir çarpışma sonucu aldığı yara sonucunda bu adla anılmıştır.

birlikleri Ruslar tarafından mahkum edilen 1.200 Margilanlıyı da kurtarmıştır (Şir Mehmet Bey, 1956b:19).

1918 yılında Şir Muhammed Bek ve bölge korbaşıları tarafından önemli ölçüde başarı sağlanıp Fergana ve çevresinde hakimiyet ele alınmıştır. Ruslar bölgede Rus Çarlığı döneminden kalma garnizon ve bazı istasyonlarda varlıklarını sürdürebilmişlerdir. 30 Nisan 1918 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine bağlı Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat Türkistanlıların artık Rusların muhtariyetlerine güvenmedikleri bilinmektedir (Hayit, 2006:97-98).

Korbaşıların başlattığı bu hareket 1919 yılı ortalarına kadar Sovyet Rusya ile Türkistan arasındaki yolların kesilmesini sağlamıştır. Sovyet Rusya'nın bölgedeki vekili olan G. Safarov'a göre Sovyetlerin Türkistan'daki hakimiyeti her an yok olabilecek durumdadır (Hayit, 2000:155). Eylül-Ekim aylarında Ruslarla Şir Muhammed Bek'in korbaşı birlikleri Gerbaba, Balıkçı, Korgan Kışlak, Manak ve Kalam kasabasında çarpışmışlardır. Şir Muhammed Bek'in korbaşı birliği Yazavan'da Ruslarla mücadele ettiği sırada Fergana'da Mehmet Emin Bek, Ekim 1919'da Fergana Muvakkat Hükümeti'ni kurmuştur (Hayit, 2006:118). Fakat bu dönemden itibaren Mehmet Emin Bek bölgedeki üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır.

21 Kasım 1919 tarihinde Şir Muhammed Bek, Milli Mücadele Harp Meclisi adıyla bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda alınan karara göre korbaşıların görev yerleri yeniden belirlenmiştir. Aliyar Korbaşı ve Şahmerdan Korbaşı Çimyan cephesine, Mehmet (Muhammed) Ruzi Korbaşı Üç Korgan-Alay cephesine, Şakir Korbaşı Mingtepe-Bulakbaşı-Karakorgan cephesine, Mehmet (Muhammed) Pehlivan Korbaşı Eseke-Andican cephesine, Mehmet Yusuf Korbaşı Şehrihan-Cinabad cephesine, Usta Ruzi Mehmet (Muhammed) Korbaşı Balıkçı-Gürtepe cephesine, Molla Hatem Korbaşı Kova-Karatepe-Çağan cephesine, Yusuf Pehlivan Korbaşı Yazavan cephesine, Bazarbay Korbaşı Dardakvan cephesine tayin edilmiştir. Nur Muhammed Bek ise bu kıtalar arasında müfettişlik vazifesini almıştır (Şir Mehmet Bey, 1957a:21). Ayrıca bu toplantıda korbaşılar arasında birliğin sağlanması, yeni silah temin yolları, yeni savaş planları, yeni hükümet kurulması gibi konularda görüşülmüştür. Sovyet Rusların

barış teklifleri için heyet oluşturulmuştur. Şir Muhammed Bek toplantıda barışın mümkün olmadığını belirtse de müzakerelerin süreceğini söylemiştir. Hal Hoca Eşan da bu sözleri onaylayan bir konuşma yapmıştır (Xo'jayev, 2008:132-133).

Şir Muhammed Bek'e bağlı bulunan korbaşı birlikleri bu toplantıdan sonra bando, posta ve istihbarat teşkilatları oluşturmuşlardır. Artık korbaşı birlikleri tek renk askeri elbiseler giymeye başlamıştır (Bademci, 2008a:248-250).

Şir Muhammed Bek hatıralarında (1957b:19-20) bu toplantıdan sonra Mehmet Emin Bek ve taraftarlarının kendilerine muhalefet gösterdiklerini belirtmiştir. Bu muhalefet sonucunda tekrardan korbaşıların görev yerinin değiştirildiğini belirten Şir Muhammed Bek yeni görev yerlerini şu şekilde düzenlemiştir. Nur Muhammed Bek'i subay ve askerleriyle beraber Üç Korgan Deresine; Aliyar Korbaşı kumandanlığında Tohtasın Bek, Mahdum Bek, Yoldaş Korbaşı ve Ahmet Pehlivan Korbaşı'yı Suk Deresine; Mehmet Ruzi Korbaşı kumandanlığında Yusuf Korbaşı, Ergeş Pehlivan Korbaşı, Şakir Korbaşı Vadil bölgesine; Mehdi Mahdum Korbaşı, Cure Yağcı Korbaşı ve Yusuf Can Korbaşı Hocagır yolu tarafına görevlendirilmiştir. Şir Muhammed Bek, Hal Hoca Eşan, Dardak Korbaşı, Asgar Korbaşı ve diğer subay ve korbaşılar birlikleriyle Gülşe taraflarına geçtiler.

Gülşe'de bulunan Rus askerleri korbaşılar tarafından kısa sürede etkisiz hale getirilmiştir. Hal Hoca İşan birlikleriyle beraber bu bölgeden ayrılarak Navkat'a doğru gitmiştir. Şir Muhammed Bek'in korbaşı birliği Rus birliklerinin saldırısına uğramıştır. Bir hafta devam eden savaşta birlikler Akbusağa köyüne çekilmek zorunda kalmıştır. Bu köyde yiyecek ve kılavuz temin eden korbaşılar, güneye doğru hareket ederek Terek Davan geçidini geçmiştir. 1920 yılının ilk aylarında korbaşılar Alay bucak merkezine gelmiştir. Bu yolculuk hava şartları, dağların aşırı karlı oluşu ve Rus takibi sonucunda bir ay kadar sürmüştür.⁴⁰

1920 yılının ilk aylarında Fergana'da bulunan korbaşılar Bolşevikler tarafından oluşturulan Tatar Tugayı'nın saldırıları sonucunda güç kaybetmeye başlamıştır. Şir Muhammed Bek'in birlikleri ise bu süreçte silah ve destek sıkıntısı yaşadığı bilinmektedir. Bu dönemde Şir Muhammed Bek, Harp

⁴⁰Şir Muhammed Bek hatıralarında (1957b:19-20) bu yolculukta 93 kayıp verdiklerini Alay bucak merkezine 2000 kişiden oluşan korbaşı birliğinin ulaştığını belirtmiştir.

Meclisi'ni toplayarak Buhara Emirliği'nden silah yardımı ve Afganistan'a geçiş için izin istemiştir.⁴¹ Buhara Emiri'ne yazılan yardım mektubu, Taş Balta Bek başkanlığında bir heyet ile gönderilmiştir.

''Zatı Şahanemiz Hazretlerine;

Maruzatımız şudur ki vatanımıza ve namusumuza musallat olan düşmanımıza karşı, biz vatan evlatları dövüşmekte ve boğuşmaktayız. Silahımız mevcudumuza kafî gelmemektedir, hatta 12000⁴² kişilik cengaver topluluk silahsızdır. Eğer arzu buyrulursa bunları size gönderelim. Yoksa bize silah yardımında bulunmanızı ümit ediyoruz. Arzı hürmetle...

Fergana Umum Leşker-i İslam Başlığı Cihangir Şir Muhammed''(Şir Mehmet Bey, 1956b:20).

Emir bu mektuba tepki göstermiş ve gerekli yardımı vermemiştir. Emir Alim Han'ın başveziri Nizameddin Kuşbeği heyete *''Bizim Ruslar ile dostluğumuzdan haberdar değil misiniz?''* diyerek onları hapsedirmiştir (Togan, 1981:419). Heyet ancak Afganistan'ın Buhara'ya elçi olarak gönderdiği Abdüşşekür Han'ın müdahalesi ile hapisten kurtulmuştur (Şir Mehmet Bey, 1956b:20).

Şubat 1920 tarihinde Mehmet Emin Bek, aldığı mağlubiyetler sonucu Sovyet Ruslar ile barış görüşmelerine başlayınca Şir Muhammed Bek'e temsilcileri Abdulkadir ve Yoldaş Bay'la bir mektup⁴³ göndermiştir. Mektupta *''Biz Sovyet Ruslarla barıştık, sizde gelin barışın. Ruslar, size de at nallarına kadar bütün gerekli şeyleri vermeyi taahhüt ediyorlar.'''* yazmaktadır. Mehmet

⁴¹ Buhara Emiri'nden yardım talebi Türkistan Sesi adlı mecmuadaki hatıralarda tarihlendirilmeden 1918 yılı olayları içerisinde anlatılmıştır. Bkz. Şir Mehmet Bey, *''Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça''*, *Türkistan Sesi*, Sayı 6, Aralık 1956, s.20. Fakat Nezir Kabavi tarafından yazılıp Zeki Velidi Togan'a gönderilen Şir Muhammed Bek'in hatıratında bu olay 1920 yılı başlarında tarihlendirilmiştir. Bkz. Zeki Velidi Togan, *Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.419. Ali Bademci de Bedri Hucent tarafından yazılan hatırate ve Şir Muhammed Bek'e bağlı korbaşılardan verdiği bilgilere göre 1920 yılı olayları içerisinde değerlendirmiştir. Nurettin Hatunoğlu da Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han adlı eserinde Alim Han ve İstiklalcilik adlı başlıkta bu olayı 1920 yılı içerisinde ele almıştır. Bkz. Nurettin Hatunoğlu, *Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s.294.

⁴² Şir Muhammed Bek'in hatıratında Buhra Emiri ile temas gerekçesi *''...silahsız 1200 kişi vardı. Bunlara silah tedarik etmek zorundaydık.'''* şeklinde açıklanmıştır. Bkz. Şir Mehmet Bey, *''Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça''*, *Türkistan Sesi*, Sayı 6, Aralık 1956, s.20. Ayrıca Ali Bademci eserinde bu rakamı 3000 kişi olarak vermektedir.

⁴³ Hatıratında Madamin Bek'ten gelen mektubun elçilerle geldiği tarih 2 Şubat 1920 olarak verilmiştir. Fakat Madamin Bek bu tarihlerde Sovyet Rus orduları ile savaşmaktadır. Barış görüşmeleri Şubat ayının son günlerinde başlamıştır. Mektup muhtemelen Sovyetlerle Madamin Bek'in barış antlaşmasını imzaladığı 7 Mart 1920 tarihinden sonra Şir Muhammed Bek'e gönderilmiştir.

Emin Bek bölgede bulunan diğer korbaşılara da bu mektubu göndermiştir. Silah bırakan korbaşılardan bazıları hapse atılmış bazıları da öldürülmüştür. Şir Muhammed Bek hatıratında bu olayı anlatırken “*Ruslar, milliyetçi grupları kuvvetle yenemeyince siyasi aldatma yolunu tutmuşlardı ve teker teker tuzağa düşürerek yok olmamızı planlaştırmışlardı.*” diye belirtmiştir (Şir Mehmet Bey, 1957b:20). Mehmet Emin Bek’in Ruslar ile barışması korbaşılara bölge de önemli ölçüde güç kaybettirmiştir.

Sovyetler, 1920 yılı Mart-Nisan aylarında Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti hükümeti azası Nizameddin Hoca ve beraberindeki heyeti⁴⁴ Şir Muhammed Bek’e barış teklif etmek üzere göndermiştir. Nizameddin Hoca, Şir Muhammed Bek’e Türkistan Hükümeti’nin temsilcisi olduğunu anlatmış ve beraber hareket etmeyi teklif etmiştir. Şir Muhammed Bek bu teklif üzerine Nizameddin Hoca’ya Taşkent’te bulunan Rus ordusunun kendilerine bağlı olup olmadığı sormuştur. Nizameddin Hoca, Taşkent bölgesindeki Rus ordusunun kendilerine bağlı olduğunu söyleyince Şir Muhammed Bek “*Türkistan’daki Rus ordusu size tabi olduğu doğru ise siz onlara bugünden itibaren bütün Türkistan’ı terkedip gitmeleri emrini verin, o saat bende sizin hizmetinize şitap ederim.*” demiştir. Şir Muhammed Bek’in isteğini yerine getiremeyecek olan Nizameddin Hoca 4 günlük görüşmeden sonra geri dönmek zorunda kalmıştır (Togan, 1981:395; Bademci, 2008a:261-262).

Mehmet Emin Bek Sovyet Ruslarla barıştığı için bölgedeki korbaşı birliklerinin önemli bir kısmı Şir Muhammed Bek’e tabi olmuştur. Sovyet Ruslara teslim olan korbaşı birlikleri Sovyetler tarafından “*Sovyet Basmacıları*” olarak adlandırılmıştır (Hayit, 2006:170).

2.6. Mehmet Emin Bek’in Öldürülmesi

Şir Muhammed Bek, 1920 yılı Nisan ayı başlarında Karavul taraflarında Hal Hoca Eşan’ın korbaşı birliği ile buluşmuştur. Korbaşılardan takip eden Sovyet Rus birlikleri bu bölgede birlikleri kuşatmıştır. Rus birlikleri Üçkorgan, Hoca Gır

⁴⁴ 12 kişiden oluşan heyetin tamamı Türkistanlı olup heyette 5 Taşkentli ve 7 Margilanlı bulunmaktadır. Şir Muhammed Bek’in Türkistan Sesi adlı mecmuada yayınlanan hatıratında (1956b:19) Mart 1918 tarihinde yapıldığı belirtilen görüşme Bedri Hucent ve Nezir Kabavi tarafından yazılan hatıralarda Mart-Nisan 1920 tarihinde yapıldığı şeklinde geçmektedir. Diğer hatıralar ve görüşler incelendiğinde Türkistan Sesi adlı mecmuada verilen Mart 1918 tarihinin doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Boğazı, Vadil ve Kokand istikametinden saldırıya geçince korbaşılar için sadece Alay tarafı açık bir bölge olarak kalmıştır. Üçkorgan istikametinden gelen Rus öncü birlikleri içerisinde Mehmet Emin Bek'te bulunmaktadır. Bu öncü birlik korbaşılar tarafından esir alınmıştır.

Şir Muhammed Bek hatıralarında (Şir Mehmet Bey, 1957b:20-21) Mehmet Emin Bek'in yakalanması şu şekilde geçmektedir:

“...Düşman ilk olarak Üçkorgan tarafında bulunan boğazdan taarruza başladı. Orada bizim gizlice yerleştirdiğimiz müfrezeler tarafından düşmanın 100 kişilik öncü müfrezesi esir alındı. Bu esirlerin başında Mehmet Emin Bey bulunuyordu. Bu esirleri iyi muamele ile karargahımız olan Karavul'a sevk ettik.”

O günlerde korbaşı birlikleri içerisinde bulunan Mirza Azmi⁴⁵ Rusların Madamin Bek'i öldürtmek için Şir Muhammed Bek'e gönderdiklerini belirterek ilerleyen yıllarda olayı şu şekilde aktarmıştır:

“...Afganistanlı bir kişiyi satın alıp (Ruslar) hızla Şir Muhammed Bek'e yollayarak, Afganistan Emiri'nin ağzından haber gönderdiler. Haberciye –Mehmedemin Bek seni yakalayıp Bolşeviklere teslim etmek üzere gitti. Bolşevikler ile barıştıracam diye seni yakalayacak ve teslim edecek. Böylece kendisi rahatça işlerini yürütecek. Kuşkusuz Mehmedemin Bek'in sözüne inanmamak ve hatta onun cezasını vermek lazımdır- diye söylemesi emredilmişti.”

Mehmet Emin Bek'in yakalandığı haberini alan Şir Muhammed Bek Mirza Azmi (2006:456-457)'nin verdiği bilgilere göre Hal Hoca Eşan'ı bu mesele için görevlendirmiştir. Hal Hoca Eşan, Mehmet Emin Bek'i korbaşı birliğinden Lütfullah Maksım ve Saip Kari eşliğinde karargaha göndermiştir. Mehmet Emin Bek önce Şir Muhammed Bek ile görüşmek istemiş fakat bu mümkün olmamıştır. Daha sonra Nur Muhammed Bek ile görüşme isteği kabul edilmiştir. Mehmet Emin Bek, Nur Muhammed Bek'e *“...Siz de barışın. Yoksa hepinizi öldürecekler. Boşuna kan akıtmaya devam etmeyin... Garpta anlaşma yaptılar. Şimdi, Türkistan'a yığınak yapıyorlar. Başa çıkamazsınız. Silah ve cephaneleri de bol, dünya kadar askerleri var...”* (Nur Muhammed Bek, 1973) diyerek barışmaya davet etmiştir. Mehmet Emin Bek esir alındığı sırada savaş devam ederken öldürülmüştür.⁴⁶ Mehmet Emin Bek'in öldürüldüğü tarih kabrindeki bilgilere göre

⁴⁵Yaş Türkistan adlı mecmuada verilen bilgilere göre Mirza Azmi müstear isimdir.

⁴⁶Mirza Azmi (2006:457), Madamin Bek'i Hal Hoca Eşan'ın öldürdüğünü yazmaktadır. Kendisi olayı görmemiştir Şir Muhammed Bek'e yakın olan bir Afgan'dan dinlediğini belirtmiştir. İbrahim Yarkin (1970:496) ve Tahir Çağatay (1970:6-7) Madamin Bek'in Hal Hoca Eşan tarafından ölüm

09.04.1920'dir. Ancak Hayit'e ve Özbekistan'da yayınlanan birçok kaynağa göre Mehmet Emin Bek'in vefat ettiği tarih 14.05.1920'dir.

Düşman çemberini yaran korbaşı birlikleri Gerbaba'ya ulaştığında Şir Muhammed Bek, Mehmet Emin Bek'in ölüm haberini almıştır. Hal Hoca Eşan, Şir Muhammed Bek'e Mehmet Emin Bek'le yakın olarak ilgilenemediğini anlatmış ve karargaha döndüğünde “... *Saip Kari Korbaşı ile Mehmet Emin Beyin ortadan kayıp olduğunun farkına vardım. Çok hayret ediyorum.*” demiştir (Şir Mehmet Bey: 1957b:21-22). Şir Muhammed Bek hatıratında Mehmet Emin Bek'in ölümünün Ruslar tarafından kendisi ve Hal Hoca Eşan aleyhinde kullanıldığını belirtmiştir (Şir Muhammed Bek, 1968). Şir Muhammed Bek hatıratında Lütfullah Maksum ve Saip Kari'nin Mehmet Emin Bek'i öldürerek Buhara'ya kaçtıklarını bu olayda Rusların da rol oynadığını belirtmiştir.

Sovyetler, Mehmet Emin Bek'in Hal Hoca Eşan'a ait bir bölgede öldürülmesinden sonra halkın ve korbaşılar arasında Mehmet Emin Bek'in Şir Muhammed Bek tarafından öldürüldüğü haberini yaymışlardır. Sovyetler bu şekilde diğer korbaşıların Şir Muhammed Bek'e cephe almasını sağlamak istemektedir (Hayit, 2006:166-167).

Şir Muhammed Bek, Mehmet Emin Bek'in öldürülmesinin hareketi olumsuz yönde etkileyeceğinin farkında olmuştur. Bunun için çevredeki korbaşı birliklerine postacıları ile haber yollamıştır. Gerbaba'ya döndüğünü ve sürekli güçlendiklerini belirten Şir Muhammed Bek, Karavul ve Alay bölgesindeki savaşlardan sonra geniş katımlı olmayan bir toplantı yapmıştır. Bu süreçte Şir Muhammed Bek'in hatıratında (1957b:22) *uğursuz hadiseler* olarak adlandırdığı Ergeş Korbaşı durumu, Madamin Bek'in ölümü, Canı Bek Kadı'nın geri

emrinin verilmiş olduğunu ya da bizzat kendisinin öldürdüğünü yazmaktadır. Mirza Azmi gibi bazı kaynaklarda da bu olaydan Şir Muhammed Bek sorumlu tutulmuştur. Şir Muhammed Bek bunu kesinlikle kabul etmemiştir. Hatıralarında Madamin Bek'ten milli bir kahraman olarak bahsetmektedir. Onu geçmişte yaptığı hizmetlerden ötürü Afganistan'a göndermeyi düşündüğünü hatıratında not ettirmiştir. Şir Muhammed Bek'in 1947 yılında Kabil'de doğan torununa onun adı olan Mehmet Emin verilmiştir. Baymirza Hayit bu iki korbaşının birbirlerini hiç görmediğini *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi* adlı eserinde yazmıştır. Fakat Nur Muhammed Bek'in oğlu Muhammed Enver Bek'in anlattıklarına göre Şir Muhammed Bek ve Madamin Bek geçmişten beri birbirlerini tanımaktadır ve Gerbaba'da beraber yemin ederek savaşa başlamışlardır. Babası Nur Muhammed Bek'ten dinlediklerine göre amcası Şir Muhammed Bek Madamin Bek'in ölümünden dolayı büyük üzüntü duymuştur (05. 02. 2017 tarihinde Enver Bek ile yapılan kişisel görüşme). Konu ile ilgili çalışmalar yapan Qahraman Rajabov (2011a:39-41) konuyu Şir Muhammed Bek'e atılmış bir iftira olarak değerlendirmiştir.

çekilmesi, Muhiddin Bek'in güç kaybetmesi ve Rahmankul Korbaşı'nın Sovyetler tarafından tutuklanması gibi gelişen olaylar Şir Muhammed Bek'in mücadeledeki sorumluluğunu daha da arttırmıştır (Bademci, 2008a:269-272). Gerbaba'da yapılan toplantıda zayıf tespiti yapılmıştır. Tespitlere göre Hal Hoca Eşan'ın birlikleri 43 kişi, Aliyar Korbaşı'nın birliklerinde 52 kişi, Bazarbay ve Dardak Korbaşı'nın birliğinde 35, Mehmet Ruzi Korbaşı'nın birliğinde 18 kişi, Nur Muhammed Bek'in korbaşı birliklerinde 57 kişi kayıp vardır. Korbaşı birlikleri bu Karavul ve Alay savaşlarında neredeyse hayvanlarının tamamını kayıp vermiştir (Şir Mehmet Bey, 1957b:22). Kayıplar tespit edildikten sonra Gerbaba'da yeni bir hükümet kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.

Korbaşı birliklerinin kayıplarına rağmen Mayıs 1920'de Sovyetlerin bölgedeki temsilcisi G. Safarov "*Türkistan'da gerçek bir Sovyet hakimiyetinden söz etmez doğru olmaz.*" diyecektir (Hayit, 2006:169).

Şir Muhammed Bek korbaşılarla yaptığı toplantıdan sonra⁴⁷ Rus saldırılarıyla zor durumda olan Oratepe'de Halbota Korbaşı'ya Hatem Bek'i 500 kişilik bir korbaşı birliğiyle, yeniden Ruslara karşı mücadeleye başlayan Rahmankul Korbaşı'ya Balta Bek Korbaşı ile beraber 400 kişilik bir kuvvet göndermiştir (Şir Mehmet Bey, 1957c:25).

Gerbaba'da hükümet çalışmaları yapılırken Şir Muhammed Bek diğer korbaşılarla görüşmelere başlamıştır. Önce Özkent'in Kara Şora bölgesinde bulunan Canı Bek Kadı ile görüşülmüştür. Daha sonra Navkat'ta bulunan korbaşı Muhiddin Bek ile görüşülecektir. Bu görüşmede Ruslar tarafından körüklenen Kırgız-Özbek ayrılığına karşı birlik kararı alınmıştır. Görüşmenin yapıldığı gün Nur Muhammed Bek ile Muhiddin Bek'in kızı evlendirilmiştir. Bu akrabalıkla korbaşılar arasındaki çatışmalara son verilmek istenmiştir (Bademci, 2008a:276).

⁴⁷ Hatırat (1957c:25) toplantıdan sonraki bu olayların tarihi Şubat-Mart 1920 olarak yazılmaktadır. Diğer hatırat ve kaynaklarla karşılaştırıldığında bu tarihlendirmenin doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Rahmankul Korbaşı'nın 6 Mart tarihinde Sovyetler tarafından tutuklandığı ve görüşmelere başladığı bilinmektedir. Rahmankul Korbaşı Nisan 1920'de serbest bırakılmış ve tekrar mücadeleye başlamıştır. Şir Muhammed Bek muhtemelen Nisan ayının son günlerinde bu yardımı göndermiştir. Ayrıca Baymirza Hayit (2006:172) Rahmankul Korbaşı'nın 28 Nisan 1920'de Sovyetlere karşı saldırıya geçtiğini yazmıştır.

2.7. Muvakkat-Müstakil Türkistan Hükümeti

Mehmet Emin Bek'in Monstrov ile Ekim 1919'da Fergana Muvakkat Hükümeti kurduğu dönemden itibaren Şir Muhammed Bek'e bağlı korbaşların önemli bir kısmı yeni bir hükümet kurulmasını istemiştir. Beyaz Ruslarla ve Mehmet Emin Bek'le anlaşmazlıkları devam eden Hal Hoca Eşan korbaşı toplantılarında bu durumu sürekli dile getirmiştir.

Şir Muhammed Bek, Nisan 1920'de diğer korbaşı birliklerine yeni hükümet için çalışmalar yapıldığını postacılar aracılığı ile bildirmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Gerbaba'da 2 Mayıs 1920'de toplantı yapılmıştır. Toplantıda liderliğini kabul ettiren Şir Muhammed Bek *Emirü'l Müslimin*⁴⁸ ilan edilmiştir. Toplantıda Gerbaba'nın karargah olması, Afganistan ile ilişkiler kurulması gibi konular görüşülmüştür. Toplantının en önemli sonucu 3 Mayıs 1920 tarihinde ilan edilen Muvakkat-Müstakil Türkistan Hükümeti⁴⁹ olmuştur. Merkezi Gerbaba olan hükümetin kurulduğu kararı korbaşların posta teşkilatı ile bütün bölgeye duyurulmuştur (Bademci, 2008a:277-278). Yeni kurulan hükümetin reisi ve başkomutanı Şir Muhammed Bek seçilmiştir. Kardeşi Nur Muhammed Bek ve Muhiddin Bek yardımcıları olarak belirlenmiştir (Rajabov, 2011a:13). Yeni hükümetin terkihi şu şekilde olmuştur:

- 1- Şir Muhammed Bek-Hükümet Reisi ve Başkomutan
- 2- Mollacan Kari-Emniyet Şefi
- 3- Ekbercan Eşan-Şeyhülislam
- 4- Abdüsselam Kari-Başkatip
- 5- Nezir Can-Maliye Sorumlusu

⁴⁸ Bu konu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ali Bademci (2008a:217) eserinde Şir Muhammed Bek'in 1918 yılındaki Baçkır Kurultayından ilk olarak Emirü'l Müslimin seçildiğini belirtir. Fakat Bademci, *Türkistan'dan Çukurova'ya Üç Basmacı* adlı bildirisinde "...Lider konumunda olan M. Emin Bek Rus Monstrov ile anlaşmasından sonra da Şir Muhammed Bek tartışmasız lider, Leşkerbaşı oldu." diye belirtmiştir. Baymirza Hayit (1997:53) ise 1918'de yapılan toplantıda Şir Muhammed Bek Katta Ergeş'in yardımcısı olarak seçilmiştir diye belirtir. Zeki Velidi Togan (1981:394)'da Madamin Bek Sovyetlerle barıştıktan sonra Şir Muhammed Bek "*Emir-i leşker-i islam*" olduğunu ilan etmiştir diye yazmaktadır.

⁴⁹ Qahraman Rajabov (2011a) eserinde kurulan hükümetin adını Türkistan-Türk Müstakil İslam Cumhuriyeti olarak yazmıştır. Baymirza Hayit (2006) ise kurulan bu hükümeti Geçici Türkistan Hükümeti olarak adlandırmıştır.

6- Molla Hacı Niyaz-Mahsus İşlerden Sorumlu

Şir Muhammed Bek'in ağabeyi Taş Muhammed Bek Afganistan temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Şir Muhammed Bek, 12 kişiden oluşan bir Müşavirler Heyeti oluşturmuştur (Bademci, 2008a:278). Ahat Andican (2003:153)'ın verdiği bilgilere göre kardeşi Ruz Muhammed Bek'i de Doğu Türkistan'a temsilci olarak göndermiştir.⁵⁰ Bunların dışında Molla Ömer Kadı, Cemal Kadı, Abdülaziz Kari ve Abdüsselam Kadı'dan oluşan bağımsız mahkeme idaresi oluşturulmuştur. Askeri idare heyeti Şir Muhammed Bek başkanlığında İsmail Hakkı Bey⁵¹, Yakup Bey⁵², Aliyar Korbaşı, Yusuf Pehlivan, Bazarbay Korbaşı, Molla Polat Korbaşı, Asgar Korbaşı ve Nur Muhammed Bek gibi korbaşılardan oluşmuştur. İdare heyeti ise Abdülbaki Baybaça reisliğinde Müftü Musa Kadı, Abdülkayyum, Molla Gaip Nazar, Molla Yoldaş Ahun'dan ibaret olmuştur.

Kurulan bu teşkilatların dışında 88 kişiden oluşan bir meclis oluşturulmuştur. Yadigar, Nureddin, Muhammed Emin Pehlivan, Muzaffer Minbaşı, Rüstem Eşan, Aşur Bek, Mehmetisa Pehlivan, Kurbanbay, Hüsameddin Minbaşı, Tacibay Emin, M. Şerif Pehlivan, Amanbay, Kerimcanbay, Molla Haydar, Abdülkadir Minbaşı, Dekhan Pehlivan, Hacı Mirbaba, Kamçı Pehlivan, Mehmet Sıddık, Teşabay Minbaşı, Kambareddin Baba, Molla Melibay, Said Rahman Han, Molla Evliya Han, Miyan Kudretullah, Asiriddin Mahsum, Abdurrahman Mahsum, Hacı Niyaz, İsrail Hoca, Leyli Kari, Toktasinbay, Narbotahan Töre, Kamilcan Kari, Abdullahcan Kari, Mehmet Emin, Yunuscan Kari, Yolbarşan Töre, Said Mahmut Han Töre, Abdullah Emin, Molla Gazi, Molla Ekber Eşan, Mahmud Ziya, Nezircan Kari, Molla Tursunbay, Mehmetcan, Abdürrahim Emin, Fedai Hoca, Eminbay, Mahmut Resulbay, Kanuç Pehlivan, Molla Rahmetullah, Hoca Berdi, Evliyahan, Abdullah Kari, Mirkasım Ata, Yusuf Kari, Nizameddin Emin, Molla Hamidcan, Taşpolat, Nurm Muhammed Gazi, Tohtasunhan, Molla Atik, Taksimbay Minbaşı, Cabbarkul, Sultaneddin, Koşak

⁵⁰Andican (2003:153)'ın verdiği bilgilere göre Ruz Muhammed Bek Kaşgar'a doğru giderken çığ altında kalarak adamları ile beraber vefat etmiştir. Bazı kaynaklara ve aile fertlerinin ifadelerine göre Ruz Muhammed Bek 1923 yılının sonlarında Bolşevik Ruslar tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Bkz. Rajabov, *Şermuhammadbek*, s.29.

⁵¹Sarışın İsmail diye bilinen İsmail Hakkı Bey Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa'sına üyedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Doğu Türkistan'a gönderilmiş öğretmenlerdendir. Kaşgar'da bulunduktan sonra 1916 yılında özellikle Fergana ve çevresinde faaliyet göstermiştir. Enver Paşa Türkistan'a geldiği zaman Doğu Buhara'ya geçmiştir.

⁵²Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa'sına üyedir.

Baybaça, Azim Hoca, Nişanbay Emin, Alimkul Şermehmet, Curdun Baybaça, Fedai Muhammed, Mehdi Mahdum Dükçü Eşanoğlu, Said Muhtar, Molla Abdulfettah, Taş Muhammed, Madat Muratbaşı, Molla Karabay, Molla Ergeş, Molla Mehmetcan, Egemberdi, Molla Yarhak, Mir İskender, Abdulhafız Hacı ve Baybata'dan oluşan meclisin tamamı okumuş ve nüfuzlu kişilerden oluşmuştur (Hayit, 2006:253-254; Rajabov, 2011a:14-15).

Korbaşılardan hakimiyetinde olan bölgelerde ellibaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi askeri sistem düzen uygulanmaya başlanmıştır. Kokand Hanlığı'nda uygulanan idari sistemlerin bir kısmı örnek alınarak "beklik" gibi vazifeler tekrar korbaşılardan tarafından üstlenilmiştir. Halktan ellibaşılardan vergi toplayarak binbaşılardan aracılığı ile korbaşılara ilettiler. Toplanan vergiler ile hükümet hazinesi oluşturulmuştur. Hükümet zor durumda olduğu dönemlerde toprak sahipleri, zengin kişiler, tüccar ve ulemalar ek vergiler ile hazineye önemli katkılar vermişlerdir (Rajabov, 2011a:15).

Margilan'da bulunan Mirzahan ve Altıarık'ta bulunan Ergeş Tabib askerlerin sağlığından sorumlu kişiler olmuştur. Margilan'dan Ahrar Eşan ve Şehrihan'dan Süleyman Eşan mühimmatlardan sorumlu olmuştur. 200'den fazla kişi atların bakımını üstlenmiştir. Korbaşı birliklerinin morallerini yüksek tutmak için çeşitli eğlenceler düzenlenmiş ve 12 kişiden oluşan bir müzik ekibi bu dönemde kurulmuştur (Hayit, 2006:254).

Mehmet Emin Bek ve diğer korbaşılardan birliklerinden Sovyetlere teslim olan korbaşılardan bir kısmı bu dönemde güçlenen Şir Muhammed Bek'in safına geçmiştir. Hükümet ilan edildikten kısa bir süre sonra Gerbaba'ya Ruslar saldırmıştır. Saldırı sırasında bölge korbaşılardan Yoldaş Pehlivan'ı ziyarete gitmiş olan Şir Muhammed Bek bu durumu duyunca hemen karargahına doğru yönelmiş ve saldırının 6. gününde Gerbaba karargahı Rus saldırısından kurtarılmıştır (Bademci, 2008a:279-280). 9 Mayıs 1920 tarihinde Türkistan Cephesi Özel Birimi'nin Fergana sorumlusu mektubunda "Körşermat tüm korbaşılardan İslam'ı müdafaa için birlik oluşturmaya çağırıyor." diye yazmıştır. Rus yetkililerin gönderdiği raporların doğru olduğu Şir Muhammed Bek'in Nisan ayının sonlarında Ruslara teslim olmuş korbaşılardan posta teşkilatı aracılığı ile yolladığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Bu mektuplarda Şir Muhammed Bek

Afganistan'dan yardım alacaklarını, silahlı saldırılara tekrardan başlayacaklarını bildirmektedir. (Kydyralieva, 2015:180-181).

Frunze 15 Mayıs 1920'de Fergana'da bulunan Rus birliklerine gönderdiğini emirde korbaşı birliklerine karşı sert tedbirler alınmasını istemiştir. Korbaşı birliklerine haber götürülenler, tekrardan korbaşı birlikleri safına geçenler ağır şekilde cezalandırılacak, görüldükleri yerde öldürülecektir diye Türkistan ahalisine duyurular yapılmıştır (Hayit, 2006:172-173).

21 Mayıs 1920 tarihinden itibaren Fergana'da bulunan Frunze 23 Mayıs günü gönderdiği talimatnamede Türkistan'daki mücadeleyi iç savaş olarak değerlendirmiş ve yerli halka iyi davranılmasını istemiştir. Ayrıca Frunze kendi ifadeleriyle basmacı dedikleri korbaşı birliklerinin hırsız olmadığını vurgulamıştır (Hayit, 2006:178-180). 24 Mayıs tarihinde Ferganalılara 20.000 adet bildiri dağıtılmıştır. Frunze tarafından yazılan bildiride Ferganalılar, Sovyet hükümetini desteklemeye çağrılacaktır. Aynı bildiride Fergana bölgesindeki olaylarda ilk suçluların Sovyetler olduğunu kabul edilmiştir. Frunze ve Sovyet yöneticiler bu şekilde açıklama yapsa da Türkistanlılar üzerinde etkili olamamışlardır.

25 Mayıs 1920'de Lenin'e telgraf gönderen Frunze '*Fergana'da basmacılık hareketi giderek yayılıyor... Bu sebeple bölgeye takviye şarttır. Fergana'da, Türkistan Cephesi Kumandanlık Bölüğü dahil bütün imkanlar seferber edilmiştir Artık kati tedbirler alınması gerekmektedir.*' diye yazmıştır (Hayit, 2006:182-183). Aynı gün Frunze, Türkistan Cephesi Devrimci Askeri Konseyi üyesi olan İbragimov'a Fergana bölgesinde korbaşı birliklerinin faaliyetlerini yoğunlaştırdığını bildirerek askeri takviye istemiştir. Ayrıca mektupta Frunze bölgenin pamuk üretimi için önemini belirtmiştir (Kydyralieva, 2015:183). 30 Mayıs tarihinde Sovyet birlikleri Pişkorgan, Zarkent ve Nanay bölgesi korbaşılarına saldırmış ve bu saldırılarda korbaşı birlikleri büyük kayıp vermiştir. Sağ kalan birlikler Kokand'a çekilmişlerdir (Hayit, 2006:182).

2.8. Yeni Hükümetin Kurduğu İlişkiler

Şir Muhammed Bek'in kurduğu Türkistan Muvakkat Hükümeti ilk olarak Afganistan ile yakınlaşmıştır. Buhara Emirliği tarafından hapsedilen Şir Muhammed Bek'in elçilerini daha önce de Afganistan Hükümeti temsilcisi

aracılığı ile kurtarılmıştı. Eskiden beri gelen yakınlık bölgedeki Osmanlı Subaylarının ve Türkistan Milli Birliği üyelerinin katkılarıyla daha da ileri seviyeye ulaşmıştır.

31 Mayıs 1920 tarihinde hükümetin Afganistan temsilcisi Taş Muhammed Bek başkanlığında Narbota Han Töre, Celayirli Abdullah Can, Heslikli Esriddin Maksum, Şerhanlı Molla Ahun, Seyyekumlu Molla Gaip Nazar, Hanakenli Rüstem Eşan'dan oluşan heyet Kabil'e doğru gönderilmiştir. Afganistan Hükümet lideri Amanullah Han ve Nazırı Nadir Şah Türkistan İstiklal Hareketi'ni maddi ve manevi şekilde destekleyeceklerini belirttiler. Belirli bir süre Afganistan'da kalan heyet Taş Muhammed Bek'i temsilci olarak bırakarak Gerbaba'ya dönmüştür.

Afganistan'a ipekli ve pamuklu eşyalar gönderen korbaşılar bu eşyaların karşılığında silah almışlardır. Kervan yolu olan Pamir Yaylası Alaybey Geçidi bu dönemde Tohta Murad ve Hanifi Kadimen korbaşının birlikleri tarafından kontrol altında tutulmuştur. Ruz Muhammed Bek de Afganistan geçişlerini denetlemektedir. Ruz Muhammed Bek'ten sonra 2 yıla yakın geçişleri Kabriddin Emimi Korbaşı denetlemiştir. Afganistan'a geçişlerde Doğu Buhara bölgesinin de kullanılması gerekli olduğu durumlar meydana gelmiştir. Buhara Emiri Alim Han bu geçişleri yasaklasa da bölge halkı Şir Muhammed Bek'e yakınlık göstermiştir. Emir kuvvetleri ile Alaybey Yaylası bölgesi için karşı karşıya gelinmiş ve yaşanan çarpışma sonucu Şir Muhammed Bek bölgeye giderek Asgar Bek'i bölgeye mülki amir olarak atamıştır (Bademci, 2008a:283-285).

Şir Muhammed Bek'in hatıralarına göre 20 Haziran 1920 tarihinde Afganistan'a eğitim alması için öğrenci gönderilmiştir. Kafilenin başında Taş Muhammed Bek'in oğlu Hal Muhammed Bek bulunmaktadır (Şir Mehmet Bey, 1957c:27). Afganistan Hükümeti'ne karşı Molla Nezir Can, Hafız Abdüsselam Kari ve Molla Musa Elamdamlı sorumlu olmuştur (Bademci, 2008a:286). Andican, Namangan, Kokand, Kanıbadam ve Mirabat bölgesinden toplam 80 öğrenci Buhara Kölab yolu üzerinden Hanabad'a gelmiştir. Afganistan Harbiye Nazırı Nadir Han'ın emri ile 80 öğrenciden 60'ı harp eğitimi almıştır. Bu eğitimler 6 ay kadar devam etmiştir. Kabil'de bulunan İran ve Türkiye elçilerinden çevre bölgelerden temsilcilerle 3.000 askerin katıldığı törenle bu öğrenciler programı bitirmiştir. Öğrenciler içerisinde Andicanlı İyşance'yi bakan

Nadir Han özel olarak sınav yapmış ve başarılı olan bu öğrenci özel bir ödül almıştır. Bakan Nadir Han bir konuşma yaparak Amanullah Han'ın Ferganalı öğrencilere gönderdiği tebrik mesajını okumuştur. Bu öğrenciler Türkiye ve diğer Avrupa ülkelerine gönderilecekken Kabil'de bulunan Sovyet elçisi bu duruma engel olmuştur (Türkistani, 1983:226-227).

Osmanlı İmparatorluğu Nazırı Cemal Paşa, 1920 yılı Mayıs ayında Moskova'ya gelmiş ve Sovyetlerle görüşmüştür. Bölgede İngiliz karşıtı bir hareket için destek istemiştir. Fakat Cemal Paşa İngilizlere karşı başarılı olduğu takdirde bölgede Türkistan'da Sovyet Ruslara karşı bir hareket düşünmektedir (Andican, 2003:123-124). 2 Eylül 1920 tarihinde Cemal Paşa, Amanullah Han'ın daveti ile Afganistan'a geçmiştir. Cemal Paşa bölgede bulunan Osmanlı Subayları ile temasta bulunarak bu kişilerin korbaşı birliklerine katılmasını sağlamıştır. Hanabad'da bulunan Ferganalı öğrencilerin okulu ile yakından ilgilenerek Osmanlı Subaylarının bu okulda ders vermesini sağlamıştır. Türkistan Muvakkat Hükümeti'nin Afganistan temsilcisi Taş Muhammed Bek, Cemal Paşa ile görüşmüştür. Paşa, Gerbaba'ya İsmail Hakkı Bey ve Yakup Beyle beraber 12 kişiden oluşan bir heyet göndermiştir.⁵³ Şir Muhammed Bek'in hatıratına göre yapılan görüşmede Yakup Bey Türkistan mücadelesi için Almanya'dan silah istendiği ve yakın zamanda silahların geleceğini söylemiştir (Şir Mehmet Bey, 1957c:27). Bu haber sevinçle karşılanırsa da korbaşılar böyle bir desteği almamıştır.

Yakup Bey ve İsmail Hakkı Bey bir yıl kadar bölgede kalmışlar. Özellikle korbaşıların askeri eğitimleri ile ilgilenmişlerdir. Heyetin içindeki Afganlar ise 1920 yılı sonunda tekrar Afganistan'a geçmiştir (Bademci, 2008a:293).

Bolşevik Hükümeti, Eylül 1920 başında Bakü'de Şark Milletleri Kurultayı'nı toplamıştır. Bu kurultaya Türkistan'dan 100'e yakın kişiye resmi davetiye gönderilmiştir (Anonim, 1975:9). Kokand'da ilan edilen Türkistan Milli Muhtariyeti'nin eski azalarından Mir Adil Bek, Nasır Han Töre, Mahmudi Bek ve Ahund Can; Şir Muhammed Bek ile görüşerek bu kurultaya Fergana'yı temsilen

⁵³ Şir Muhammed Bek'in Türkistan Sesi mecmuasında yayınlanan hatıratında (1957c:27) 21 Haziran 1920 günü bu heyetin Gerbaba'ya geldiği yazılmıştır. Fakat bu tarihte Cemal Paşa Afganistan'da değildir. Cemal Paşa Eylül 1920'de Afganistan'a geçmiştir.

katılmışlardır. Mahmudi Bek komünist olmayanları temsilen çalışma kurulunda faaliyet göstermiştir (Anonim, 1975:34-35).

Hükümet ilanından sonra Şir Muhammed Bek, Afganistan'ın ve bölgedeki Osmanlı Subaylarının desteğini alırken aynı zamanda Sovyet güçlerine saldırılarına devam etmiştir. 10 Temmuz 1920 günü Şir Muhammed Bek'in korbaşı birliği Üçkorgan'da bulunan Kızılkaya kömür ocaklarına saldırmıştır. Bu ocaklarda Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşen ve ülkelerine geri gönderilmeyen Avusturya askerleri çalıştırılmaktadır. Ruslardan bu esirleri kurtaran korbaşılar 500 kişiyi 6 ay Gerbaba'da misafir ettikten sonra yol masraflarını karşılayarak Hindistan'a ulaşmalarını sağlamıştır (Şir Mehmet Bey, 1957c:27).

Şir Muhammed Bek, Hal Hoca Eşan ve Aliyar Korbaşı'nın birliklerinin bölgede bütünleşmesi Sovyetlerin bölgedeki hakimiyetine engel olmuştur. Kokand-Fergana ve Andican-Namangan demiryolu güvenliğini sağlayamayan Ruslar Temmuz ayında Gerbaba-Yazavan, Yengiçek-Bulakbaşı, Şehrihan-Durman-Zarkent, Yazavan-Mingbulak bölgelerinde korbaşılarla karşı karşıya geldiler. 28 Nisan-21 Temmuz arası korbaşılarla 42 çarpışma yaşanmıştır (Kydyralieva, 2015:187).

Namangan bölgesi korbaşılarından Aman Pehlivan, Şir Muhammed Bek'e Narın Irmağı kıyısında 500 kişilik bir Rus taburunun yerleşmiş olduğu bilgisini vermiştir. 25 Temmuz 1920'de 2.000 kişiden oluşan korbaşı birliği bölgeyi kuşatmış ve Ruslar teslim olmak zorunda kalmıştır. Ruslar korbaşılar tarafından Namangan'a dönmeleri için serbest bırakılmıştır. 27 Temmuz günü serbest bırakılan Ruslar tekrar saldırıya geçseler de başarılı olamamışlardır. Bölge Aman Pehlivan'a bırakılmış ve birlikler Gerbaba'ya geri dönmüştür. Ağustos ayında Kokand bölgesi Körtepe kasabasında bulunan korbaşı İslam Pehlivan Ruslar tarafından saldırıya uğrayınca Şir Muhammed Bek yardım göndermiş ve bölgede Rusların geri çekilmesine neden olmuştur (Şir Mehmet Bey: 1957c:27-28).

Ağustos 1920'de Türkistan Cephesi Kumandanı Frunze'nin emri ile Fergana'da bulunan birliklerin önemli bir kısmı Buhara Emirliği'ni yıkmak için bölgeye gönderilmiştir. 2 Eylül 1920 tarihinde Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti Hükümeti, Türkistan Cephesi Askeri Konseyi'ne gönderdiği

mektubunda “*Basmacılık Fergana vilayeti hududundan çıkararak hatta Taşkent vilayetinin 8 köyünü içine aldı.*” diyerek endişelerini belirtmiştir (Rajabov, 2011a:15-16).

Şir Muhammed Bek’in silah yardımı istemek için Buhara’ya giden elçilerini hapse attıran ve emirlik sınırlarında korbaşların faaliyetlerine izin vermeyen Buhara Emiri 1-2 Eylül 1920’de Yaş Buharalılarla⁵⁴ birleşen Bolşeviklerin saldırısı sonucunda ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Fergana cephesinde istenilen başarıya ulaşamayan Frunze, Buhara’yı ele geçirdiklerini Lenin’e bizzat kendisi haber etmiştir (Hatunoğlu, 2011:227). Alim Han, Doğu Buhara’ya geçtiği sırada Şir Muhammed Bek’e 12 kişilik heyetle birlikte beyaz bir sandık ve mektup göndermiştir. Şir Muhammed Bek mektubunda yardım çağrısında bulunan Alim Han’a geçmişte yaptıklarına aldırmandan Ruslara karşı mücadele etmesi için Alaybey bölgesindeki Asgar Korbaşı’yı⁵⁵ 500 kişilik korbaşı birliği ile Doğu Buhara’ya göndermiştir. Asgar Korbaşı, Alim Han Afganistan’a geçene kadar Doğu Buhara’da Sovyet Ruslarla çarpışmaya devam etmiştir. Şir Muhammed Bek bu süreçte bölgeye giderek Alim Han ile görüşmüştür (Bademci, 2008a:299-300). Buhara’ya yapılan saldırılarda Bolşeviklerle birlikte hareket eden Mahkam Hoca⁵⁶ ve Toyçi Korbaşı’yı Şir Muhammed Bek idam ettirmiştir. Bu korbaşların Bakü Kurultayından sonra Ruslara karşı mücadeleyi bıraktığı bilinmektedir (Togan, 1981:419-420).

2.9. Fergana’da Askeri Diktatörlük

16 Ağustos 1920 tarihinde Fergana’da askeri diktatörlük ilan edilmiştir. Sovyetlerin kurduğu yerel komiteler dağıtılmış ve yetkiler tamamen orduya devredilmiştir. Süreçte Bolşevikler bölgede yoğun propoganda yapmaya başlamıştır (Kydyralieva, 2015:188).

Sovyet Hükümeti Başkomutanı Kamanev adına yazılanlar bölgenin durumunu açık şekilde ortaya koymaktadır. Verilen malumat “*Fergana’da*

⁵⁴ Yaş Buharalılar, Ceditçilik hareketinin etkisi ile Buhara’da oluşan kültür hareketi ve zamanla siyasi bir hal alan emir karşıtı yapılanma. Geniş bilgi için; Nurettin Hatunoğlu, “Buhara’da Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar”, *SÜTAD*, Güz 2015, Sayı 38, s. 1-33.

⁵⁵ Togan (1981:420)’a göre korbaşı birliklerinin başında Ruz Muhammed Bek bulunuyordu. Bedri Hucent tarafından yazıya geçirilen Şir Muhammed Bek’in 1968 yılında yazılan hatıratına göre birliklerin başında Asgar Korbaşı bulunmaktadır.

⁵⁶ Andican bölgesi korbaşlarından. Emrinde olduğu Korbaşı Parpi Bek ile arası açılınca Ruslar ile görüşmeye başlamıştır.

basmacılık 1920 yılı Eylül ayında en zirve noktasına ulaştı, gizli şekilde çalışmakta olan Müslüman teşkilatları faaliyetlerini bütün Sovyet Fergana'sında geliştirdiler. Türkistan'da Sovyet hakimiyetine karşı ayaklanmaya hazırlanıyorlar.” şeklindedir. 1920 yılı yaz aylarında Bolşeviklerin uyguladığı gıda siyaseti de bölgede korbaşı birliklerine katılımın artmasına neden olmuştur. Türkistan'daki Sovyet yetkilisi İ. Hıdıraliyev'e göre bu dönemde korbaşı birliklerinin sayısı 70.000 kişiye ulaşmıştır (Rajabov, 2011a:16). Eylül 1920'den itibaren Sovyetlerin Türkistan'daki askeri gücü arttırılmış ve özellikle bu birlikler Fergana bölgesine sevk edilmiştir (Hayit, 1966:33).

Temmuz-Ekim aylarında Fergana Vadisinde korbaşıların faaliyetleri artınca Sovyetler artık daha sert önlemler almaya başlamıştır. 13 Ekim 1920 tarihinde Sovyetlerin bölgedeki yöneticileri ortak bir karar alarak vadide faaliyet gösteren 22 korbaşı için büyük miktarda para ödülü koymuştur. Şir Muhammed Bek için 15.000 ruble, Hal Hoca Eşan için 10.000 ruble, Parpi Bek için 7.000 ruble, Nur Muhammed Bek, Aliyar Korbaşı, Muhiddin Bek, Yolçu, Rahmankul ve Vasiliy Donets⁵⁷ için 5.000 ruble, Ruzmat, Meme Ruzı, İsrail Bek, Ahmed Pehlivan, Eşmad Baybaça, Aman Aksakal, Aybala için 3.000 ruble, Dehkan Baybaça ve Yarbek için 1.500 ruble, Aman Pehlivan, Mirza Umar, Umarkul ve İslamkul için 1.000 ruble ödül konulmuştur.

24 Kasım 1920'de Şir Muhammed Bek, Aliyar Korbaşı ve Parpi Bek'in korbaşı birlikleri Şahimerdan'da Bolşeviklere karşı saldırıya geçmiştir. 25 Kasım'da bu birlikler çekilmek zorunda kalmış olsalar da aynı gün korbaşılar Narin kasabasını kurtarmıştır. Temmuz 1920'den Kasım ayına kadar Sovyet kaynaklarına göre korbaşı birliklerindeki kayıp 3.000'den fazladır. Kasım ayında korbaşıların en büyük kaybı Özkent'den ayrılarak Terek Dağlarında hareket eden Hal Hoca İşan'ın çığ düşmesi sonucunda hayatını kaybetmesidir (Hayit, 2006:213). Nur Muhammed Bek hatıralarında“*...Kar altında kalıp ölmemiş olsaydı, belki Fergana'nın en sonra kalan fedaisi olacaktı.*” diyerek Hal Hoca Eşan'ın hayatını kaybettiğinden 4 gün sonra haberini aldıklarını belirtmiştir (Nur Muhammed Bek, 1973).

⁵⁷ Rus Köylüleri Ordusu sabık komutanı olan Donets, Bolşeviklere karşı korbaşılarla beraber savaşmıştır. Ekim 1920'de Bolşeviklere karşı savaşırken Kova Köyünde hayatını kaybetmiştir.

Aralık ayı başlarında Şir Muhammed Bek'e barış teklifi sunmak için Bolşevikler bir heyet göndermiş fakat Şir Muhammed Bek'in güç kaybettiğini düşünen heyet teslim olmasını istemiştir. 10 Aralık tarihinde cevap gönderen Şir Muhammed Bek barış görüşmelerinin ancak milli cumhuriyetin anayasası görüşülmek şartıyla başlayacağını bildirmiştir (Kydyralieva, 2015:194). Sovyetler bu şekilde Şir Muhammed Bek'i ikna edemeyince bölgede Kırgız-Özbek ayrılığı çıkarmak için faaliyetlere başlamıştır.

1920 yılının son dönemlerinde Rusya İç Savaşı sona ermiştir. Fakat Türkistan'daki hareket devam etmiştir. Korbaşı birlikleri 1921 başlarında Fergana Vadisi'ne giden geçiş yollarını kontrol altına almıştır. Aralık 1920'den Mart 1921 tarihine kadar korbaşı birliklerinin kaybı 2.000 kişi olmuştur (Hayit, 2006:225). Mart 1921 tarihinde Kırgız-Özbek ayrılığı çıkarmak için Sovyet yetkililer bu dönemde özellikle Kırgız korbaşılar ile görüşmüştür. Nisan 1921'de Canı Bek Kadı ve korbaşı birliği Sovyet yetkilerle barışı kabul ettiğini duyurmuştur (Bademci, 2008a:306). Bu dönemde Sovyetler Canı Bek Kadı⁵⁸ ve diğer Kırgız korbaşı birliklerini Şir Muhammed Bek'in korbaşılarına karşı kullanılmasını planlamıştır. Sovyetler 1921 Nisan ayında Şir Muhammed Bek'e bağlı olan Aliyar Korbaşı ile de görüşmüştür. Sovyet heyetine Aliyar Korbaşı şeriatı uygun hareket edilmesi, bağımsız kadılar seçilmesi ve Sovyet yetkililerin bölgede uyguladığı gıda siyasetini terk etmesi gibi şartları sunmuştur. Aliyar Korbaşı'nın bu teklifleri Sovyetler kabul edilmemiştir (Kydyralieva, 2015:199).

1921 yılı ilkbaharında Doğu Türkistan'da ticaretle uğraşan Azam Hoca, Şir Muhammed Bek'e Kaşgar'da bulunan İngiliz Konsolosu'nun korbaşılarla yardım edeceğini haber vermiştir. Bunun üzerine Şir Muhammed Bek kayın babası Muzaffer Han Minbaşı ile Abdüsselam Kari'yi Azam Hoca ile beraber Kaşgar'a göndermiştir. Bu heyet Kaşgar'a gidince Çinli yetkililer tarafından tutuklanmıştır. İngilizlerden hiçbir destek alamayan heyet bölgedeki Türkistanlılar tarafından kefaletle kurtarılmıştır. Azam Hoca dönüş yolunda Terek Davan'da donarak vefat etmiş ve kar altına defnedilmiştir.⁵⁹

⁵⁸ Canı Bek Kadı aynı yıl içerisinde tekrar korbaşı birliği ile Türkistan Milli İstiklal Hareketi'ne katılmıştır.

⁵⁹Şir Muhammed Bek Türkistan Sesi macmuasında yayınlanan hatratında (1956b:20) bu olayı 1918 yılı olarak tarihlendirmiştir. Zeki Velidi Togan'a gönderdiği hatratında ve Bedri Hucent'e

Ağustos ayı başında Türkistan Milli Birliği⁶⁰ başkanı Zeki Velidi Togan'ın isteği üzerine Semerkant'ta yapılacak Türkistan Milli Birliği Kongresi'ne Şir Muhammed Bek; İldircan Mutin ve Halis Bek önderliğinde bir heyet göndermiştir. Bu heyet birliğe Fergana'nın durumu hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra Türkistan Milli Birliği'nin aldığı kararları Şir Muhammed Bek'e ulaştırmıştır (Bademci, 2008a:314).

Türkistan Komünist Partisi kurultayında 19 Ağustos 1921 tarihinde yapılan gizli görüşmelerde partinin merkezi komite sorumlu katibi ve Türkistan Merkezi İcra Komitesi reisi Nezir Türekulov "*Fergana Meselesi Hakkında*" adlı bir bildiri sunmuştur. Turakulov'a göre Fergana iklimine ve coğrafi konumuna göre özel bir yapıya sahiptir. Bu durum bölgeye has ekonomik bir durum ortaya çıkarmıştır. Rusların uyguladığı yanlış politikalar bölgede halkı harekete geçirmiştir ve bunun sonucunda ahaliden 200.000 kişi bölgede bu olaylarda ölmüştür. Rusların uyguladığı politikalar bu hareketlerin son bulmasına değil aksine alevlenmesine neden olmuştur. Türekulov'un bu görüşleri kongrede tartışmalara neden olmuştur (Rajabov, 2011a:18-19).

Ağustos ayında yapılan VI. Türkistan Komünist Partisi Kongresi ve X. Sovyet Kongresi'nde Sovyetler korbaşılarla yapılan görüşmeleri şu esaslara göre yapılmasını karar aldılar:

1. *Basmacı birlikleri ile ayrı ayrı yapılan görüşmeler mutlaka siyasi maksatlar için kullanılmalıdır.*
2. *Basmacı birliklerinin bütün temsilcileri ile müzakereler yapılmasına gayret gösterilmelidir.*
3. *Basmacılarla yapılacak barış ve onların Sovyetler tarafına geçmesi, onların tamamen silahtan tecrit edilmeleri ile mümkün olabilir. Bu arada Korbaşıların çok sayıda şahsi muhafız bulundurmaları yasaklanmalıdır.*
4. *Fergana'daki görüşmelerin idaresi için Türkistan Komisyonu'ndan, Türkistan İhtilal ve Savaş Şurası'ndan birer üye tayin edilmelidir. (Hayit, 1975:288)*

yazdığı hatıratında 1921 yılı ortalarında diye belirtmiştir. Bkz. Togan, *Türkili Türkistan...*,s.422-423.

⁶⁰ Zeki Velidi Togan, Mustafa Çokay ve Osman Kocaoğlu gibi Türkistanlı aydınların Bolşevik Ruslara karşı yürüttüğü siyasi hareketin toplandığı gizli cemiyetin adı.

Alınan kararlardan sonra Fergana'ya bir heyet gönderilmiştir. Sovyet Ordu Kumandanı G. Zinovyev başkanlığındaki heyet Şir Muhammed Bek'e görüşmek için haber göndermiştir. Heyette Nezir Türekulov, R. Berezin ve A. Slutzkiy bulunmaktadır. Nur Muhammed Bek ve Aliyar Korbaşı Şir Muhammed Bek'i temsilen heyetle görüşmüş ve ileri bir tarihte yeni bir görüşme belirlenmiştir. Görüşmeler tekrar Ağustos ayında başlamıştır. Sovyet heyeti 21 kişiden oluşurken korbaşıları Şir Muhammed Bek başkanlığında Nur Mumammed Bek, Aliyar Korbaşı, Yusuf Pehlivan, Bazarbay Bek, Molla Polat Bek ve Asgar Korbaşı temsil etmiştir. Yazavan'da ilk görüşme 8 saat sürmüştür (Bademci, 2008a:311).

Şir Muhammed Bek ve heyeti Türkistan Muhtariyeti'nin Ruslar tarafından kabul edilmesini⁶¹, din hürriyetinin sağlanmasını, kadınların halk tarafından seçilmesi, vakıf mallarının halk tarafından kullanılmasını, arazilerin eski sahiplerine verilmesini, (Bolşevik) hükümetin el koyduğu malları geri vermesini, ulaşımın özgürce sağlanmasını, ticaret hakkını, trenlerde serbest seyahat hakkını, vergilere son verilmesini ve Sovyet ordularının bölgedeki sert tutumlarına son vermesini teklif etmiştir (Rajabov, 2011a:20-21). Görüşmelerde herhangi bir karara varılamamıştır. Bu teklifleri incelemek için N. Türekolov, A. Rahimbayev ve Silin'den oluşan Sovyet komitesi kurulmuştur. Bu heyetin görüşmeleri 11 Eylül 1921 tarihine kadar devam etmiştir (Hayit, 1975:288).

Şir Muhammed Bek Bolşeviklerle görüştüktan sonra Türkistanlılara bildiri dağıttırmiştir. Bu bildiride Türkistanlara tam muhtariyetin verilmemesine rağmen Sovyetlerin Türkistanlılara yönetim hakkı tanıdığı yalanını belirten Şir Muhammed Bek tam muhtariyet alınana kadar mücadelenin devam edeceğini bildirmiştir. *'Dinimiz, vatanımız için bütün kalbimiz ve bedenimizle kurban vererek tam galibiyete erişmeyi Allah'tan diler ve ona ibadet ederiz.'* diye bitirdiği bildiriye *Müslüman Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı Şir Muhammed Bek* imzası ile dağıttırmiştir (Rajabov, 2011a:27-28).

Bolşevik yönetimi 13 Eylül tarihinde bölgede yeniden olağanüstü hal etmiş ve Fergana tekrar savaş alanı olarak belirlenmiştir. Sovyet askerleri Fergana çevresinde Şir Muhammed Bek'e, Andican ve çevresinde İsrail Bek'e karşı

⁶¹ Şir Muhammed Bek *'Türkistan için bütün dahili hukuklara sahip olan muhtariyet verilmesi, sulhun ilk şartıdır.'* diye bildirdi. Bkz. Baymirza Hayit, *'Türkistan'da Basmacılık Hareketi (Milli Mücadele 1918-1934)'*, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı 17, Temmuz 1986, s.26.

saldırıya geçmiştir. Kasım ayı içerisinde Muhiddin Bek'e karşı Sovyetler harekete geçmiştir. 3 ay yapılan saldırılarda Gerbaba'yı Ruslar işgal edememiştir (Rajabov, 2011a: 22).

12 Ekim 1921 tarihinde Balıkçı'da savaş devam ederken Sovyetlerin Türkistan Cephesi Başkumandanı Frunze, Fergana Vadisi'ndeki çarpışmalara son verilmesini Şir Muhammed Bek'e kesin uyarı ile bildirmiştir (Bademci, 2008a:317). Şir Muhammed Bek bölgede üstünlük sağlasa da bölgede kıtlığın etkisi giderek artmıştır. Vadideki Özbek korbaşılarla dağlık bölgedeki Kırgız korbaşılar arası Bolşeviklerin etkisi ile tekrar açılmıştır. Özbek korbaşılarından İsrail Bek ile Kırgız korbaşılarından Muhiddin Bek'in birlikleri zaman zaman bölgede kendi aralarında savaşmıştır. Şir Muhammed Bek 1922 yılının başlarında bu iki korbaşıyı barıştırsa da tam olarak bu ayrılıklara son verememiştir (Bademci, 2008a:319-320).

2.10. Şir Muhammed Bek ve Enver Paşa

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda istediği sonucu alamayınca devlet yönetiminde etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinden Enver Paşa⁶² Anadolu topraklarından ayrılmıştır. 1920 yılında Bolşeviklere yakın hareket eden Enver Paşa Bakü'de yapılan kongreye katılmıştır. Bu yakınlık çok sürmemiş ve Türkistan'daki Osmanlı Subayları ile görüşerek Türkistan'daki Milli İstiklal Hareketi'ne katılmıştır.

28 Haziran 1922 tarihinde Batum'da Sabık Buhara Mekteb-i Harbiye Müdürü Hayri imzasıyla yazılan ve Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Büyük Taarruz öncesi Akşehir'de bulunan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya sunulan raporda Enver Paşa'nın daha Moskova'dayken Fergana'da Mehmet Emin Bek'i Ruslara karşı yönettiği yazmaktadır. Verilen bu bilgiyi hiçbir kaynak desteklememektedir. Aynı raporda Türkistan'daki milli mücadele hakkında verilen bilgilerin önemli bir kısmının da doğru olmadığı görülmektedir (Yılmaz ve Ata, 2004:208-210). Kendisi Buhara'ya geldiği dönemde tam anlamıyla Türkistan Milli İstiklal Hareketi'ne katılmaya karar vermiştir.

⁶²Enver Paşa hakkında geniş bilgi için Bkz.Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt I-II-III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006; Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015; Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

Enver Paşa Ekim 1921’de Buhara’ya gelmiştir. Buhara’ya geldiğinde Türkistan hakkında bilgi almak için Zeki Velidi Togan ile dört defa görüşmüştür. Togan’ın hatıralarında anlattıklarına göre Afganistan’a geçme ya da istiklalcilere katılma konusunda kararsızdır. Togan ise Paşa’dan mücadeleye dışarıdan destek olmasını istemiştir (Togan, 2012:330). Son görüşmeleri Togan hatıralarında (2012:335) şu şekilde anlatmaktadır:

“...Çok samimi olarak konuştu ve fikirlerini açıkça söyledi. Afganistan’a geçerse belki Türkistan milli mücadelesine artık katılamıyacağını düşünüyordu. Bu memleketin kurtuluş hareketine canını feda etmek hususundaki kararı kat’iydi.”

Enver Paşa, Buhara’dan önce Doğu Buhara’ya daha sonra da Fergana’ya geçip mücadeleyi yönetmeyi planlamıştır. Avcılık bahanesi ile ekibiyle Buhara’dan ayrılarak korbaşların hakimiyetindeki bölgeye geçmiştir (Togan, 1981:434). Enver Paşa bölgeden ayrılmadan önce Buhara ve Hive’de bulunan İttihadçılara *“Ulu Turan İhtilal Orduları Kumandanı ve Merkezler Merkezi Reisi Enver”* imzası ile emirler göndermiştir (Bardakçı, 2015:326). 9 Kasım 1921 tarihinde eşi Naciye Sultan’a yazdığı mektupta mücadeleye başlayışını şu şekilde bildirmiştir:

“...Hak bu büyük işte utandırmasın. Sen bu biçare Türk ve Müslüman ili için dua et. Artık ok yaydan çıktı. İnşallah geri ancak muvaffakiyet-i tammeden sonra dönerim” (Bardakçı, 2016:348).

Enver Paşa’nın istiklalcilere katıldığı haberi Buhara’ya ulaşınca Buhara’da bulunan 20 Osmanlı Subayı’nın evi Bolşevikler tarafından aranmıştır. Aralarında 6 Osmanlı Subayı’nın olduğu 69 kişi Bolşevikler tarafından tutuklanmıştır. Ruslar tarafından Buhara’da sıkıyönetim ilan edilmiştir (Sonyel, 1991:1183).

Enver Paşa Doğu Buhara’da bulunduğu dönemde ilk olarak Ruslara karşı mücadele eden bütün kesimleri bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Bunun için bölgede önemli sayıda askeri bulunan Lakayların önderi Muhammed İbrahim Bek ile görüşmek için uyarılara rağmen Lakay bölgesine gitmiştir (Togan, 1981:438). Göktaş’a giden Enver Paşa, İbrahim Bek’in askerleri tarafından tutsak edilmiştir. Hatunoğlu (2011:318)’na göre bu tutsaklığın nedeni Enver Paşa hakkında bilgisi

olmayan İbrahim Bek'in onu ceditçi ya da işbirlikçi olarak değerlendirmiş olması ihtimalidir. Bu tutsaklık Türkistan'daki mücadeleyi olumsuz etkilemiş ve Paşa'nın bölgede faaliyetlerine üç ay geç başlamasına sebep olmuştur.

Şir Muhammed Bek, Enver Paşa'nın Buhara'ya geldiğini Afganistan postacıları aracılığıyla öğrenmiştir. Buhara ve Fergana bölgeleri arasında bu süreçte yakınlaşma başlamış 1921 yılının son aylarında Şir Muhammed Bek ile Enver Paşa arasında ilk resmi temaslar başlamıştır⁶³.

Aralık 1921'de Enver Paşa Şir Muhammed Bek'e bir ferman göndermiş ve emrine girmesini istemiştir (Bardakçı, 2016:385).

Şir Muhammed Bek'e "*Kahraman-ı din-i İslam, mücahid-i gayur (gayretli mücahit), Fergana gazilerinin sergerdesi (serdarı)...*" şeklinde hitap eden Enver Paşa davet yazısında Şir Muhammed Bek ile görüşme isteğini şu şekilde belirtmiştir:

"...Şimdi en büyük arzum Düşenbe'den hareketten evvel sizinle bir kere görüşerek İslamın necatı yolunda ne suretle iş görmek olacağını ta'yin etmektir. Bu sebebden münasib miktarda rüfekanızla (arkadaşlarınızla) Alari köy(ün)den hemen Göктаşa gelmenizi rica eder, cümlemenizi Allah'ın birliğine emanet ederim." (Gedikli,2003:154)

Şir Muhammed Bek daha önce İstanbul'da bulunmuş bir mollayı Paşa'ya tanınması ve bilgi alması için karargahına göndermiştir. 8 Ocak 1922'de Paşa ile görüşen molla Şir Muhammed Bek'in fikirlerini anlatmış, Fergana'da tasarladığı hükümet fikrini anlatmıştır (Bardakçı, 2016:413-415). Enver Paşa 9 Ocak 1922'de Naciye Sultan'a Burma Kışlağı'ndan yazdığı mektupta Şir Muhammed Bek'ten için "*Şir Mehmed esrarkeş ve adeta her türlü kabayih-i ahlakiyesi olan fakat cesur, müteşebbis bir adam imiş.*" demiştir (Bardakçı, 2016:417). Enver Paşa'nın ifadesinden anlaşılacağı gibi bu bilgiler başkaları tarafından Paşa'ya iletilmiştir. Doğu Buhara korbaşları ile Şir Muhammed Bek'in arası iyi olmadığı için Paşa'ya Şir Muhammed Bek hakkında olumsuz görüşler aktarılması ihtimali yüksektir. Şir Muhammed Bek'in Doğu Buhara korbaşlarından Muhammed İbrahim Bek

⁶³ Bademci'ye göre ilk resmi temaslar 1922 yılı şubat ayında başlamıştır. Ancak Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a yazdığı Aralık 1921 tarihli mektupları incelendiğinde ilk temasların 1921 yılının son aylarında başladığı görülmektedir.

Lakay, Fuzeyl Mahsum⁶⁴ ve Devletmend Bek ile zaman zaman problemler yaşadığı bilinmektedir.

Enver Paşa Buhara'dan ayrıldığında Fergana'da bulunan İsmail Hakkı Bey'i yanına çağırmıştır. İsmail Hakkı Bey ile birlikte Şir Muhammed Bek kayın babası Muzaffer Han Minbaşı'yı da bir heyetle Paşa'ya göndermiştir. Şubat ayı sonunda Gerbaba'ya Enver Paşa'dan gelen mektup şu şekildedir:

'Muhterem Fedakar Mücahid Arkadaşlarım,

Cenab-ı Allah'ın yardımıyla düşman-ı din olan Bolşevikler'i Düşenbe, Yürci, Seriasyap, Dihnev, Kabadıyan şehirlerinden çıkardık. Düşenbe ve Kabadıyan müstesna, bu şehirleri düşman harpsiz tahliye etmiştir. Bolşevik kuvvetlerinin kısm-ı küllisi Baysun Garnizonu'nda bulunuyor. Buna mukabil Davraz, Babadağ, Dihnev, Karadağ, Cilligöl askerlerinden müteşekkil kuvvetlerimiz Baysun şehrini muhasara etmiş bulunmaktadır. Bu şehirde muharebe devam etmektedir.

İnşallah an-karibi'z-zaman (yakın zamanda) bu şehri de istirdad edeceğiz. Fi-sebilillah (Allah yolunda karşılık beklemeden) yapmakta olduğumuz gazadan semere alabilmemiz için, şuurlu ve bilgili müttehiden çalışmak icab ediyor. Onun için, bu ittihadı bizzat teşekkül ettirebilmemiz için, Baysun civarında toplamak istediğimiz Misak-ı Milli Kongresi'ne iştirakinizi istiyorum. Bizzat teşriflerinizi mümkün görmediğiniz takdirde, bu toplantıda sizi temsil edebilecek, dirayetli kumandanlarınızdan birkaçını iştirak ettirmeniz elzemdir.

Elbirliği ile çalışmak sizden, Nusret Allah'dandır. Baki Hüda'ya emanet ederim.

Damad-ı Halifetü'l-Müslimin Enver''(Bademci, 2008a:321-322)

3 Mart 1922'de Paşa yine Naciye Sultan'a yazdığı mektupta Fuzeyl Mahsum'la Şir Muhammed Bek'in aralarının iyi olmadığından bahsetmiş ve bu durumun Fuzeyl Mahsum'dan kaynaklandığını belirterek Şirmad Bek için *'...Çalışıyor. Fakat esrarkeş, zalim ve fikirsiz bir adam. Onun zannınca istiklali kurmuştur.'* yazmıştır (Bardakçı, 2016:481).

Şir Muhammed Bek Fergana'da Bolşeviklerle mücadele ederken Mart 1922 tarihinde İsmail Hakkı Bey yeni bir mektup getirmiştir. Bu mektupta

⁶⁴ Bazı kaynaklarda Fuzeyl Maksum ya da Fazileddin Mahsum olarak geçmektedir. Karategin bölgesinde hakimiyet kurmuştur. M. İbrahim Bek 29 Ağustos 1931 tarihinde Sovyet Rusların sorgulamasında Fuzeyl Mahsum'un adına Karategin bölgesinde camilerde hutbe okunduğunu söylemiştir. Bkz. Nabican Bakıyev, *Enver Paşa'nın Vasiyeti*,(Çev.: Çağatay Koçar), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.261.

Baysun'da toplanılacak kongrenin yerinin Kafırun olarak değiştirildiğini bildiren Enver Paşa 9 maddeden oluşan bir genelge göndermiştir.

'Muhterem Mücahid!

1-Düşenbe, Kabadiyan düşmandan alındı. Bu şehirleri tahliye eden düşman Termiz ve Baysun garnizonlarına sığınmış bulunmaktadır.

2-Maiyetimde bulunan mücahitler ile Baysun Garnizonu'nu muhasara ettim. Gece-gündüz düşmanı tazyik etmekteyiz.

3-Yurdumuzu düşmandan kurtarmak için ilk iş birleşmektedir. Mücahidlerin birbirine inanması, itaat etmesi, düşüncelerinize hürmet etmesi şarttır. Düşmanın hareketleri hakkında doğru malumat almak suretiyle yurdun hangi yerinde bulunursanız bulunun yek vücud bir kitle manzarası arz ederek düşmana karşı kuvvetli bulunmanız lazımdır. Binaenaleyh hepiniz aynı vatan evlatları bulunmanız hasebiyle münferid niza ve ikilikleri ortadan kaldırıp, bir bayrak altında toplanıp, tek bir ideale hizmet etmenizi rica ediyorum.

4-Muhterem vatanperver mücahidler! Karşınızdaki düşman kuvvetleri yurdunuzun yabancısıdırlar. Kendilerinin iaşe merkezleri uzaktır. Binaenaleyh, onlar, yurdunuzun nimetleriyle kendilerini besliyorlar. Birinci vazifeniz, bulunduğunuz muhitte düşmanın iaşe yollarını kapatmaktır. Bu hususta çok titiz olmanız şarttır. Halk tarafından düşmana erzak satılmasına veya hibe olarak verilmesine; düşman için at, merkep vs. nakil vasıtalarının verilmesine kafi surette mani olunuz.

5-Düşmanın kendileri tarafından iaşe temin etmeleri için çıkardığı müfrezelerine baskınlar yapmak veya münasip yerlerde pusuya düşürmek suretiyle daima taciz yolu ile mani olmağa gayret ediniz.

6-Düşman, garnizonlarını takviye için şhirden şhire, veya Moskova'dan gönderilen, Bolşevik kuvvetlerinin istifade edebileceği, demiryolu, şose yolları ve köprüleri devamlı kontrolünüz altında tutarak, hareketlerini haber alır-almaz tahribat icra ederek düşmanın hareketini aksatmaya gayret ediniz.

7-Her leřkerbařı⁶⁵ posta teşkilatı kurup, komşu leşkerbaşılarının vaziyetlerini öğrenip, icabında yardım göndermek veya istemek yolunu icad edin. Her onbeş günde her kumandan durumunu karargah-ı umumiye bildirsin.

8-Umumi karargah Baysun şehri civarında Kafırun köyünde tesis edilecektir.

9-10 Nisan 1922'den sonra yapılacak kongrede bulunmak üzere heyetlerinizi göndermenizi rica ederim.

⁶⁵Korbařıların komutanı, kumandan.

Şir Muhammed Bek genelgeyi getiren İsmail Hakkı Bey'den Buhara'daki mücadele hakkında bilgi aldıktan sonra Ruz Muhammed Bek ile 100 kişilik korbaşı birliğini Fergana'daki hareketi temsilen Doğu Buhara'ya göndermiştir (Bademci, 2008a:323-324).

Mart ayının sonunda Enver Paşa, Şir Muhammed Bek'e bir ferman göndermiş ve gayretlerini takdir etmiştir (Bardakçı, 2016:510).

13 Nisan 1922'de Enver Paşa'nın karargahına gelen Ruz Muhammed Bek ve korbaşı birliği Enver Paşa'ya Şir Muhammed Bek'ten bir at, bir kuş, bir sandık ve mektup getirmiştir. Şir Muhammed Bek gönderdiği mektupta;

''Cenab-ı Enver Paşa Hazretlerine,

Baysun şehrini muhasara ederek savaşmakta olduğunuza memnun olduk. Bize gönderdiğiniz mektup, çok memnurluk hasıl eyledi. Bu mektubu komşe korbaşılarımıza gönderdik. Ruslara karşı, Fergana memalikinde bizim askerlerimiz savaşmakta iken bugünlerde üzerimize büyük Rus kuvvetleri gelip etrafımızı sarmak maksadıyla her taraftan saldırmaktadır.

Sizin emrinize kalabalık bir kuvvetle gelmek isterdik. Fakat Rusların saldırıları çok şiddetlendi. Bu sebepten dolayı kendim ziyaretinize gelemedim. Yerime korbaşılarımızdan küçük kardeşim Ruzi Muhammed Bek'i gönderdim. Bizim selamımızı arz edecek ve emrinizde kalıp sizin müsaadeniz olana kadar hizmetinizde bulunsun.

Fergana Umum Leşker-i İslam Başlığı Cihangir Şir Muhammed''(Bademci, 2008b:145-147).

Şir Muhammed Bek'in mektubundan da anlaşılacağı gibi Fergana'da mücadele sıkıntılı bir döneme girmiştir. 15 Nisan günü yapılan Kafirun Kongresi'nde sonuna kadar mücadele kararı alınırken Fergana'da korbaşılar askeri ve idari şurayı toplayarak geçici hükümette görev değişiklikleri yapılmıştır.

Enver Paşa'ya yeni bir mektup gönderen Şir Muhammed Bek Fergana'da Bolşevik saldırıları artınca Ruz Muhammed Bek ve beraberindeki korbaşı birliğini Paşa'dan geri göndermesini rica etmiştir. Enver Paşa'da bu isteğini yerine getirmiştir (Baysun, 1945:101).

Şir Muhammed Bek Ağustos 1922'ye Sovyet güçlerine karşı bölgedeki üstünlüğünü kaybetmiştir. 25 Temmuz 1922'de Şir Muhammed Bek'e Enver

Paşa'dan yeni bir haber gelmiş ve Paşa yardım istemektedir. Şir Muhammed Bek Karavul'da bulunan kardeşi Nur Muhammed Bek ile 2.000 kişilik korbaşı birliğini Paşa'ya göndermiştir. Nur Muhammed Bek, Enver Paşa'nın yanına ulaşmadan 7 Ağustos 1922'de Şir Muhammed Bek'e Enver Paşa'nın şehit olduğu haberini göndermiştir (Bademci, 2008a:334). Paşa 4 Ağustos 1922'de Belcivan yakınlarında Bolşeviklerle girdiği bir çarpışmada şehit olmuştur. Şir Muhammed Bek'in hatıralarında Enver Paşa'nın şehit olmasını şu şekilde anlatır:

"...Nur Muhammed Şarki Buhara'nın Lahşi Kışlağından gönderdiği haberde, Enver Paşa'nın şehid düştüğünü öğrendik. İnanamamıştım. Çünkü, daha evvel 14 defa aynı şey söylenmişti. Fakat, daha sonra Buhara ile Fergana hududunda Nur Muhammed'le görüşünce hakikat olduğuna inandım. Açık Alma'da hatim-i Kur'an yapıp, Fatihalar okuyup, büyük yas içerisinde hatırasına hürmeten dualarda bulunduk.

Üzüntümüz, sadece bizi değil taşı toprağı sarmıştı. Yiğitlerimizin figanı göklere yükseldi. Çünkü bizim başbuğumuz, ümid ışığımız sönmüştü. Talihsizliğimizin acısı ile kime beddua edeceğimizi kime sarılacağımızı bilemiyorduk.

Burada kaldığımız 8-9 gün içerisinde yemek yiyemez olduk. Talihsiz vatanın, talihsiz Türkistan'ın ızdırapları ne zaman dinecek, yüzü ne zaman gülecek, akittiği kanlar ne zaman kuruyacaktı?

Paşa'nın şehadeti dolayısıyla benim şahsi ızdırabım daha büyüktü. Bu halin birgün geleceğine dair içimde bedbaht bir duygu vardı. Paşamıza birkaç sefer "Ya ben kuvvetlerimle geleyim, yahud siz teşrif edin." diye haber göndermiştim. Eğer Paşa Fergana'ya gelseydi, düşmanın eline geçmesine imkan vermezdik. Sonradan öğrendiğime göre, O'na kötü muamele yaptırılmazdım. Fedailerimle O'nun muhafazasını sağlardım. Yazık ki olmadı. Türkistan'ın azadlığı onunla beraber Belcevan'a gömüldü, intikamını alamadık. Çok arzu etmeme rağmen, yüzünü dahi görmek mümkün olmadı. Allah nasib etmedi..." (Şir Muhammed Bek, 1968; Bademci, 1975:397-398).

2.11. Şir Muhammed Bek'in Fergana'daki Mücadelesinin Son Dönemi

Şir Muhammed Bek'in kurduğu hükümet Türkistan Milli Birliği ile temas halinde olmuştur. Semerkant'ta Türkistan Milli Birliği tarafından düzenlenen Türkistan Müslümanları'nın II. Kurultayı'na Fergana bölgesi korbaşları gibi Türkistan'ın diğer bölgelerinden de önemli korbaşılar katılmıştır (Kydyralieva, 2015:201-202).

Nisan 1922'de yapılan bu kurultayda önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar *Yaş Türkistan*⁶⁶ adlı mecmuada neşredilmiştir. 15 kişiden oluşan Türkistan Türk Müstakil İslam Cumhuriyeti adı ile yeni bir hükümet kurulmuştur. Sırderya, Fergana, Semerkant, Yedisu, Kaspi, Amuderya dahil bütün Türkistan'ın bu hükümetin idaresine girmesi amaçlanmıştır. Kurultayda alınan karara göre işgal altında bulunan Taşkent düşmanlardan arındırıldıktan sonra başkent olacaktır (Anonim, 2006:147-150). Kongrede geçici bir anayasa metni hazırlanmıştır. Şir Muhammed Bek kurulan hükümetin başkanlığına seçilmiştir. Bu kongrede alınan kararlar korbaşların siyasi bağımsızlık isteğini ve hedeflerini göstermektedir. Yeni kurulan hükümetin üyeleri Semerkant'ta bir ay kadar kalabilmiştir. Bolşeviklerin saldırıları sonucu hükümet Fergana bölgesine taşınmış ve Namangan'da çalışmalarını yürütmesi amaçlanmıştır. Fakat hükümet merkezi süreçte Namangan'dan sonra Oş, Margilan ve Narin bölgelerine taşınmak zorunda kalmıştır. Bu üç aylık süreçten sonra hükümet Bolşevik saldırılarından dolayı çalışamaz hale gelmiştir (Hayit, 2006:283-284).

Şir Muhammed Bek bu kurultayın yapıldığı dönemde Gerbaba'da korbaşlarla bir araya gelerek Askeri ve İdari Şura'yı toplamıştır. Şir Muhammed Bek yeniden Fergana ve çevresindeki İstikalcilik Hareketi'nin reisi seçilmiştir. Şura sonunda Korbaşlar Askeri Hareket Merkezi İdaresi; Şir Muhammed Bek (reis), Nur Muhammed Bek (vekil), Asgar Korbaşı (üye), Molla Polat Bek (üye), Bazarbay Bek (üye) adlı korbaşlardan oluşturulmuştur. Ruzi Abdülvaki, M. Molla Musa, A. Kayyum Kari, Molla Gaib ve M. Yoldaş Ahun'dan oluşan Merkezi Mülki İdare Meclisi kurulmuştur. Molla Ömer Kari, Molla Cemal Kari, A. Aziz Kari ve A. Selam Kari adlı üyelere İstiklal Mahkemesi Merkez Teşkilatı oluşturulmuştur. Bu 4 kişinin dışında 83 kişiden İstiklal Mahkemesi Taşra Teşkilatı kurulmuştur (Bademci, 2008a:327-331).

5 Haziran 1922 tarihinde Fergana Vilayeti Askeri Komutanlığı gönderdiği raporda korbaşların gücünün azalmadığını aksine güçlendiğini bildirmiştir. Bundan dolayı 10 Haziran 1922 tarihinde Bolşevikler tarafından Fergana'ya askeri işler halk komiseri L. Troçki gönderilmiştir. Askeri yönetimi eline alan

⁶⁶*Yaş Türkistan* mecmuası Türkistan Türklüğünün milli talepleri duyurmak amacıyla Mustafa Çokay tarafından Paris'te Aralık 1929 ile Ağustos 1939 tarihleri arasında neşredilmiştir. Yayın politikası dergi kapağının altında yazan "*Türkistan'ın millî kurtuluşu için çalışan aylık mecmua*" ifadesinden de anlaşılmaktadır.

Troçki vadide merhametsiz şekilde sert önlemler almıştır. Bu tarihten itibaren Fergana ve çevresinde Bolşevikler, korbaşları bölgede yenilgiye uğratmaya başlamıştır (Rajabov, 2011a:28).

Haziran ayının başında Gerbaba'ya saldıran Ruslara karşı Nur Muhammed Bek komutasındaki korbaşlar 5 gün direnebilmiştir. Gerbaba ve Balıkçı çevresindeki savaşlarda korbaşı birlikleri büyük kayıplar vermiştir. 25 gün devam eden savaştan kurtulabilen Şir Muhammed Bek'in korbaşı birlikleri Alay Dağlarından Eseke'ye doğru çekilmiştir. 15 Temmuz tarihine kadar sürekli güç kaybeden Şir Muhammed Bek'in birlikleri Özkent'e kadar ulaşabilmiştir. Bu süreçte bazı korbaşlar arasında yaşanan Kırgız-Özbek çekişmesi mücadeleye oldukça zarar vermiştir (Bademci, 2008a:332-333).

Enver Paşa'nın ölüm haberini alan Şir Muhammed Bek Alay bölgesinde Bolşeviklere karşı mücadelede başarı sağlayamayınca Doğu Buhara bölgesine Nur Muhammed Bek'in bulunduğu Karategin Vilayeti'nin kasabası olan Açık Alma'ya gelmiştir. Bölgenin leşkerbaşısı olan Fuzeyl Mahsum ile daha önceden araları açık olan Şir Muhammed Bek iltica talep etmek için bir mektup göndermiştir.

''Bolşevikler, bütün kuvvetleriyle üzerimize yapmakta oldukları şiddetli taarruzlarına ara vermeden devam etmektedirler. Mütemadiyen muharebe etmekte bulunan askerlerimiz çok fazla yorgun bulunmaktadır. Fergana ve Alay Dağlarında şimdilik barınmamız kabil değildir. Kışı maiyetimde mevcut 1700 askerimle Karategin'de misafir olarak geçirmemize müsaade ederseniz minnettar olurum. Bu husustaki muvafakatiniz bu kadar Müslüman hayatını kurtarmış olacaktır. Cevabınızı bekliyorum. Selamünaleyküm.

Fergana Leşker-i İslam Başlığı Cihangir Şir Muhammed'' (Bademci, 2008a:336)

Fuzeyl Mahsum gelen mektubu Danyal Bey'e göndermiştir. Danyal Bey korbaşı birliğinin kabul edilmesini istemiştir. Fuzeyl Mahsum ise Ferganalılara izin verildiği takdirde bölgede hakimiyeti kaybedeceğini ve Şir Muhammed Bek'in bölgeden ayrılmayacağını düşünmektedir. Fakat Şir Muhammed Bek'e kabul edileceği cevabı gönderilmiştir (Bademci, 2010:240). Şir Muhammed Bek tarafından Afganistan'a gönderilen 80 öğrenci Melle Bay önderliğinde bu dönemde Doğu Buhara'ya gelmiştir. Fuzeyl Mahsum'u ziyaret eden öğrenciler Nur Muhammed Bek'i burada görünce bir hafta bölgede konaklamıştır. Şir

Muhammed Bek 27 Ağustos 1922'de⁶⁷ bölgeye gelince öğrencilere *‘‘Rus kuvvetleri çok fazla çoğaldı. Bizler yurt dışına çıkmaya mecbur olduk. Hedefimiz Afganistan’dır. Sizler de bizimle beraber yolcusunuz. Eğer yurda varırsanız ya ölüm ya ömür boyu hapiste kalmakla kıymetli ömürleriniz berbat olacaktır. Afganistan ise İslam devletidir. O toprakta da İslam’a hizmet edeceğiz. Geliniz çocuklar, Afganistan hepimizin hedefi olsun, İnşallah sonumuz hayırlı olur.’’* diyerek Afganistan’da mücadeleye devam edeceklerini açıklamıştır. Bu öğrencilerden 30’u kendi aralarında anlaşarak Fergana’ya dönmüştür. Geri kalan öğrenciler ise Şir Muhammed Bek ile beraber hareket edecektir (Türkistani, 1983:227-228).

Enver Paşa’dan sonra İstiklalcilik Hareketi’nin başına geçen Hacı Sami Bey Fuzeyl Mahsum ve Danyal Bey ile Şir Muhammed Bek arasındaki geçmişten gelen gerginlikleri sonlandırmak istemiştir. İsmail Hakkı Bey ve Gaip Nazar’ı bu iş için görevlendirmiştir. Fakat bölgede gerginlikler İşan Sultan ve Hüdaya Tövbekıldım⁶⁸ adlı korbaşılardan etkisi ile daha da artmıştır (Baysun, 1945:146). Danyal Bey’in askerleri Şir Muhammed Bek’in konakladığı köyden geçerken Ferganalılar yol vermemiş ve çıkan olaylar sonucu Şir Muhammed Bek’in korbaşı birliği köyü terk etmiştir (Bademci, 2010:246). Hacı Sami Bey’in İşan Sultan aracılığı ile Şir Muhammed Bek’e *‘‘Aziz misafirim, buradan kaçacak kadar sizi yeise düşüren mesele aramızda elbet halledilecektir. Gitmeyiniz.’’* diye gönderdiği mektup Şir Muhammed Bek’in eline geçmemiştir. Şir Muhammed Bek’e bu haber iletilmediği gibi Doğu Buhara korbaşılardan tarafından öldürüleceği söylenmiştir. İşan Sultan’ın⁶⁹ yardımı ile Afganistan’a doğru yola çıkmıştır (Baysun, 1945:146).

Şir Muhammed Bek, Amu Derya kıyısında bir süre Doğu Buhara korbaşılardan ile karşı karşıya geldikten sonra Afganistan’a iltica etmek için haber göndermiştir. İstek kabul edilince Fergana korbaşılardanının önemli bir kısmı Eylül 1922’de⁷⁰ Afganistan’a geçmiştir (Bademci, 2008a:340). Hacı Sami Bey tarafından Şir Muhammed Bek’in peşine gönderilen Faruk Bey karşıya

⁶⁷ Molla Nafiz’in hatıralarında verilen tarih. Bkz. Bademci, *Sarıklı Basmacı*, s.240.

⁶⁸ İbrahim Bek Lakay’ın emrinde bulunan Hüdaya Tövbekıldım Şir Muhammed Bek’e *‘‘Hacı Sami Bey aleyhinize tertibat alıyor; bana bir miktar asker veriniz. Ben buradan siz de oradan harekete geçelim. Hacı Sami Bey’i ortadan kaldıralım.’’* diye haberler göndermektedir. Bu durum ortaya çıkınca Hacı Sami Bey’in emri ile Hüdaya Tövbekıldım Faruk Bey tarafından kurşuna dizilmiştir. Bkz. Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, s.147.

⁶⁹ Davraz bölgesi şeyhi olan İşan Sultan ve kardeşi İşan Süleyman bu olaylardan sonra idam edilmiştir.

⁷⁰ Rajabov (2015:61)’a göre Şir Muhammed Bek 1923 yılı başlarında Afganistan’a geçmiştir.

geçememiş olan 60 Ferganalı süvariye Doğu Buhara'ya götürmüştür (Bademci, 2010:249). Hacı Sami Bey, Ali Rıza Bey'e yazdığı mektupta *“...Geride fesada sebebiyet veren İşan Sultan'ı idam edip kör Őirmehmed'i askerinin bir kısmı ile Efganistan'a ilticaya mecbur ettik.”* (Baysun, 1945:161) diyerek aslında Şir Muhammed Bek'in bölgeyi terk etmesinden Şikayetçi olmadığını ortaya koymuştur.

Şir Muhammed Bek'in korbaşı birliğinden Doğu Buhara'da kalan Ferganalılar önemli görevler almıştır. Hacı Sami Bey'in yanında bulunan Mustafa Őahkul Ferganalı korbaşılar için Őunları söyleyecektir:

“En iyi asker Őir Mehmet'ten kalan Ferganalılardı. Beř ay iğerisinde bunların yüzde altmış beři kırıldı. Böyle iken yine kat'iyen ruhları dūřmedi. Evvelce intizamsız basmacılık Őeraitinde yetişen, yağmadan başka iř bilmeyip ahaliyi rahatsız eden bu yiğitler, bu sefer demir elli bir müdebbir reisin (Hacı Sami Bey) elinde aranıp bulunamayacak nadir ve inzibat sever muti asker oldular. Őimdi bütüin ahali bunları sever, kahraman addedip bunlarla iftihar ederlerdi. Evvelce yalnız kendi Fergana'sı için harbetmek isteyen bu delikanlılar Őimdi bütüin Türkistan idealini tam olarak benimsediler, bunlar için Fergana, Buhara ve Kazakistan hepsi bir olmuştu”(Togan, 1981:468).

3. ŞİR MUHAMMED BEK'İN MUHACERETTEKİ HAYATI VE MÜCADELESİ

3.1. Şir Muhammed Bek Afganistan'da

Şir Muhammed Bek, Doğu Buhara'yı terk ederken en güvenli yerin Afganistan olduğunu düşünmekteydi. İstiklalcilik Hareketleri sırasında birçok Türkistanlı da Afganistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. İslam ülkesi olan Afganistan ile ilişkilerinin oldukça iyi olması da Şir Muhammed Bek'in bu ülkeyi seçmesine neden olmuştur.

Şir Muhammed Bek hatıralarında Afganistan'daki ilk günlerini hatıratında şu şekilde anlatmıştır:

"...Afganistan hudud karakolunu geçip bir hafta yol aldıktan sonra, Bedekşan şehrine getirildik. Bizi Kral Amanullah Han'ın kuvvet kumandanları ve eniştesi askeri törenle karşılayarak misafir ettiler. Başımızdan geçen son hadiselerden ötürü çok müteessir olduklarını beyan ile: "Talihiniz buymuş, takdir-i ilahi'ye karşı gelinmez, siz elinizden geleni yaptınız." diye tesellide bulundular. Burada 10 gün kadar istirahat ettikten sonra Hanabad'a hareket ettik. Hanabad valisi ziyaretimize gelerek bize çok hürmet gösterdi ve her askerimize 20 cirib (120 dönüm) arazi vermeyi vaadetti. Hanabad'da kaldığımız süre içerisinde, Dahiliye Vekili Hayrullah Han bizi misafir etti. Benim için yılda 30000 rupiye (1500 altun) maaş bağladıklarını söylediler.

Afganistan hükümetinin verdiği para ve arazi yardımı taksim edileceği zaman, askerlerimizin çoğu almak istemediler. Memlekette ana, baba ve çocuklarımızı bırakıp geldik. Burada ne yaparız, vatana dönmek istiyoruz şeklindeki dileklerini Müftü Yunuz Ali vasıtasıyla bana bildirdiler. Bir müddet sabretmelerini, durumun çok nazik olduğunu söyledim..."(Şir Muhammed Bek, 1968; Bademci, 1975:405-406).

"Vatan" diyerek yola çıkan Şir Muhammed Bek Afganistan'da geçici bir süre kalmayı planlamıştır. Türkistan'da kalan kardeşlerinden haber almaktaydı (Beg, 2017). Hatıratına (Şir Muhammed Bek, 1968) göre Afganistan'a gelişinden iki ay kadar sonra emrinde bulunan Toktasım Korbaşı'yı 25 kişiden oluşan bir kafile ile Doğu Buhara'ya göndermiştir. Toktasım Korbaşı, Doğu Buhara'da bulunduktan sonra Fergana bölgesine geçerek 3.000 kişilik bir korbaşı birliği oluşturmuştur. Şir Muhammed Bek'in Fergana'da bulunan kardeşleri Ruz Muhammed Bek ve Taş Muhammed Bek ile beraber Toktasım Korbaşı da Ruslara karşı mücadele etmiştir. Fakat Ruslar onu Fergana'da 30 kişilik korbaşı birliği ile

beraber öldürmüştür. Bu dönemde Şir Muhammed Bek, Amanullah Han tarafından Kabil'e davet edilmiştir. Şir Muhammed Bek'in hatıralarında Kabil'deki ilk günleri şu şekildedir:

''...Askerlerimizin bir kısmı Bedekşan'daydı ve başlarında Nur Muhammed bulunuyordu. Ben Hanabad'da bulunduğum bu sırada, Hanabad'daki arkadaşların başına Molla Hatem Korbaşı'yi bırakarak, 12 arkadaşımınla Kabil'e hareket ettim.

Kabil'de devlet misafirhanesinde kaldık. Burada Amanullah Han'ın yakın ve şahsi dostu olan, Türkiye sefiri Fahri Paşa⁷¹ ile müteaddit görüşmeler yaptık. İlk görüşmemizde Fahri Paşa:

-Ben 50 kişiyle Türkistan'a geçiyordum siz geldiniz. Oralardan ne haber? diye benden sual etti. Ben de:

-Enver Paşa'yi şehid verdikten sonra biz askerlerimizle bozguna uğradık. Şarki Buhara'da Sami Bey ile çalışacaktık, bu da nasib olmadı dedim. Paşa cevaben:

-Çok üzüntü duydum. Mücadele bitmedi ve bitmemelidir. 50 milyonluk Türkistan halkının, 25 milyonu telef olsa, geriye 25 milyon kalır. Bununla da mücadeleye devam edilir dedi.

Fahri Paşa ile böylece uzun uzadıya görüşerek meselelerimizi anlattım.⁷²

Daha sonra Amanullah Han'ın kayınpederi Mahmud Bey ile görüşmüştür. Mahmud Bey burada kalmasını ve toprak vermeyi teklif etmiştir. Şir Muhammed Bek Mahmud Beyle görüşmesini ve o günleri hatıratına şu şekilde aktarmaktadır:

-Benim mülke ihtiyacım yok, er-geç vatana döneceğim. Siz benim Kabil'de kalmamı sağlayın yeter, dedim.

Bu arada Kabil'de bulunan ve Şarki Buhara'da Enver Paşa'nın milli mücadelesi sırasında harbiye nazırlığı yapan Hasan Bey'le birkaç defa görüştim Hasan Bey de Kabil'de Amanullah Han'ın özel misafiri olarak bulunuyordu. Aynı zamanda, Amanullah Han'ın Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca, Arapça, Türkçe tercümanlığını yapıyordu.

Zannedersem Maraşlı olduğunu söylemişti. Bizden kısa bir süre önce, Afganistan'a geçmişti. Bir sohbetimiz sırasında kendisine:

⁷¹ Zeki Velidi Togan hatıralarında Şir Muhammed Bek'i Fahri Paşa'nın yanına götürdüğünü yazmaktadır. Paşa iadei ziyaret yaptıktan sonra Şir Muhammed Bek *''...Türkiye'yi temsil eden büyük bir Paşanın beni ziyarete gelmesi benim bu mücadelelerimin sonunda elde ettiğim en kıymetli mükafattır.*'' diyerek memnuniyetini bildirir. Bkz. Togan, *Hatıralar...*, s.431.

⁷² Şir Muhammed Bek bu görüşmelerde Fahri Paşa'ya birçok belgeyi teslim etmiştir. Devlet yetkilileriyle olan yazışmalar ve İstiklalcilik Hareketi ile ilgili yazılı evrakları Paşa, Şir Muhammed Bek'ten izin alarak Mustafa Kemal Atatürk'e göndermek istediğini bildirmiştir. Şir Muhammed Bek memnuniyetle kabul etmiştir. Fakat günümüzde bu belgelerin nerede olduğu bilinmemektedir. Bkz. Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s.307-308.

-Ben yakın zamanda mutlaka vatana döneceğim. Sizi de davet edersem teşrif eder misiniz? dedim. Hasan Bey:

-Seve seve gelirim. Benim burada kalmaktaki maksadım budur. Emelim Türkistan'da ölmektir. Biz Osmanlı zabitleri olarak, Turan için doğduk. Turan'la birlikte ölebiliriz. Biz, kendimizden fazla sizleri düşünmüştür. dedi.

Afganistan'da pek çok Türk vardı. Bunların içinde Osmanlı zabitleri bir hayli kalabalıktı. Cemal Paşa buralarda bulunduğu sıralarda, Türkistan mücadelesine yardım hususunda, bir teşkilat kurdurmuştu. Bu teşkilat hala duruyordu ve kendisi ile temas kurmak arzusundaydım. Cemal Paşa burada, 1000 kişilik talimgah meydana getirmişti. Bu 1000 kişi içerisinde daha sonra Amanullah Han'a darbe yapan, Habibullah Han'da vardı. Teşkilatla temas sırasında, Şarki Türkistanlı A. Necati Bey ile Necmeddin Nidas da geldiler. Temas neticesinde, Bedekşan'da bir bakkal dükkanı açmayı sağlayarak, Türkistan'a silah gönderme işini buradan idare etmeye başladık.' (Şir Muhammed Bek,1968; Bademci, 1975:407-410).

Görüldüğü gibi Şir Muhammed Bek Afganistan'da uzun süreli durmayı planlamamıştır. Kızı Saadet Beg (2017)'in verdiği bilgilere göre Afganistan Hükümeti'nin yakın ilgisi ile karşılanmıştır. Kendisi aldığı aylıkla ve verilen arazilerin ürünleri ile Türkistanlıların ihtiyaçlarını karşılamıştır.

1923 yılı Mayıs ayında Şir Muhammed Bek, Afganistan'dan postacıları ile Margilan'da bulunan Yusufcan Mahsum Korbaşı'ya mektup göndermiştir. Fergana'da bulunan korbaşıların büyük mücadele için hazır olmalarını ve yakın zamanda onlara 20.000 kişilik korbaşı birliği ile yardıma geleceğini bildirmektedir. Şir Muhammed Bek aynı dönemde Bayastan Korbaşı'ya da haber göndererek Çatkal'da bulunan birlikleriyle Gerbaba'da bulunan karargaha yerleşmelerini istemiştir. Fakat bu dönemde Şir Muhammed Bek istediği birliği oluşturamamış ve Fergana'daki korbaşılara yardım götürememiştir. Kendisi ile beraber Afganistan'a geçen bazı korbaşılar tekrar Fergana'ya dönmüş ve istiklalciler safına katılmıştır (Rajabov, 2015:148-149).

Şir Muhammed Bek muhacerette sürekli Türkistan İstiklal Mücadelesi için girişimlerde bulunmuştur. 1923 yılı Ekim ayında yanındaki korbaşıların bir kısmıyla beraber Hindistan'a geçen Şir Muhammed Bek bölgedeki İngiliz makamları ile destek almak için görüşmüştür. İngilizler Şir Muhammed Bek'in faaliyetlerine destek vermemişler ve bu durumu Rusya'nın iç meselesi olarak değerlendirmişlerdir. Afganistan'a dönen Şir Muhammed Bek Afgan hükümeti

tarafından aylığa bağlanmıştır. Fergana'daki İstiklalcilere yardım için Hint Müslümanlarından yardım almak için İngilizlere ettiği diğer bir başvuruda İngiliz makamlarınca kabul görmemiştir (Fraser, 1987:20). Bu süreçte Şir Muhammed Bek Sovyet Rus ajanları tarafından takip edilmektedir. Çekist⁷³ Agabekov, Şir Muhammed Bek'i takip için görevlendirilmiştir. İngilizlerin korbaşılara destek olup olmadığını raporlama amacıyla olan Agabekov, Şir Muhammed Bek'i takip için Türkistanlı bir göçmen olan Hasanbay adlı kişiyi kullanmıştır. Fakat istediği bilgilere ulaşamamıştır (Hayit, 2006:308-309).

Şir Muhammed Bek hatıralarında 1923 yılında yaptıkları görüşmelerde İngilizlerin kendisini Doğu Türkistan ya da Meşhed taraflarına geçmesini istediğini belirtmektedir. Kendisi bu dönemde zorlu bir yolculuğun ardından Türkistan'a girse de ancak 25 gün kalabilmiş tekrar Bedekşan'a dönmüştür (Şir Muhammed Bek, 1968).

1924 yılının son aylarında Afganistan'a dönen Şir Muhammed Bek'e karşı Amanullah Han'ın tutumu da değişmiştir. Korbaşı birliğinin bir kısmı Pakistan, Hindistan, Doğu Türkistan, Türkiye ve Hicaz bölgesine göç etmek zorunda kalmıştır (Bademci, 2008a:345). Sovyet Rusya'nın baskısı ile artık Afganistan sınırlarını kontrol altına almaya başlamıştır. İstiklal Hareketinin liderleri artık buldukları bölgede faaliyet yapmadan hayatlarını sürdürmeye başlamışlardır (Andican, 2003:199).

1926 yılında Şir Muhammed Bek kendisi gibi Türkistan Milli İstiklal Hareketi'ne liderlik etmiş olan Lakayların reisi M. İbrahim Bek ile Kabil'de tanışmıştır. Bu görüşmelerinde M. İbrahim Bek'e kurduğu bağlantılar hakkında bilgi vermiştir fakat M. İbrahim Bek 1931 yılında Taşkent hapisanesinde Rusların yaptığı sorguda Şir Muhammed Bek'i ün yapmakla suçlamıştır (Bakiyev, 2006:37-39).

1927 yılı sonrasında Afganistan'da halk Amanullah Han'ın getirdiği reformlara karşı ayaklanmıştır. Amanullah Han'ın reformları İslam dinine saldırı

⁷³Sovyet Rusya'da Çeka adlı istihbarat teşkilatında çalışmış kişi.

olarak kabul edilmiştir. Tacik kökenli olan Habibullah Han⁷⁴ önderliğinde isyancılar Kabil’de yönetimi ele geçirmiştir. 17 Ocak 1929’da Afgan Kralı ilan edilen Habibullah Han, sabık Buhara Emiri Alim Han ve Türkistan Milli İstiklal Hareketi liderlerine karşı hoşgörülü davranmıştır. Alim Han bir beyanname yayınlayarak Cüneyd Han ve Lakayların reisi M. İbrahim Bek ile beraber hareket ettiğini Afgan kralınında destekçileri olduğunu bildirmiştir. Şir Muhammed Bek bu dönemde yardımcısı Yusufcan Korbaşı’yı M. İbrahim Bek’e yardım etmek için görevlendirmiştir (Andican, 2003:199-204).

1929 yılında Afganistan’daki durumdan yararlanan Şir Muhammed Bek korbaşı birliğinin bir kısmını toplayarak Türkistan’a yönelik çeşitli hareketlerde bulunmuştur. Glenda Fraser ve Qahraman Rajabov (2015:169)’a göre Şir Muhammed Bek 1929 yılı baharında Doğu Buhara’ya geçmek isterken Sovyet Rus kuvvetleri ile çarpışmış ve Rus uçaklarının etkisiyle birlikleriyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak bu bilgiler Şir Muhammed Bek’in hatıratında yer almamıştır. 1929 yılında Şir Muhammed Bek’in oluşturduğu korbaşı birliği M. İbrahim Bek’i tedirgin etmiştir. Şir Muhammed Bek’in bölgede Ruslara karşı hareketi tek başına yürüteceğinden korkan M. İbrahim Bek, Şir Muhammed Bek’in kardeşi Nur Muhammed Bek’i tutuklatmıştır (Andican, 2003:206). 1929 yılı sonlarında Afganistan’da yönetimin tekrar değişmesi ve Nadir Han’ın krallığını ilan etmesi artık istiklalcileri sıkıntılı bir sürece götürmüştür. Yeni Afgan hükümetine göre Habibullah Han’a destek veren korbaşılar artık birer hayduttur.

Şir Muhammed Bek’e Nadir Han ılımlı davranmış ve devlet tarafından ödenen 500 rupyelik aylığını devam ettirmiştir. Kardeşi Nur Muhammed Bek ile beraber Çarikar bölgesinde kendilerine verilen arazide çiftçilik yapmaya başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar Şir Muhammed Bek sakin bir hayat yaşamıştır (Andican, 2003:213). Bu dönemde muhacerette faaliyet gösteren Türkistan Milli Birliği ile irtibat halinde kalmıştır. Türkistan Milli Birliği yazışmalarında Şir Muhammed Bek’e *Şahruh* kod adı verilmiştir (Andican, 2003:345).

⁷⁴ Becce-yi Sakav (Sucunun oğlu) olarak bilinen Habibullah Han, Şir Muhammed Bek’in hatıratında belirttiği gibi Cemal Paşa tarafından oluşturulan kıtalardan birinde askeri eğitim görmüştür.

1929 yılında Sovyet Ruslardan kaçan eski Çekist Agabekov Paris'te çıkan *Yaş Türkistan* mecmuasında 1930 yılında yayınlanan yazısında Şir Muhammed Bek'in Çekistlerle işbirliği yaptığını yazmıştır. Müftü Sadreddin Han'ın⁷⁵ Kabil'de Şir Muhammed Bek'e ulaşması sonucunda mecmuadaki yazıyı Afganistan'da görmüştür ve cevap niteliğinde bir metin göndermiştir. Bu metni çirkin bir ifira olarak değerlendiren Şir Muhammed Bek, çekistlerle hiçbir yerde karşılaşmadığını bunu gösteren en ufak bir delilin olmadığını belirttikten sonra bunun yine Rus istihbaratının oyunu olduğunu cevap olarak yazmıştır (Rajabov, 2011a:37-39). Agabekov'un hatıralarına *Yaş Türkistan* mecmuasında yer verilmesi Şir Muhammed Bek ve çevresindekilerin Türkistan Milli Birliği'ne bakışını olumsuz yönde etkilemiştir.

Şir Muhammed Bek'in Afganistan'a geçmesi Türkistan'da meydana gelen İstiklalcilik Hareketlerini olumsuz etkilemiştir. Mücadele Türkistan'da 1940'lı yılların başına kadar silahlı şekilde devam etmiştir.

Şir Muhammed Bek'in Doğu Buhara taraflarından Afganistan'a geçmesi Fergana'da Rus hakimiyetini kolaylaştırmıştır. İstiklalcilik Hareketinin merkezi Fergana bölgesinden Doğu Buhara'ya doğru kaymıştır. 1923 yılı başlarında Fergana bölgesinde Sovyet Rus kaynaklarına göre 7.000 kişiden oluşan 200 korbaşı birliği bulunmaktadır (Kydyralieva, 2015:207). Şir Muhammed Bek'in kardeşleri Ruz Muhammed Bek ve Taş Muhammed Bek de bu dönemde Sovyet Ruslara karşı korbaşı birlikleriyle bölgede mücadele ediyorlardı.

1923 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Şehrihan'da yapılan korbaşı toplantısında Şir Muhammed Bek'in yardımcısı olan İslam Pehlivan Emir-i Leşker olarak seçilmiştir. İslam Pehlivan etrafında 200'den fazla korbaşı ve bunlara bağlı 7.000-8.000 arası asker bulunduğu bilinmektedir. Şubat ayında Fergana'da yapılan korbaşılar toplantısında İslam Pehlivan'ın görevine devam etmesi kararı alınmıştır. Karabay Korbaşı yardımcılığına getirilmiştir (Rajabov, 2015:142-145).

⁷⁵Müftü Sadreddin Han 1878 tarihinde Taşkent'te doğdu. Buhara'da Mir Arab Medresesi'nde eğitim gören Sadreddin Han müderrislik yaptı ve müftü unvanına sahip oldu. Türkistan Milli İstiklal Hareketi'nde korbaşılarla irtibat kurup onlara yol gösterdi. 1923 yılında Hacı Sami Bey ile Türkistan dışına çıkarak İran'ın Meşhed şehrine yerleşti. Sovyetlerin takibi nedeniyle Türklerin yoğun olarak yaşadığı Afganistan'a geçti. Kabil'de Türkistanlılar tarafından kurulan Encümeni Saadeti Buhara ve Türkistan cemiyetinde çalıştı. 1943 yılında Sovyet casusu Mahmud Aykarlı tarafından zehirlenerek öldürüldüğü kaynaklarda geçmektedir.

Fergana'da Korbaşı İslamkul (İslam Pehlivan) önderliğinde devam eden mücadele 1923 yılında Yakup Bek adlı korbaşının ihaneti ile büyük darbe yemiştir. Aman Pehlivan, Mahkam Korbaşı ve Sangin adlı korbaşı Yakup Bek tarafından Sovyet Ruslara teslim edilmiştir. 13 Haziran 1923 tarihinde Namangan'da bu korbaşılar idam edilmiştir (Hayit, 2006:312-313). İslamkul Korbaşı İstiklacilik Hareketinde başarılı olamayınca Fergana bölgesinde 17 Temmuz 1923 tarihinde Altıarık etrafında Fergana korbaşıları kurultayı yapılmıştır. Kurultayda Ahmed Pehlivan, Karabay Korbaşı, Umar Ali, Meme Ruzı, Mehmedali, Hacı Pansad (Yarmat Mahsum'un kardeşi) gibi bölgenin önemli katılmıştır. Yapılan görüşme sonrası kurultayda bulunamayan Yarmat Mahsum⁷⁶ Emir-i Leşker olarak seçilmiştir. 1923 yılından itibaren 6 yıl bölgede zor şartlar altında mücadeleyi yürütülmüştür. Yarmat Mahsum bu dönemde İslam Pehlivan ile beraber hareket etmiştir (Rajabov, 2015:158-159).

22 Kasım 1923 tarihinde Şir Muhammed Bek'in kardeşi Nur Muhammed Bek, Turdubay Korbaşı ve Hacı Pansad'a ait sayıları 200'ü geçen korbaşı birliği Kokand'a 4 çakırım mesafe kadar yaklaşmıştır. Bolşeviklere karşı başarı sağlanmışsa da belirli bir süre sonra geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Rajabov, 2015:164-165). Nur Muhammed Bek 1924 yılında Kokand bölgesinden ayrılarak Afganistan'a geçtiği bilinmektedir. Şir Muhammed Bek'in ağabeyi Ruz Muhammed Bek 1923 yılı sonbaharında diğer kardeşi Taç Muhammed Bek ise daha sonra Sovyet Ruslar tarafından idam edilmiştir (Kydyralieva, 2015:211). Şir Muhammed Bek'in yeğeni Devran Bek 22 Aralık 1923'te Sovyet askerleri tarafından ele geçirilmiştir (Rajabov, 2015:164).

1920'li yılların ikinci yarısında Oş ve çevresinde özel mülklerin devletleştirilmesi, tahıl politikası, vergi uygulamaları, kolhozlaştırma ile beraber yerli ahaliye uygulanan baskıların artması bölgede korbaşıların faaliyetlerinin arttırmasına neden olmuştur. 1927 ve 1929 yıllarında zengin köylülerin toplum üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak için buldukları bölgelerden göç ettirilmesi de hareketi doğrudan etkilemiştir. Oş ve çevresinde bu dönemde Bolşeviklere karşı mücadele eden en etkili korbaşı Canı Bek Kadı'dır. Canı Bek

⁷⁶ Bazı kaynaklarda Ermat Maksım olarak geçmektedir. Özellikle Kokand, Margilan ve Soh çevresinde mücadele etmiştir. Soh'ta Haydarkan adı verilen bölgeyi karargah olarak kullanmıştır. 1929 yılında Bolşevik askerleri ile mücadele sırasında öldürülmüştür.

Kadı'ya bağlı korbaşı birliğinin bölgedeki gücü Bolşevikler tarafından ancak 1930'lu yıllarda kırılabilmiştir.⁷⁷

Buhara bölgesinde ise Enver Paşa'dan sonra Hacı Sami Bey'e Paşa unvanı verilmiş ve hareketi yönetmesi için görevlendirilmiştir. Hacı Sami Bey hareketi istediği gibi yönetemeyince ve başarılı sonuçlar alamayınca 1923 yılı yazında Afganistan'a geçmiştir.

Hacı Sami Bey'den sonra Doğu Buhara'da İstiklalcilik Hareketi Lakayların reisi Muhammed İbrahim Bek tarafından yönetilmiştir. M. İbrahim Bek sabık Buhara Emiri Alim Han'ın bölgedeki temsilcisi konumundadır. Halk üzerinde etkisi de büyüktür. 1923-1924 yıllarında M. İbrahim Bek'e bağlı 43.000 kişinin 25.000'i kendi aşireti olan Lakaylardan meydana gelmekteydi. M. İbrahim Bek 1923 yılında Sovyetlerin saldırıları sonucunda güç kaybetse de 1925 yılı içerisinde Afgan hükümetinin kuzey sınırlarını kontrol altına alamamasından dolayı Doğu Buhara'da önemli başarılar elde etmiştir. Sovyet Rusların baskısı ile Afganistan sınır güvenliği konusunda 31 Ağustos 1926 tarihinde Sovyet idaresi ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Anlaşmaya göre iki devlet birbirine karşı yapılacak olan saldırıları engelleme kararı almıştır. Bu anlaşma M. İbrahim Bek'i zora sokmuştur. Afganistan'dan artık istediği desteği alamayan M. İbrahim Bek, Sovyet Rus saldırıları sonucunda 21 Haziran 1926 tarihinde Afganistan topraklarına girmiştir (Hatunoğlu, 2011:337-340). Afganistan Kralı Amanullah Han, M. İbrahim Bek'in Sovyet Ruslarla aralarını bozacağını düşünerek onun bir daha Batı Türkistan'a gitmesine engel olmaya çalışmıştır. Sabık Buhara Emiri Alim Han'ın yanına yerleşmesine izin verilmiş ve Afgan hükümeti tarafından 550 Afgani maaş bağlanmıştır. M. İbrahim Bek, Türkistan'a geçmek için Amanullah Han'dan izin talep etmesine rağmen yaptığı hiçbir girişim olumlu sonuçlanmamıştır (Burget, 2004:137).

1927 yılında başlayan Afganistan iç karışıklıklarında M. İbrahim Bek aktif olarak rol almıştır. 1929 yılında Amanullah Han'ın devrilmesinden sonra Habibullah Han'ın iktidarında istediği desteği alan M. İbrahim Bek Habibullah Han'ın iktidarı sarsılınca bu desteklerden tekrar yoksun kalmıştır.

⁷⁷ Geniş bilgi için; Zuhra Altımuşova, 'Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)', *Bilgi*, Sayı 82, Yaz 2017, s.91-116.

Habibullah Han'dan sonra Afganistan'da yönetimi ele geçiren Nadir Şah ülkenin güneyinde devam eden çatışmaları bitirdikten sonra M. İbrahim Bek'in bulunduğu kuzey bölgelerine yönelmiştir. 1931 yılı başlarında Afgan kuvvetleri M. İbrahim Bek'e karşı harekete geçmiştir. Mart ayında Kuzey Afganistan'da üstünlüğünü kaybeden M. İbrahim Bek Sovyet Rusya tarafına geçmeye karar vermiştir. Nisan ayında Sovyet Rusya tarafına geçerken başlayan çatışmalar 3 ay süreyle devam etmiştir. 23 Haziran günü yaralı halde Kafirnihan ırmağını geçmek isterken Sultanov yönetimindeki GPU⁷⁸ grubu tarafından yakalanmıştır (Andican, 2003: 210-212). M. İbrahim Bek sorgulandıktan sonra vatana ihanet suçundan 31 Ağustos 1932 tarihinde Sovyet Ruslar tarafından kurşuna dizilmiştir (Bakiyev, 2006:269). M. İbrahim Bek'in yakalanıp öldürülmesiyle Doğu Buhara'da meydana gelen silahlı İstiklalcilik Hareketinin son dönemlerine girilmiştir. Sabık Buhara Emiri Alim Han'a bağlılığından dolayı Ceditçiliğe karşı tavrı, Lakayların bölgede yaptıkları yağma ile harekete zarar vermesi ve Enver Paşa'nın tutsak edilmesi konuları yüzünden eleştirilse de M. İbrahim Bek'in ömrünün sonuna kadar Ruslara karşı savaştığı bilinmektedir.

Hive bölgesinde Yaş Hiveliler'in⁷⁹, Buhara'daki Yaş Buharalılar gibi Sovyet Ruslardan yardım talep ederek yönetimi ele geçirmeleri bu bölgede özellikle 1920 yılı başlarında Ruslara karşı mücadelenin tekrardan başlamasına neden olmuştur. Hive bölgesinde Ruslara karşı mücadelede Cüneyd Han⁸⁰ diğer korbaşılara göre daha ön plandadır. Yamud Türkmenlerinden olan Cüneyd Han'ın emrinde 30.000 kişilik korbaşı birliği bulunmaktadır. Bölgede Türkmenlerin dışında Özbek, Kazak ve Karakalpaklarında desteğini alan Cüneyd Han ömrünün tamamına yakını Ruslara karşı mücadele ile geçirmiştir (Hatunoğlu, 2011:298).

Sovyet yöneticileri tarafından inkılap düşmanı ilan edilen Cüneyd Han Bolşeviklerle ve Yaş Hivelilerle olan mücadelesinden sonra 1920 yılı başında Karakum çölüne çekilmek zorunda kalmıştır. Hive'nin işgali ile beraber Yaş Hiveliler geçici bir hükümet kurmuştur. 27-30 Nisan 1920 tarihlerinde toplanan kurultayla Hive'de Harezmi Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Yarkin, 1971:241).

⁷⁸Sovyet Gizli Servisi.

⁷⁹ Geniş bilgi için; Nurettin Hatunoğlu "Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı'ndaki Siyasi Gelişmeler", *Belleten Dergisi*, Sayı 285, Cilt: LXXIX, Ağustos 2015, Ankara, TTK Yayınları, s 713-737.

⁸⁰ Asıl adı Muhammed Kurban Serdar olan Cüneyd Han, Yamud Türkmenlerinin Cüneyd boyuna mensup olduğu için bu adla anılmıştır.

Yeni kurulan devletin zamanla Bolşeviklerin kontrolüne girmesi bölgede Cüneyd Han ve diğer korbaşılara olan desteği arttırmıştır. Zeki Velidi Togan'ın verdiği bilgilere göre 1920 yılı kasım ayında Harezmi toplarının % 80'i Cüneyd Han önderliğindeki korbaşılardan elindedir (Togan, 1981:425). Sovyet Rusların 1921 yılında Harezmi Halk Cumhuriyeti yönetimine müdahalesi ve yaptığı tutuklamalar Cüneyd Han'ı bölgede güçlendirmişse de Ruslar boylar arasındaki mücadelelerden yararlanmış bu durum Cüneyd Han'ın tekrardan güç kaybetmesine neden olmuştur. 1923 yılı sonlarında Bolşeviklerin yönetiminden rahatsız olan çiftçilerin isyanından faydalanmak isteyen Cüneyd Han 10 Ocak 1924 tarihinde korbaşı birliğiyle Hive'yi kuşatmıştır. Kuşatmanın uzun sürmesiyle Tortköylü ve Taşkent'ten askeri yardım alan Bolşevikler, Şubat ayı sonlarında Cüneyd Han'a saldırı düzenlemişlerdir. Kuvvetlerinin büyük kısmını kaybeden Cüneyd Han 17 Temmuz 1924'te Herat bölgesine geçmek zorunda kalmıştır. Bulduğu bölgeden sınırı geçerek 1931 yılına kadar Sovyet Ruslara karşı sürekli saldırı düzenlemiştir. 1931 tarihinden sonra İran'a geçmek zorunda kalan Cüneyd Han 1938 yılında vefat etmiştir. Halk tarafından *Karakum Kartalı* olarak adlandırılan Cüneyd Han, Türkistan Milli İstiklal Hareketinin sembol isimlerinden birisi olmuştur (Hatunoğlu, 2011:302).

Türkistan Milli İstiklal Hareketi görüldüğü gibi Türkistan coğrafyasında bu üç merkezde gelişip yayılmıştır. Ortak bir teşkilat ve merkez oluşturamama nedeniyle hareket istediği sonucu alamamıştır. Fakat Sovyet Ruslar için 1918-1934 tarihleri arasında korbaşılardan ciddi bir tehlike olmuştur. Hareketin başlangıcı konusunda farklı görüşlerin olduğu gibi bitiş tarihi konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Ali Bademci ve Baymirza Hayit 30 Mayıs 1934 yılında Tacikistan Halk Komiseri Abdullah Rahimbay tarafından yapılan "*Orta Asya'da basmacılık hareketi bitmiştir.*" (Hayit, 2006:356) açıklamasını hareketin bitiş tarihi olarak kabul ederler. Yapılan bazı çalışmalara göre korbaşı saldırıları bu tarihten sonra da devam etmiştir.⁸¹

⁸¹ Sergey Piskunov "Orta Asya'da Basmacılarla mücadele 1918-1938" başlığı ile hazırladığı kronolojik çalışmada Rusların ifadesi ile basmacılık 1938 tarihinde Cüneyd Han'ın ölümü ile son bulduğu belirtilmiştir. Bkz. Сергей Пискунов, *Борьба с басмачами в Средней Азии 1918 - 1938 гг.*, <http://www.hrono.ru/sobyty/1900war/1918basma.php> (Erişim Tarihi 03.08.2017); Bir başka kaynağa göre korbaşılardan 1943 tarihine kadar saldırılarına devam etmiştir. Bkz.B. Kogan, "The Basmachi: Factors Behind the Rise and Fall of an Islamic Insurgency in Central Asia",

Sovyet dönemi kaynaklarına göre bu hareket dış destekli, burjuva milliyetçisi ve devrim düşmanı bir yapıya sahiptir. Sovyet döneminde oldukça yanlı şekilde değerlendirmiştir. Sovyetlerin hakimiyeti döneminde Rus propagandasının etkisiyle ‘‘basmacı’’ kavramı yaygın şekilde kullanılmıştır ve Türkistanlıların bağımsızlık hareketi haydut hareketi olarak görülmüştür. Batı Türkistan coğrafyasının bağımsızlığını kazanmasıyla bölgede tarih yeniden yorumlanmıştır. Sovyet etkisi ile yazılan kitapların yerine milli tarih anlayışı ile olaylar değerlendirilmiş bölgede Şir Muhammed Bek ve diğer korbaşılara birer milli kahraman gözüyle bakılmıştır.

3.2. İkinci Dünya Savaşında Afganistan’daki Türkistanlıların Durumu

1930’lu yıllarda Afganistan’da bulunan Türkistanlılar arasında siyasi gruplaşmalar görülmeye başlanmıştır. 1930’lu yılların başlarında pek etkin olmasalar da Afganistan’da bulunan Türkistanlı korbaşı grupları İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte tekrardan çalışmalara başlamışlar ve gizli cemiyetlerde aktif rol almışlardır. Özellikle Almanya, Japonya ve Türkiye ile bu gruplar temas kurarak çalışmalarını şekillendirmişlerdir.

Mevlana Mansur adlı Hindistanlı din adamı 1933 yılında Afganistan’a gelerek Türkistanlılarla yakın ilişkiler kurmuştur. Türkistanlılarla beraber Sovyet Ruslara karşı Türkistan’ın bağımsız olmasını amaç edinen Hükümet-i İlahiye adlı gizli bir yapılanma meydana getirmiştir. 1935 yılından itibaren propaganda çalışmalarına başlayan yapılanma Mevlana Mansur’un takibe alınması ve sınır dışı edilmesiyle Afgan makamları tarafından dağıtılmıştır. Şir Muhammed Bek’in kardeşi Nur Muhammed Bek bu yapılanmada görev almıştır (Andican, 2003:424-425).

Bu dönemde Türkistan’dan Afganistan’a geçen ve burada siyasi yapılanmalara katılan Abdülhamit Koçar’ın hatıraları⁸² önemli bilgiler

<http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-basmachi-factors-behind-the-rise-and-fall-of-an-islamic-insurgency-in-central-asia> (Erişim Tarihi 03.08.2017).

⁸²Abdülhamit Koçar’ın hatıraları Arap alfabesi ile Özbek Lehçesinde yazılmıştır. Bu hatıratın bir bölümü 2010 yılında oğlu Çağatay Koçar tarafından düzenlenerek yayınlanmıştır. Bkz. Abdülhamit Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

vermektedir. Abdülhamit Koçar'ın hatıratında verdiği bilgilere göre Kabil'de farklı gruplaşmalar mevcuttur.

Koçar (2010b:103-116)'a göre Mübeşşir Han El Tirazi⁸³, Müftü Sadreddin Han, Şir Muhammed Bek ve sabık Buhara Emiri Alim Han taraftarlarının oluşturduğu dört grup bulunmaktadır. Bu gruplar birbirleriyle pekiyi geçinememektedir. Bu gruplaşmalardan rahatsız olan bir kısım Türkistanlı da Gençler Birliği Teşkilatı'nı kurmuştur. Abdülhamit Koçar, Osman Hafız (Yassa), Molla Ahmet Ali ve Abdülaziz Hafız (Kubilay) tarafından kurulan teşkilat diğer gruplara birlik çağrılarında bulunmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanlar ile irtibat halinde olan sabık Buhara Emiri Alim Han ile görüşen grup emirden Türkistanlıların birlik olması konusunda istedikleri desteği görmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Sovyet Rus ordularının savaşın başında mağlubiyet alması bölgede Türkistanlılar arasında sevinçle karşılanmıştır. Almanların Ruslara saldırması üzerine Şir Muhammed Bek '*Savaşı Ruslar da kazanabilir ama biz vatanımızı kurtarmak için Ruslarla her an mücadeleye hazır olmalıyız.*' (Koçar, 2010b:119) diye görüşlerini belirtmesi aslında askeri bir hazırlık yapacağını işaretlemiştir. Şir Muhammed Bek, Almanların Kabil Büyükelçiliğine mektup göndererek ortak düşmana karşı işbirliği teklif etmiştir. Tek isteği Türkistan'ın bağımsızlığının tanınmasıdır.

Sovyet Rus ordularının gerilemesi bu dönemde Afganistan'da bulunan Türkistanlıların siyasi bir yapılanma oluşturması sürecini hızlandırmıştır. Mübeşşir Han El Tirazi'nin öncülüğünde 1941 yılında başlayan gizli siyasi yapılanma *La Merkezziyye-i Hükümet-i Türkistan*⁸⁴ adını almıştır. Yapılanma Şir Muhammed Bek'e Afgan hükümeti tarafından tahsis edilen yerde yapılan toplantılarla oluşturulmuştur. Abdülhamit Koçar'a göre bu yapılanmanın başına Mübeşşir Han El Tirazi getirilmiştir (Şahnazarov, 2008:110). A. Ahat Andican'ın verdiği bilgilere göre Mübeşşir Han El Tirazi Afganistan Hükümeti adına

⁸³ Türkistan'da Ruslara karşı faaliyet gösterdi. 4 defa tutuklandı ve sürgün cezası aldı. Afganistan'a sığındı. Nadir Han'a tercümanlık yaptı. İkinci Dünya Savaşı döneminde Ruslara karşı yapılan gizli çalışmalarda yer aldı. Afgan makamlarınca tutuklandı ve 1948 yılında serbest bırakıldı. 1950 yılında ailesi ile beraber Mısır'a yerleşti. Mısır'da İttihad Türkistan Cemiyeti'ni kurdu. Savtu Türkistan adlı mecmuayı yayınladı. Türkistan ve İslam dini hakkında eserler yazdı. 21 Nisan 1977 tarihinde Kahire'de vefat etti. Bkz. Anonim, 'Ord. Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir El Tirazi ile Sohbet', *Türkistan Sesi*, sayı: 7, Ocak-Ağustos 1987, s.3-4.

⁸⁴Merkezi Olmayan Türkistan Hükümeti

çalışıyor olması sebebiyle yapılanmanın başına sabık Buhara Emiri Alim Han'ın oğlu Şehzade Ömer Han getirilmiştir. Mübeşşir Han El Tirazi'nin oğlu Nasrullah Han sadrazam, Ekrem Karı maliye veziri, Habibullah Han Töre maarif sorumlusu olmuştur. Askeri yapılanmanın sorumluluğu ise Şir Muhammed Bek'e verilmiş ve yardımcısı olarak kardeşi Nur Muhammed Bek görevlendirilmiştir. Pamir bölgesinde yaşayan Kırgız Türklerinin lideri Kamçı Bek ve Lakayların Ruslar tarafından öldürülen reisi M. İbrahim Bek'in yardımcısı Şemseddin Vekil'de bu yapılanmada görev almıştır (Andican, 2003:622).

Almanlar Mübeşşir Han El Tirazi ile görüşerek bu teşkilatlara destek vereceklerini bildirmişlerdir. Mübeşşir Han El Tirazi ile yürütülecek operasyonun kod adı *Hansa* olarak belirlenmiştir. Almanlar bu operasyon ile Türkistan Lejyonundan⁸⁵ seçilen ajanların Türkistan içlerine gönderilmesini ve Afganistan'da bulunan Türkistanlıların Sovyet Rusya'ya karşı örgütlenip harekete geçmelerini amaç edinmişlerdir (Andican, 2003:622-623).

Afganistan'da bulunan Türkistanlılar cephaneye ve at almak için kendi aralarında para toplamışlardır. Toplanan para Mübeşşir Han El Tirazi'ye teslim edilmiştir. Bu dönemde en büyük bağış Semerkantlı zengin Abdülreşit Han yapmıştır. Toplanan paralar ile Peşaver bölgesinden getirilen silahlar bu dönemde Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Pamir Ovası'nda bulunan Türkistanlılara gizlice dağıtılmıştır. Şir Muhammed Bek, Türkistan'a Abdurrahman Logani'yi teşkilatlandırma yapması için göndermiştir. Sınırı geçen Logani, Sovyet Rus askerleri tarafından Doğu Buhara bölgesinde yakalanmış ve idam edilmiştir (Koçar, 2010b:121-122).

Şir Muhammed Bek bu dönemde Japonlar ile de irtibat halinde olmuştur. Bu dönemdeki olayları yakından takip eden Türk Büyükelçiliğinde görevli Türk Seferi Kemal Köprülü, La Merkezziyye-i Hükümet-i Türkistan yapılanmasının ileri gelenleriyle görüşerek Almanların ve Japonların desteğini doğru bulmadıklarını bildirmiştir (Andican, 2003:623). İkinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan yönetimi Türkistanlıların Almanya, Türkiye ve Sovyet Rusya

⁸⁵Türkistanlı Veli Kayyum Han'ın Alman askeri birimleri ile temas kurarak Almanlara ait esir kamplarında bulunan Türkistanlıları kurtarmak ve Sovyet Rusya'ya karşı harekete geçirmek amacıyla kurduğu ordu. Türkistan Lejyonu İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Almanlarla beraber savaşmıştır. Bkz. Çağatay Koçar, *Atayurttan Anayurda Türkistanlılar*, Ekrem Matbaası, Adana, (t.y.),s.116-129.

büyükelçiliklerine girişlerini yasakladıkları için yapılan görüşmeler gizli şekilde gerçekleşmiştir.

Şir Muhammed Bek, Kabil Üniversitesi'nde eğitim müşaviri olarak görev yapan Ethem Menemencioğlu'na ulaşmıştır. Şir Muhammed Bek mektup göndererek kendisine bilgi vermiştir. Menemencioğlu mektubu getiren Abdülhamit Koçar'a *"...kardeşim, bu işiniz çok yanlış. Birinci Dünya Savaşı sırasında binlerce Türkistanlı yok yere öldü. Bu hareketi yaparsanız yine yok yere ölecekler. Vatanınızı kurtarmak istemeniz çok doğal ama bunu güçlendikten sonra yapın"* diye uyarılarda bulunmuştur. Ethem Menemencioğlu'ndan sonra Nur Muhammed Bek Türk Büyükelçiliği ile tekrar görüşmüştür. Büyükelçilik yetkilileri tarafından yapılacak hareketin yanlış olduğu ve Almanların başarı ile savaştan ayrılamayacakları görüşü Nur Muhammed Bek'e tekrarlanmıştır. Türkiyeli yetkililerin görüşünü önemseyen Şir Muhammed Bek kendisine bağlı sınırda bekleyen birliklere mektuplar göndererek harekete geçilmemesini istemiştir (Koçar, 2010:122-125).

İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordularının süreç ilerledikçe yıkıma uğraması Sovyet Rusya'nın yakından takip ettiği Afganistan'daki Türkistanlılar için iyi olmamıştır. Savaşın bitmesiyle Sovyet Rusya, Afgan makamlarına baskı yaparak La Merkezziyye-i Hükümet-i Türkistan'ın önde gelenlerinin tutuklanmasını sağlamıştır. Şir Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek tutuklananlar arasındadır. Abdülhamit Koçar (2010b:127)'ın verdiği bilgilere göre Hanabad çevresinden 620, Kabil tarafından ise 100'e yakın Türkistanlı hapse atılmıştır. Kabil şehri dışında olanlar zincirlenerek kamyonlar üzerinde getirilmiş ve Demazang adlı hapishaneye yerleştirilmiştir. Tutuklananların önemli bir kısmı mahkumiyet cezası almıştır. Bu kişilerin savaştan sonra da belirli bir süre tutuklu kaldığı bilinmektedir (Andican, 2003:624).

Kısa süre tutuklu kalan ve kefalet bedeli ile serbest bırakılan Abdülhamit Koçar hapishanede Nur Muhammed Bek ve Şir Muhammed Bek'i ziyarete gitmiştir. Nur Muhammed Bek, Koçar'a Türk Büyükelçiliğindeki yetkililerin haklılığından bahsetmiştir. Şir Muhammed Bek de aynı konuda görüşlerini bildirmiştir: *"...Türkiye'nin tavsiyelerine uyup savaşa girmedik. Girseydik bu bizim için bir macera ve büyük kayba sebep olurdu. Çünkü hareketimizin daha*

zamanı gelmemiştir.'' Ayrıca Abdülhamit Koçar'a hapishaneye girmekten pişman olmadığını sadece vatani için çalıştığını ve bu durumdan da gurur duyduğunu bildirmiştir (Koçar, 2010b:128). Afgan yetkililerce tutuklanmasına karar verilen Şir Muhammed Bek'in tutukluluk süresi 2 yıl⁸⁶ kadar sürmüştür (Rajabov, 2011a:30). Şir Muhammed Bek tutukluluk süresini Afganistan'da bir askeri karakolda geçirmiştir. Nur Muhammed Bek ve diğer tutukluların bu süreci daha ağır şartlarda yaşadığı bilinmektedir (Beg, 2017). Şir Muhammed Bek ve Türkistanlı önderlerin önemli bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mahkumiyetleri bittiğinde Afganistan'ı terk etmişlerdir.

3.3. Şir Muhammed Bek'in Pakistan'a Geçişi

İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler Afganistan'da bulunan Türkistanlıların istediği gibi gitmemiştir. Şir Muhammed Bek'in de aralarında bulunduğu Türkistanlıların önemli kısmı hapishaneden çıktıklarında ekonomik sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Afgan makamları Türkistanlı önderlere bağladıkları aylıkları vermedikleri gibi artık baskı da uygulamaya başlamıştır. Türkistanlıların çocuklarının eğitim almaları da bu dönemde Afgan makamları tarafından engellenmiştir.

Afganistan'da bulunan Türkistanlılar bu dönemde bölgede görev yapan Dr. Halil Gürün⁸⁷ ile irtibat kurmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkistanlıların dileği soydaşları olan Türkiye'ye göç etmektir. Türkistanlılara yardımcı olan Dr. Halil Gürün, Türkiye ile irtibat kurulmasını sağlamıştır. Demokrat Parti 1950 yılında Türkiye dışında bulunan soydaşların serbest göçmen olmasını sağlamıştır. 1952 yılında Türkiye'ye gelenlerden Sabir Seyhan'ın verdiği bilgilere göre Afganistan'da bulunan Türkistanlılar bu dönemde müracaat etmiş ve Türkiye'ye İran üzerinden gitmeyi düşünmüşler fakat buna İran izin vermemiştir. Bu izin Pakistan'dan çıkacaktır (Şahnazarov, 2008:127). Enver Bek (2017)'in verdiği bilgilere göre ilk olarak Türkistanlı 13 aile daha sonra sırası ile 92 aile, 70 aile ve 49 aile Türkiye'ye göç etmek için Türk makamları ile görüşmüştür.

⁸⁶Hayit'e göre hapishanede kaldığı süre 6 yıldır ve Pakistan'a 1953 yılında geçmiştir. Bkz. Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s.309.

⁸⁷Kabil Tıp Fakültesi'nde görev yapmıştır. Türkistanlı gençlerin bölgede örgütlenmesini sağlamıştır. Örgütlediği gençlere Türkçe ve Türk Tarihi hakkında dersler vererek Türkistanlılar arasında Türkçülük fikrini yaymıştır. 05. 02. 2017 tarihinde Enver Bek ile yapılan kişisel görüşme.

Türkistanlıların bir kısmı bu izinden sonra Hindistan⁸⁸ ve Pakistan'a geçmiştir. Şir Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek de aileleriyle birlikte bu süreçte Pakistan'a geçenler arasındadır. Şir Muhammed Bek'in Pakistan'a geçişini *Milli Türkistan* mecmuası yönetimi haber yaparak “*Şer Muhammad Bek Pakistanga Keldi*” başlığı ile Nisan-Temmuz 1951 sayısında duyurmuştur (Başqarma, 1951:44).

Şir Muhammed Bek ve ailesinin Pakistan'a geçtiği dönemde Pakistan'da bulunan Türkistanlılara ait *Türkistan Türk Muhacirler Birliği* adlı bir yapılanma bulunmaktadır. Yapılanmanın başında bulunanlardan Azam Haşimi tarafından oluşturulan listeler Türk Konsolosluğuna iletilmektedir. İletilen bu listeler Türk makamlarının onayı ile işleme konulmuştur.

Türkistanlıların Türkiye'ye geçiş işlemleri 1952 yılında ancak başlamıştır. Bu süreçte Türk Büyükelçiliği yetkilileri ile Türkistanlılar ortak hareket etmiştir. *Türkistan Türk Muhacirler Birliği* dışında Türkistanlılar Pakistan'da Türkiye'ye göçü örgütlemek için teşkilatlar kurmuşlardır. Bu cemiyetlerde görev alan Enver Bek (2017)'in verdiği bilgilere göre Nur Muhammed Bek ve ailesi 3,5 yıl kadar Pakistan'da Karaçi şehrinde kalmıştır. Enver Bek ve ailesi 1952-53 yıllarında Türkiye'ye çoğunluğu Kazak Türklerinden oluşan 1111 Türkistanlının gelmesini sağladıktan sonra 1954 yılında gelmiştir.

Şir Muhammed Bek'in Pakistan'daki hayatı hakkında pek az şey bilinmektedir. Kaldığı dönemde ailesi ile beraber Pakistan'da sakin bir hayat yaşamıştır. Şir Muhammed Bek 1954 yılına kadar Pakistan'ın Peşavar şehrinde kalmıştır (Rajabov, 2011a:30). Türkiye'ye ancak 04.07.1954 gün 4-7573 sayılı karar ile 06.08.1955 tarihinde gelebilmiştir.

3.4. Türkiye'deki Hayatı ve Vefatı

Afganistan'dan ayrılıp Pakistan'a geçen Bek ailesinden ilk olarak Şir Muhammed Bek'in yeğeni Hal Muhammed Bek Türkiye'ye gelmiştir. Daha sonra Nur Muhammed Bek ve ailesi Hal Muhammed Bek'in bulunduğu Adana şehrine ulaşmıştır.

⁸⁸ Bazı kaynaklar Şir Muhammed Bek'in bir süre Hindistan'da da kaldığını belirtmektedir. Bkz. Rajabov, *Şermuhammadbek*, s.30.

Şir Muhammed Bek'in gelmesi Nur Muhammed Bek ve ailesinin gelmesine göre daha uzun sürmüştür. Türkiye'ye geldiğinde yabancılık çekmemiştir. Aynı dinden ve soydan olan insanların ülkesi Türkiye'ye gelen Şir Muhammed Bek, Türkistanlıların ve ailesinin bulunduğu Adana şehrine yerleşmiştir.

Şir Muhammed Bek gelmeden önce Türkistanlılar Adana'da toplu şekilde Yavuzlar ve Sinanpaşa adlı mahallelere yerleşmiştir. Şir Muhammed Bek de ailesine yakın olacak şekilde burada yaşamaya başlamıştır. Adana'ya yerleşen Türkistanlılar özellikle ekonomik konularda sıkıntı yaşamış olsalar da Seyhan Barajı yapımında çalışarak bu durumu biraz düzeltmişlerdir. Daha önce Gazipaşa Bulvarı ve İstasyon civarında çadırlarda yaşayan Türkistanlılar adı geçen mahallelerde arsa alarak ev sahibi olmuşlardır (Koçar, t.y.,:88).

Şir Muhammed Bek ve ailesi de diğer Türkistanlılar gibi ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Kaldıkları ev iki kez bölgede bulunan Sarıçam deresinin taşması sonucunda su altında kalmıştır. Şir Muhammed Bek'e ait olan evrakların bir kısmı bu dönemde kullanılmaz hale gelmiştir.

Türkiye'ye geldiği dönemde kendisi ve kardeşi birileri tarafından yıllarca askeri ve siyasi olarak mücadele ettiği komünizm fikri ile suçlanmıştır. Bu suçlama sonucunda evinde arama yapılan Şir Muhammed Bek'in bazı evraklarına el konulmuştur. Ailenin verdiği bilgilere göre Enver Paşa'ya Şir Muhammad Bek tarafından gönderilen Kur'an-ı Kerim de bu dönemde yetkililer tarafından alınmış ve tekrar geri verilmemiştir. Ancak Murat Bardakçı (2015:726)'ya göre Kur'an-ı Kerim Şir Muhammed Bek'e değil 12.07.1922 tarihinde Naciye Sultan'a gönderilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edildiğinde G. (Gazi) Şir Mehmet adını ve Beg soyadını almıştır. Kızı Saadet Beg 1957 yılında vatandaşlığa kabul edilmiş ve soy bağı kurulmadığı için kimlik belgelerinde baba adı Şih⁸⁹ Mehmet olarak yazılmıştır.

⁸⁹ Ailenin verdiği bilgilere göre Şir önadı yerine kullanılan Şih ifadesi dönemin nüfus memurunun hatasıdır.

Türkiye’de de sakin bir hayat yaşadığı bilinen Şir Muhammed Bek’e kızının verdiği bilgilere göre Türkiye Cumhuriyeti tarafından maaş bağlanmıştır. Şir Muhammed Bek’e maaş bağlanmadan önce Adana’ya kendisini ziyarete gelen Baymirza Hayit’in çabası ile anılarının yazılması karşılığında dönemin Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü yöneticisi Ahmet Temir’in onayı ile Milli Eğitim Bakanlığı’ndan burs bağlanmıştır. Hayit, Şir Muhammed Bek’in o dönemde ekonomik durumunun oldukça kötü olduğunu da belirtmektedir. Aynı dönemde Nur Muhammed Bek de bir fabrikada bekçilik yapmaktadır (Cihangir, 2000:75).

Enver Bek (2017)’in verdiği bilgilere göre dönemin başbakanı Adnan Menderes bir Adana ziyaretinde Şir Muhammed Bek ile Erciyes Palas adlı otelde görüşmüş ve yetkililere Şir Muhammed Bek’le ilgili özellikle maddi konularda talimat vermiştir. Ancak Şir Muhammed Bek hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Bazı kaynaklarda Şir Muhammed Bek’in hayatının son dönemlerinde zor şartlar altında yaşadığı ve dilencilik yaptığı belirtilmiştir (Kurban, 1997:135). Kendisini yakından tanıyanların belirttiklerine göre Şir Muhammed Bek’in zor şartlar altında yaşadığı doğrudur fakat kendisi hiçbir zaman dilencilik yapmamıştır. Kızı Saadet Hanım (2017)’in belirttiğine göre kendisi Türkiye’de yaşadığı ekonomik sıkıntılarla ilgili hiçbir zaman şikayetçi olmamıştır. Şir Muhammed Bek’in lüks içinde yaşama meraklı olmayan bir insan olduğu bilinmektedir. Aynı dönemlerde Türkiye’de bulunan aile üyelerinin bir kısmına Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlı kurumlarda iş verildiği de bilinmektedir. Türkiye’de yaşadığı dönemde, Arabistan’da babası Koşak Bek’in hacı olduğu döneme ait malvarlığı edindiği bilgisi kendisine bildirilmiştir. Şir Muhammed Bek bunların bölgedeki ihtiyaç sahiplerine verilmesini istemiştir.

Vefat ettiği tarihe kadar Türkistan’a yeniden gitme umudu hep içinde var olmuştur. Ailesi ile beraber aynı avluda kalan Şir Muhammed Bek evin bir ihtiyacı karşılanacağı zaman hep yeteri kadar alınmasını belirtir, tekrardan Türkistan’a gidersek bu eşyalar ne olacak diye yakın çevresine söylendiği anlatılmaktadır. Türkiye’de 1924 yılında Afganistan’da evlendiği hanımı Zülfünisa ve çocukları ile yaşamıştır.

Kendisi Çukurova’nın kurtuluşuna iştirak eden Türkistanlılar ile beraber kurtuluş törenlerine askeri üniforması ile katılmıştır. Afganistan’daki tutukluluk

sürecinden sonra yaşadığı sakin hayata Türkiye’de de devam eden Şir Muhammed Bek bu törenlere *Türkistanlı Mücahitler Yardımlaşma Derneği*⁹⁰ üyesi Türkistanlılarla birlikte yetkililer tarafından sürekli davet edilmiştir ve resmigeçitlerde bulunmuştur. Şir Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek Adana’da bulunan Türkistanlı Mücahitler Yardımlaşma Derneği’nin resmi üyeleridir.

Şir Muhammed Bek Türkiye’de adeta inzivaya çekilmiş şekilde ömrünün geri kalan kısmını tamamlamıştır. Adana’ya şehir dışından gelen Türkistanlıların ve Türkistanlı aydınların saygıdan ‘‘Bek Ata⁹¹’’ dedikleri Şir Muhammed Bek’i ziyaret etmeden şehirden ayrılmadıkları bilinmektedir. Zeki Velidi Togan, Veli Kayyum Han, Mehmet Emin Buğra, Baymirza Hayit, İbrahim Yarkın, Tahir Çağatay, Ziyaeddin Babakurban, Ahmetcan Okay, Abdulmecit Okay, Ali Said Ankara ve Salih Erkinkol gibi bilinen birçok siyasi ve ilmi kişiliğin kendisini ziyarete geldiği bilinmektedir.

1922 yılından beri vatan hasreti ile yaşayan Şir Muhammed Bek ömrünün son yıllarını Adana’da küçük bir yapının içinde tamamlamıştır. Belirgin bir hastalığı olmayan Şir Muhammed Bek 10 Mart 1970 salı günü Adana’da vefat etmiştir.

Cenazesi defin edilmeden önce tüm şehirde belediye tarafından bilgilendirme yapılmıştır. 11 Mart 1970 günü belediyeden yapılan anonsta ‘‘Türkistan Milli Mücahidi Şir Mehmed Bek vefat etmiştir. Cenazesi bugün saat ... evinden alınarak Asri Mezarlığa defnedilecektir. Dost ve akrabaları ile hemşerilerine duyurulur.’’ şeklinde haber verilmiştir (Bademci, 2008a:15). Şir Muhammed Bek’in naaşı önce merkezi Adana’da bulunan Kuvayı Milliye Mücahit ve Gaziler Cemiyeti’ne getirilmiştir. Daha sonra askeri tören ile mezarlığa doğru yola çıkarılır. Türkistan Milli Bayrağı ve Türk Bayrağı ile uğurlanan Şir Muhammed Bek’in cenaze töreni kızının ifadesi ile *mücadelesine yakıştır* şekilde olmuştur.

⁹⁰ 1950’li yılların başında Adana’da kurulmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı’na katılan Türkistanlıların bir araya gelmesi ile kurulan dernek zamanla Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gaziler Derneği’nin Türkistanlılar Yüreğir Şubesi haline gelmiştir. Bu derneğe Türkistan’da İstiklalcilik Hareketi’ne katılanlarda üye olmuştur. 06.12.1997 tarihinde yönetim kurulu kararı ile faaliyetlerine son verilmiştir.

⁹¹ ‘‘Bek Ata’’ ifadesinin Türkistanlılar tarafından Nur Muhammed Bek için de kullanıldığı bilinmektedir.

Asri Mezarlığında bulunan kabrinde mezar taşı üzerinde ‘‘Türkistan İstiklal Mücadele Başkomutanı Gazi Şir Mehmet Bek 78. Yaşında 10 Mart 1970 tarihinde hakkın rahmetine kavuşmuştur.’’ ifadesi bulunmaktadır.

3.5. Şir Muhammed Bek’in Kişilik Özellikleri ve Görüşleri

Türkistan Milli İstiklal Hareketi başında bulunan birçok korbaşı gibi Şir Muhammed Bek’de mücadele ettiği dönemde ve sonrasında Sovyet propagandası etkisi ile haksız suçlamalara uğramıştır.

Özellikle Mehmet Emin Bek’in ölümü ile Sovyetler korbaşlarının aralarını açmıştır. Şir Muhammed Bek hakkında Fergana ve çevresinde Mehmet Emin Bek’in ölümünden sorumlu olduğu bilgisi kasıtlı şekilde yayılmıştır. Ailesinin Şir Muhammed Bek’ten dinlediğine göre o hiçbir zaman Mehmet Emin Bek hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmamıştır. Kızı Saadet Hanım’ın oğluna Mehmet Emin adını onun ölümüne duyduğu üzüntüden dolayı bizzat kendisi koymuştur (Beg, 2017). Kendisi de hatıralarında Mehmet Emin Bek’in ölümünün Rus oyunu olduğunu belirtmiştir. Şir Muhammed Bek kendisinden daha eğitimli olan Mehmet Emin Bek’e bağlı şekilde Fergana ve çevresinde faaliyet yürütmüştür. Mehmet Emin Bek’in bölgede daha akılcı şekilde hareket ettiği doğrudur. Mehmet Emin Bek, Bolşevik karşıtı Ruslar ile de işbirliği yapmış Müslüman olmayan unsurların da desteğini almıştır. Korbaşları birleştirmeye çalışmış ve Fergana’da geçici bir yönetim oluşturmuştur.

Mehmet Emin Bek’in ölümünden onu sorumlu tutanlar Şir Muhammed Bek’i yenilik karşıtı, ileriye göremeyen, zalim bir kişi olarak değerlendirmişlerdir. Ancak Şir Muhammed Bek ileri derecede eğitim almamış olsa da siyasi konularda eksiklikleri de olsa yenilik karşıtı, zalim bir kişi olarak anılması doğru değildir. Türkistan’ın bağımsızlığı için harcadığı çaba ortadadır. Bolşevik kaynakları kendilerini en çok uğraştıran kişinin Şir Muhammed Bek olduğunu belirtmişlerdir. Şir Muhammed Bek de Mehmet Emin Bek’ten sonra aynı şekilde hükümet kurma çabalarına girmiştir. Bolşevik karşıtı yapılarla ve diğer bölgelerdeki korbaşılarla iletişim halinde olmuştur. Ceditçilere yakın olmuştur. Zeki Velidi Togan tarafından kendisine bu dönemde İlderhan Mutin adlı Başkurt aydını bir danışman gönderilmiştir (Togan, 2012:431). Kendisi ile 1923 yılında Kabil’de görüşen Togan ondan ‘‘...milletine sadık bir birey’’ olarak bahsetmiştir.

Şir Muhammed Bek Türkistan'dan Rusların çıkmasını ve Türkistan'ı Türkistanlıların yönetmesini istemiştir. Bunun için kendisine gelen Bolşevik yetkililerin ve onların gönderdikleri heyetlerin barış görüşmelerinde onlara Rusların Türkistan'ı terk etmesini temel şart olarak koymuştur. Türkistan'da *Türkistan Türkistanlılarıdır* düşüncesi ile hareket eden Şir Muhammed Bek'in Türkistan Türkçülüğünün adı Bolşeviklerde *basmacılık* olmuştur. Şir Muhammed Bek başında bulunduğu hareketin milliyetçi bir hareket olduğunu hatıratında belirtmiştir. Kokand Hanlığı idari ve askeri yapısından etkilenip Fergana'da hükümet kursa da bütün Türkistan'ın özgürlüğünü amaçlamıştır. 1926 yılında *Yeni Kafkasya*⁹² adlı mecmuada Türkistan'da Basmacılık adlı yazıda İbrahim Bek Lakay ile Şir Muhammed Bek karşılaştırılmıştır. Yazıda Şir Muhammed Bek'in görüşleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır:

'...Türkistan korbaşlarından bir kısmı, resmî Sovyet beyannâmelerinin nikbinliğine rağmen, hâlâ mücâdelelerinde devam ettikleri halde, bir kısmı da, pek mühim erkânları ile beraber, Afganistan ile İran'a ilticâ etmişlerdir. Bunlar meyânından Fergana'nın en meşhur kumandanı Şir Mehmed Bey Körşirmet hâlihazırda, bütün erkânı ile beraber Kabil'dedir.

İbrahim Lakay ile Şir Mehmed Bey iki başka başka tiplerdir. Birincisi sâbık Buhara emirine sâdık ve tecdid hareketine karşı bir vazîyet almış iken, Şir Mehmed bilâkis Ceditlerle anlaşmış, sâbık Buhara emiri ile eskicilere muâruz olup Afganistan ve Hindistan'da seyahatler icrâsı ile gözü açık bir adamdır. Askerî ve mülkî islahatın lüzumunu anlamış bir zattır. Şir Mehmed Bey Türkistan istiklâli uğrunda mücâhede eden ceditçilerle müttefik hareket etmeden bir iş başarmanın kabil olmadığını, ilim ve irfanın bilhassa siyasî mücâdelelerde lâzım olduğunu iyi derk etmiş bir şahsiyettir.'(N. , 1926:10-13)

II. Dünya Savaşı döneminde de Türkistan'ın bağımsızlığa kavuşması için birtakım çalışmalar yapmıştır. Ailesinin verdiği bilgilere göre Türkiye yetkililerini dinleyerek Mihver devletler adı verilen gruba pek fazla yanaşmamıştır. Kendi korbaşları ile sürekli temas halinde olmuştur. Ancak bazı Türkistanlıların etkisiyle bu devletlerle ilişki kurmuştur. Türkistan'ın Ruslardan kurtarılıp başka bir devletin işgaline uğramasını istemediği için bir başka deyişle sadece Türkistanlıların bölgede hakim güç olması için savaş döneminde çeşitli ilişkiler kursa da pek aktif rol oynamamıştır.

⁹² 1923 yılında yayına başlayan mecmuanın kurucusu Mehmet Emin Resulzade'dir. 4 yıla yakın yayın yapan mecmua *Milli Azerbaycan Hareketi*'nin yayın organı olarak neşredilse de komünizm karşıtı olan Türk Dünyası yazarlarını da bünyesinde barındırmıştır.

Şir Muhammed Bek'in dinine bağlı bir kişi olduğu ve bu şekilde yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir. Bazı kaynaklarda bağınaz, yeniliğe açık olmayan, eğitimsiz olarak gösterilmektedir. Türkistan'da bulunduğu dönemde o dönemin şartlarına uygun şekilde eğitim aldığı birçok kaynakta yazmaktadır. Şir Muhammed Bek'e Zeki Velidi Togan (2012:431) hatıralarında "*kendisi okur, yazar olmamakla beraber hamiyetli adamdı.*" der. Ancak Şir Muhammed Bek'in Arap harfleri ile okuma yaptığı bilinmektedir. Yanından ayırmadığı Hacı Muhammedcan Kokandi'nin yazdığı koruyucu dualarının olduğu şemada birtakım notlar mevcuttur. Bu notların kim tarafından eklendiği de bilinmemektedir. Ayrıca okuma bilmeden bu büyük şemayı da anlaması mümkün değildir. Aynı şekilde dini metinleri de okuduğu ailesi tarafından söylenmektedir. *Türkistan Sesi* mecmuasında yayınlanan hatıratının giriş kısmında *Şir Mehmet Bey, bu milli mücadeleye ait hatıratını kaleme almış* diye belirtilmiştir (Şir Mehmet Bey, 1956a:30). Diğer hatıralarını da Nezir Kabavi ve Bedri Hucent'e yazdırdığı bilinmektedir. Okumalar yaptığı bilinen Şir Muhammed Bek'in yazma bilip bilmediği konusunda net bir bilgi mevcut değildir.

Zeki Velidi Togan ayrıca onun yol göstericisinin "rumalaq" adı verilen taşlar olduğunu söylemektedir. Ailesinin ve Abdülhamit Koçar'ın verdiği bilgilere göre Şir Muhammed Bek Afganistan'da yaşadığı dönemde Nakşibendi adı verilen tarikata bağlı şekilde hareket etmiştir (Beg, 2017 ; Koçar, 2010b:98-99). Türkistan'da böyle bir bağlılığı var mıydı bilmiyoruz fakat bazı kaynaklarda Saçlı İşanlar (Atlı İşanlar) adı verilen tarikatla ilişkili olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır (Yaman, t.y.). Şir Muhammed Bek'in kadimci adı verilen görüşün hakim olduğu Doğu Buhara korbaşları ile ilişkilerinin iyi olmadığı bilinmektedir.

Afganistan'da yaşadığı dönemden sonra daha önce de belirttiğimiz gibi sakin bir hayat yaşamıştır. Kardeşi Nur Muhammed Bek'in Afganistan'da ilmi dersler almasını sağlamıştır. Kendisi Türkiye'ye geldiğinde Türkiye Türkçesi eğitimi almasa da kardeşi Nur Muhammed Bek Adana'da bu eğitimi aldığı bilinmektedir. Şir Muhammed Bek ve kardeşi Nur Muhammed Bek Sovyet Rusya'nın dağılıp Türkistan'da Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasını göremeden vatan hasreti ile vefat etmişlerdir.

Özellikle Sovyet hakimiyeti sonrası Özbekistan’da Şir Muhammed Bek’in mücadelesi roman, hikaye, şiir gibi birçok edebi türe konu olmuştur. Şir Muhammed Bek yapılan çalışmalarda vatan ve din uğrana verilen mücadelenin sembolü olmuştur. Aile fertlerinden ve dönemin kaynaklarından bilgiler elde edilerek Taşkent’te heykeli yapılmıştır. Heykelin Fergana bölgesinde dikilmesi düşünüldükçe çeşitli nedenlerle bu düşünce gerçekleştirilememiştir.

3.6. Şir Muhammed Bek’in Ailesi

Şir Muhammed Bek’in hayatı ve ailesinin durumu hakkında kaynaklarda ve aile anlatımlarında birbirinden farklı bilgiler mevcuttur. Bu şekilde farklı bilgilerin ortaya çıkmasında iki ana neden vardır. Aile üyelerinin bir kısmının Bolşevik işgali altındaki Türkistan’da yaşamaya devam etmesi ve bunlardan haber alınmaması diğer sebebi ise Şir Muhammed Bek’in muhacerette hayatına devam etmek zorunda kalmasıdır. Yeğeni Enver Bek (2017)’in anlattıklarına göre aile üyelerinden bir kısmı Bolşevikler tarafından sürgün edilmiş, Türkistan’a girişlerine izin verilmemiş ve öldürülmüştür. Ailenin bir kısmı Türkiye’nin Adana iline göç etmiştir. Göç eden fertlerin bir kısmının Sovyetler Birliği karşıtı çalışmaların merkezi haline gelen Amerika Birleşik Devletlerine yerleştiği de bilinmektedir.

Şir Muhammed Bek ilk evliliğini 1921 yılında Bolşeviklere karşı mücadele ettiği dönemde Memecan Binbaşı’nın kızı 1908 doğumlu Saliha Hanım ile yapmıştır. Şir Muhammed Bek Fergana’dan ayrıldığında Saliha Hanım Fergana’da yaşamaya devam etmiştir. Kaynaklara göre bu evliliğinden Şir Muhammed Bek’in çocuğu olmamıştır⁹³. Bolşevik idaresi altında olan Taşlak Kasabası’nın Teraktaş Köyü’nde yaşayan Saliha Mamurova 3 Aralık 1937 tarihinde tutuklanmış ve 8 yıl mahkumiyet cezası almıştır. Aynı dönemde Saliha Mamurova’nın ağabeyleri Mehmet Ali Mamurova, Mahmut Mamurova ve yeğeni Narmad Halikov’da tutuklanmıştır. Soğuk ülkelere kamplara sürgüne gönderilen aile fertlerinden Saliha Mamurova 1941 tarihinde vefat etmiştir (Rajabov, 2011a:41). Kızı Saadet Hanım (2017)’in verdiği bilgilere göre Şir Muhammed

⁹³Bilinenlerin aksine Enver Bek, Fergana’da olduğu dönemde bu evliliğinden Şir Muhammed Bek’in bir kızı olduğunu söylemektedir. Verdiği bilgilere onun da akıbeti diğer aile üyeleri gibi olmuştur. 31.10.2017 tarihinde Enver Bek ile yapılan kişisel görüşme.

Bek Afganistan'da olduğu dönemde eşine kavuşmak için girişimlerde bulunsa da başarılı olamamıştır.

şir Muhammed Bek Afganistan'da yaşadığı dönemde 1924 yılında Andicanlı Zülfünisa Hanım ile evlenmiştir. Zülfünisa Hanım tanınmış Türkistanlılardan Mirkamilbay'ın (1882-1918) yeğenidir. şir Muhammed Bek gibi Zülfünisa Hanım'ın da bu yaptığı ikinci evliliğidir. Zülfünisa Hanım'ın ilk evliliğinden Mehmet Yunus ve Gulam Haydar adlı çocukları olmuştur. şir Muhammed Bek Zülfünisa Hanım'ın bu çocuklarına da baktığı bilinmektedir. şir Muhammed Bek ile Zülfünisa Hanım'ın evliliklerinden Devran, Saadet, Hasiyet, Cihangir adlı çocukları olmuştur. Hasiyet ve Cihangir adlı çocukları Türkiye'ye gelmeden önce erken yaşta vefat etmiştir.

Gulam Haydar Afganistan'da olduğu dönemde Türk Büyükelçisi Fahri Paşa'nın daveti ile harp okulunda eğitim görmek için Türkiye'ye gelmiştir. Saadet Hanım (2017)'in anlattıklarına göre bazı Türkistanlılar tarafından bu durum hoş karşılanmamıştır. Ahat Andican (2003:430)'ın bu konuda yazdıkları Saadet Hanım'ı desteklemektedir. Mahmut Aykarlı adlı Sovyet casusunun casusluğu ortaya çıkmadan önceki dönemde Mustafa okay'a gönderdiği mektupta ''*Gulam Haydar'ın bu taraflara geleceğini işittik. Mümkün olduğunca engellense ve bulunduğu yerde kalsa iyi olur.*'' şeklinde yazması Gulam Haydar'dan rahatsızlık duyduğunu göstermektedir. Türkiye'ye gelen Gulam Haydar bir parmağının eksik olması nedeniyle harp okulundaki eğitimini tamamlayamamıştır. Gulam Haydar da şir Muhammed Bek ile beraber Adana'ya gelmiştir. Adana'da evlenerek ömrünü tamamlamıştır. Gulam Haydar'ın 1960 tarihinde doğan oğlu Muhammed Gulam'ın Saadet, Arzu, Tuğba ve Haydar adlı çocukları olmuştur.

Zülfünisa Hanım'ın büyük oğlu Mehmet Yunus Afganistan'da askeri okula girmiştir. Saadet Hanım (2017)'in verdiği bilgilere göre Mehmet Yunus ilerleyen yıllarda akıl sağlığını kaybetmiştir. 1985 tarihinde Adana'da vefat etmiştir.

1928 yılında doğan, şir Muhammed Bek'in oğlu Devran Bek günümüzde Amerika'da yaşamaktadır. Devran Bek 1953 yılında Afganistan Kabil'de amcası Nur Muhammed Bek'in kızı Sürmehan ile evlenmiştir. Bu evlilikten Sevim, Aydın, Atilla ve Cengiz adlı çocukları olmuştur.

1959 yılında doğan Sevim Beg Amerika'da yaşamını sürdürmektedir.

1962 yılında doğan Aydın Beg Şehnaz Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Cihangir, Jesur ve Nadire adlı çocukları olmuştur. Aydın Beg'in ailesi Amerika'da yaşamını sürdürmektedir.

1964 yılında doğan Atilla Beg Aylin Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Dilara, Dilek, Dilsen ve Jahan adlı çocukları olmuştur. Atilla Beg'in ailesi Amerika'da yaşamını sürdürmektedir.

1966 yılında doğan Cengiz Beg Ruby Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ceya, Kubilay ve Can adlı çocukları olmuştur. Cengiz Beg'in ailesi Amerika'da yaşamını sürdürmektedir.

1930 yılında doğan, Şir Muhammed Bek'in kızı Saadet Hanım babasından iki yıl sonra Türkiye'ye gelmiştir ve günümüzde Adana'da yaşamaktadır. Saadet Hanım 1946 yılında Afganistan'da Andicanlı Abdussait Bey ile evlenmiştir. Bu evlilikten Afganistan'da Mehmet Emin, Mehmed Sıddık, Pakistan'da Münevver, Ömer ve Adana'ya yerleştikten sonra Hasiyet, Muhammed Osman ve Mehrinisa adlı çocukları olmuştur.

1947 yılında doğan Mehmet Emin Beg Rahime Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Numan, Ömer ve Ali adlı çocukları olmuştur. Mehmet Emin Beg ve ailesi İstanbul'da yaşamını sürdürmektedir.

1950 yılında doğan Mehmed Sıddık Beg Gönül Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Kılıç, Timur ve Hümeyra adlı çocukları olmuştur. Mehmed Sıddık Beg ve ailesi Almanya'da yaşamını sürmektedir.

1952 yılında doğan Münevver Beg Hacı Osman Bey ile evlenerek Çavuş soyadını almıştır. Bu evlilikten Bahaaddin, Bahadır ve Gülçüm adlı çocuklar olmuştur. Aile yaşamına Adana'da devam etmektedir.

1955 yılında doğan Ömer 1967 yılında vefat etmiştir.

1962 yılında doğan Hasiyet Beg Adana'da yaşamını sürdürmektedir.

1965 yılında doğan Muhammed Osman Beg Rahime Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Saadet, Gamze ve Seda adlı çocuklar olmuştur. Muhammed Osman Beg'in ailesi Adana'da yaşamını sürdürmektedir.

1969 yılında doğan Mihrinisa Beg, Adem Bey ile evlenerek Avcı soyadını almıştır. Bu evlilikten Ersin, Erdinç, Ertuğrul ve Melisa adlı çocuklar olmuştur. Aile Almanya'da yaşamını sürdürmektedir.

Şir Muhammed Bek'in kız kardeşlerinin ve Nur Muhammed Bek dışındaki diğer erkek kardeşlerinin çocukları hakkında kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Taş Muhammed Bek'in oğlu Hal Muhammed Bek'in de Adana'ya geldiği ve burada vefat ettiği biliniyor. Nur Muhammed Bek dışındaki kardeşlerinden olan Bek ailesi soyunun Özbekistan'da devam ettiği de bilinmektedir. Bu kişiler Sovyet Özbekistan'ında birkaç defa soyadlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bağımsızlık sonrası Özbekistan'a yolculuk yapan Nur Muhammed Bek'in oğlu Enver Bek ailenin fertlerinin bir kısmı ile görüşmüştür. Enver Bek (2017) ve eşi Münevver Hanım'ın verdiği bilgilere göre Bek ailesinin Özbekistan'da yaşayan fertleri Margilan, Kokand, Andican ve Taşkent'te bulunmaktadır.

Şir Muhammed Bek'in kardeşi ve yardımcısı Nur Muhammed Bek ilk evliliğini Saadet Hanım ile Fergana'da yapmıştır. Bu evliliğinden Abdülhamit adlı bir oğlu olmuştur. 1921 yılında Kırgız Türklerinden olan bölgenin önemli korbaşlarından Muhittin Bek'in kızı ile de evlendiği bilinmektedir. Nur Muhammed Bek Fergana dışına çıkmak zorunda kaldığında eşleri ve oğlu Abdülhamit bölgede kalmıştır. Abdülmahit, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet-Fin savaşında 1940-41 yıllarında vefat etmiştir.

Nur Muhammed Bek Afganistan'da olduğu dönemde 1930 yılında Sabirahan ile evlenmiştir. Nur Muhammed Bek, 1934 yılında Kabil'de doğan oğluna Enver Paşa'ya olan sevgisinden ve bağlılığından dolayı onun adını vermiştir. Nur Muhammed Bek'in Enver Bek dışında 1936 yılında doğan Sürmehan adlı bir de kızı olmuştur. 1960 yılında Nur Muhammed Bek'in eşi Sabirahan vefat etmiştir. Balkan göçmeni olan Hürriyet Hanımla 1963 yılında son evliliğini yapan Nur Muhammed Bek'in bu evliliğinden çocuğu olmamıştır. Nur Muhammed Bek'in oğlu Muhammed Enver Bek günümüzde eşi Münevver Hanım ile Adana'da yaşamaktadır.

3.7. 10 Mart Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşları Anma Günü

Şir Muhammed Bek vefatının ilk yıllarında mezarı başında ve aile içi dini törenlerle anılmıştır. Bu törenlere ilerleyen yıllarda çeşitli etkinlikler eklenerek ‘‘10 Mart Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşları Anma Günü’’ adı altında anma toplantıları yapılmaya başlanmıştır.

Cemiyetlerde yapılan ilk anma töreni vefatının 40. Gününde Amerika’da yapılmıştır. Amerika’daki Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği başkanı Maksut Bey toplantı da Şir Muhammed Bek’in Türkistan’daki mücadelelerini anlatmıştır. Sultan Mansur ise Afganistan’daki yaşamı hakkında bilgiler vermiştir. Son konuşmacı Murat Cengiz Türkiye’ye gelişini ve Türkiye’deki faaliyetleri hakkında bilgilendirme yapmıştır.

Adana’da faaliyet gösteren Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği’nde ilk olarak 70’li yıllarda Cevdet Akçalı tarafından ‘‘Şir Muhammed Bek’’ adına bir anma gecesi yapılmıştır (Beg, 2017).

Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Derneği Yüreğir Türkistanlılar Şubesi 19.02.1995 tarihindeki genel kurul toplantısında dilek ve temenniler bölümünde söz alan Kemal Tüpümüt Adana Asri Mezarlığı’na Nur Muhammed Bek ve Şir Muhammed Bek için Tarsus’ta bulunan Türk Şehitliği Anıtı gibi bir abide dikilmesini teklif etmiştir. Oy birliği ile kabul edilen bu teklif uygulamaya konulmamıştır.

Adana’da yaşayan Türkistanlılar; ailesinin, Adana Genç Türkistanlılar Hareketi’nin ve Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği’nin katkılarıyla 2006 yıllardan itibaren Şir Muhammed Bek’in vefat günü olan 10 Mart tarihinde ‘‘Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşları Anma Günü’’ adı altında çeşitli etkinlikler yapmaktadır. Bu etkinliklerde Şir Muhammed Bek’in torunu M. Osman Beg korbaşlar ve Türkiye’de yaşamları hakkında fotoğraf sergisi açmaktadır. 2009 yılında ilk defa Adana dışında İstanbul’da bir anma etkinliği yapılmıştır.

2009 yılında yapılan anma etkinliği geçmiş yıllarda olduğu gibi Adana Asri Mezarlığında kabir ziyareti ile başlamıştır. Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği binasında devam eden etkinlikte Ali Bademci ve Çağatay Koçar

Türkistan'da meydana gelen İstiklalcilik Hareketi hakkında dinleyicileri bilgilendirmişlerdir. Program dahilinde Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin gençlik kolları "Türkistanlı Mücahitler" adlı oyunlarını sergilenmiş ve anma toplantısına son verilmiştir. Derneğin yayın organı olan *Güzel Türkistan* adı verilen dergide anma etkinliğinin haberleri yer almıştır (Anonim, 2009:30).

Aynı yıl İstanbul'da bulunan Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği, Adana'daki programdan sonra 15 Mart tarihinde "*Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşılar*" adlı bir panel düzenleyerek Türkistanlı İstiklalciler hakkında anma yapmıştır. Abdulkadir Donuk yönetimindeki panele konuşmacı olarak Çağatay Koçar ve Ali Bademci katılmıştır. Yapılan konuşmalarda hareketin kökenlerine ve günümüze yansımalarına değinilmiştir.

2011 yılında "*Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşıları Anma Günü*" etkinliği Seyhan Kültür Merkezi'nde düzenlenmiştir. Adana Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından düzenlenen etkinliğe konuşmacı olarak Nurettin Hatunoğlu katılmıştır. Programda Adana ve ilçeleri ile Hatay Ovakent'in yerel yöneticileri ile sivil toplum kuruluşları da destek vermiştir. Hatunoğlu konuşmasında Şir Muhammed Bek ve onun Türkistan'daki faaliyetlerine değinerek "*Korbaşı Şir Muhammed Bek tarafından Ruslara karşı gösterilen mücadelede halk arasında Şirnet, Sovyet edebiyatında ise Kör Şirnet olarak bilinmektedir. Korbaşı Şir Muhammed Bek, mahiyetiyle birlikte 1917 yılında Ruslara saldırıp büyük zayıflık vermiştir, önemli ölçüde mühimmat ve silah ele geçirmiştir.*" şeklinde açıklama yapmıştır. Konuşmasına Sovyet iktidarının baskıcı yönetimi hakkında verdiği bilgiler ile devam etmiştir.

2012 yılı 10 Mart tarihinde yapılan anma programı Şir Muhammed Bek'in kabir ziyareti ile başlamıştır. Aynı gün akşam saatlerinde Adana ili Seyhan Kültür Merkezi'nde düzenlenen "*Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşıları Anma Günü*" etkinliğine konuşmacı olarak Ali Bademci katılmıştır. Ali Bademci başta Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz (Türker) olmak üzere korbaşılar hakkında geniş bilgiler vermiştir. Türkistanlıların Türkiye'deki yaşamlarına değinerek kapanış yapılmıştır.

2013 yılında 9 Mart tarihinde Adana'da Seyhan Kültür Merkezi'nde yapılan anma toplantısına konuşmacı olarak Orhan Kavuncu ve Özbekistanlı

bilim adamı Juliboy Eltararov katılmıştır. Programa Özbekistan Büyükelçisi ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri katılım sağlamıştır. Eltararov konuşmasında “...Türkiye’de korbaşı milli hareketi her yıl 10 Mart’ta anılmaktadır. Korbaşı milli mücadelesinde bulunan Şir Muhammed Bek 10 Mart 1970 tarihinde Türkiye’de vefat etmiştir. Bu tarih Türkiye’de yaşayan Türkistanlılar için Türkistan’da verilen Müslüman ve Türklük mücadelesinin bayraklaştığı tarihtir.” diyerek “Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşları Anma Günü”’nün önemine değinmiştir. 10 Mart günü Türkistanlılar Şir Muhammed Bek’in kabri başında anma etkinliğine devam etmiştir.

2014 yılında Adana’da yapılan anma etkinliği hafta sonuna denk gelecek şekilde 8-9 Mart tarihlerinde yapılmıştır. Anma programı 8 Mart tarihinde açılan sergi ile başlamıştır. Aynı gün program dahilinde Salih Aynural ve Abdullah Gündoğdu dinleyicileri Türkistan İstiklal Hareketi ve Türkiye-Türkistan ilişkileri hakkında bilgilendirmiştir. 9 Mart günü program Şir Muhammed Bek’in kabrinde yapılan anma ile devam etmiştir. Aynı gün Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği’nde davetlilere verilen yemek ile anma etkinliklerine son bulmuştur.

2015 ve 2016 yıllarında Türkistanlılar tarafından kabir başında ve Adana’da bulunan dernek binasında anma toplantısı düzenlenmiştir. Bu iki yılda yapılan etkinlikler diğer yıllara göre daha sade bir şekilde geçmiştir.

2017 yılında Adana Seyhan Kültür Merkezi’nde yapılan anma etkinliğine konuşmacı olarak Abdulvahap Kara ve Emin Yarimoğlu katıldı. Özbekistan’ı temsilen Özbekistan Büyükelçiliği Müsteşarı Uchkun H. Khusanov ve Ankara Konsolosu Otabek D. Turaev’in katıldığı anma etkinliği Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği başkanı M. Osman Beg’in dedesi Şir Muhammed Bek ve diğer korbaşların mücadelesi hakkında yaptığı konuşma ile açıldı. Emin Yarimoğlu korbaşların hatıralarından ve kendi sözlerinden yola çıkarak basmacı kavramı hakkında ve bu kavramın günümüzdeki kullanımları hakkında bilgiler verdi. Abdulvahap Kara ise II. Dünya Savaşı sırasında Rus ve Alman ordularında görev yapan Türkistanlıların trajik durumları hakkında bilgilendirme yaptı. Günümüz Türkiye-Türkistan ilişkilerine değinen Kara’nın konuşması ile etkinlik sona erdi (Sabithaber, 2017).

2006 yılından itibaren hemen hemen her yıl programlı bir şekilde yapılan anmaların sonuç bölümünde yapılan açıklamalarda etkinliğin uluslararası bir boyut kazanması fikri gündeme gelmektedir. Farklı zamanlarda Beg ailesinin ve Adana'da yaşayan İstiklalcilerin torunlarının bu konuda girişimleri olmuştur.

SONUÇ

Rusların Türkistan'a yönelik işgal süreci 1552 yılında Kazan'ın işgali ile başlamıştır. Bu süreç aşamalı şekilde Çar Rusyası döneminden sonra Sovyet Rusya döneminde de devam etmiştir.

Timur devri sonrası Türkistan'da kurulan hanlık idareleri de yaşanan süreçte bu işgale maruz kaldılar. Hanlıkların yayılmaya karşı ortak hareket edememesi, bir lider etrafında toplanamamaları, ekonomik olarak yetersiz olmaları ve yanlış siyasi hamleleri Rusların bölgedeki yayılışını kolaylaştırmıştır. Çar I. Petro'nun Türkistan üzerindeki ekonomik politikaları ve Asya'daki Rus-İngiliz rekabeti Rus ilerlemesinin en önemli sebepleri olmuştur.

Rusların yayılmalarına karşı Türkistanlılar siyasi ve askeri olarak bu duruma izin vermemeye çalıştılar. Fakat bu hareketler genel anlamda başarılı olamamıştır. Geleneksel Rus politikası, Rus göçmenlerin süreçte Türkistan'a yerleştirilmesi, Türkistanlıların topraklarına el konulması, dini baskılar Türkistanlılarda istiklal düşüncesinin her dönemde var olmasını sağlamıştır. Karşı koyma hareketleri Türkistanlıların askeri eğitimden yoksun olması ve savaş teknolojisine sahip olamamaları gibi birçok nedenden dolayı başarısız olmuştur. Çar Rusyası'nın son dönemlerinde Türkistan'da pamuk ve gıda siyasetiyle beraber bölge idaresinde Türklerin iyi temsil edilememesi fikri gelişmelere de neden olmuştur.

XIX. asrın sonlarında Türkistan'ın Fergana bölgesi karşı koyma hareketlerinin en yoğun olduğu yerlerden biri olmuştur. Muhammed Ali İşan gibi önderlerle başlayan hareketler Rus idaresi tarafından bastırılrsa da bölgede Ruslara olan tepkilerin artmasına neden olmuştur. 1916 yılında Çar Rusyası tarafından Türkistanlıların cephe gerisine gönderilmek istenmesi bütün Türkistan'da farklı liderler etrafında halk hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur. 1916 Umum Halk Hareketi Türkistanlılar açısından olumsuz sonuçlansa da bölgede birçok askeri önderin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1916 Umum Halk Hareketi'ne katılan ve sürgün edilen Şir Muhammed Bek 1917 yılında tekrar Fergana bölgesine gelmiştir. Doğduğu Gerbaba'da ailesi ve bölge ileri gelenleri ile Türkistan'ın istiklali için harekete başlayan Şir

Muhammed Bek Ruslar tarafınan basmacı olarak adlandırılmıştır. Basmacı adı Çarlık döneminden itibaren Rusların kendi politikaları dışında hareket eden kişilere verdiği bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruslar tarafından eşkiyalıkla suçlanan bu kişilerin bölge halkı tarafından destek gördükleri etrafında topladıkları kitlelerden ve konu ile ilgili yazılan rapor ve kitaplardan anlaşılmaktadır.

1917 yılında Çar Rusyası döneminin son bulması Türkistanlıları umutlandırmıştır. Süreçte Alaş Orda ve Türkistan Muhtariyetleri kurulmuş ve halktan yerli idare destek görmüştür. Türkistan Muhtariyeti'nin örgütlü bir askeri yapısı olmadığı için korbaşı adı verilen polis şefleri ile şehirlerin korunması sağlanmıştır. Türkistan Muhtariyeti uzun ömürlü olamadığı gibi uğradığı Bolşevik Rus saldırısı ile 1916'da tam anlamıyla son bulmayan karşı koyma hareketinin daha da büyüyerek yayılmasını sağlamıştır. Fergana ve çevresinde halk tarafından korbaşı unvanı verilen Şir Muhammed Bek, Madamin Bek'in saf değiştirip talihsiz şekilde ölmesi ile bölgedeki en üst düzey lider haline gelmiştir.

Şir Muhammed Bek 3 Mayıs 1920 tarihinde Muvakkat-Müstakil Türkistan Hükümeti'ni ilan ederek bölgede idari yapı oluşturmaya çalışmıştır. Kurduğu hükümet Afganistan'dan yardım görmüştür. Mayıs 1920'de Sovyet idaresinin bölgedeki temsilcisi G. Safarov bölgede Sovyet hakimiyetinin olmadığını belirtmiştir. Ancak 16 Ağustos 1920 tarihinde Fergana'da askeri diktatörlük ilan edilmesi, süreçte Rusların kışkırtması ile Kırgız-Özbek ayrılığının ortaya çıkması, askeri imkansızlıklar Şir Muhammed Bek'in gücünün kırılmasına neden olmuştur. Şir Muhammed Bek karargahı olan Gerbaba'nın Rus işgaline uğraması ile önce Doğu Buhara'ya oradan da Eylül 1922'de Afganistan'a geçmiştir.

Muhacerette de Türkistan'ın istiklali için çeşitli çalışmalar yapan Şir Muhammed Bek Türkistan'a dönmek istese de girişimleri başarılı sonuçlanmamıştır. Şir Muhammed Bek'in Türkistan dışına çıkması İstiklalcilik hareketini de olumsuz yönde etkilemiştir. 1940'lı yıllara kadar askeri hareketlenmeler devam ederken fikri İstiklalcilik 1991 yılı Türkistan'ın bağımsızlığına kadar etkisini sürdürmüştür.

Afganistan'da II. Dünya Savaşı sürecinde Rusların isteği ile hapisanede kalan, zorunlu şekilde göç eden ve muhacerette ekonomik olarak sıkıntı çeken Şir

Muhammed Bek bu durumlardan şikayetçi olmamıştır. Ailesi ile beraber Adana'da yaşayan Şir Muhammed Bek'in en büyük arzusu çevresindekilere “Çalışın, birlik olun, vatanı kurtarın!” diyerek belirttiği Türkistan'ın istiklali olmuştur. Ancak ömrü istiklali görmeye yetmemiştir.

Türkistan bölgesinde bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ilan edilmesi ile tarih yazımı da tekrar ele alınmıştır. Sovyet Rusya döneminde halk düşmanı, yağmacı, basmacı olarak görülen korbaşlar milli birer kahraman olarak kendilerine tarih çalışmalarında yer bulmuştur. Şir Muhammed Bek hakkında da Özbekistan'da çeşitli çalışmalar yapılarak Türkistan tarihindeki önemine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Hakkında birçok kitap ve makale yazılan Şir Muhammed Bek vefat tarihinde Korbaşlar her yıl Adana'da anılmaktadır. İstiklalcilik hareketi için yapılan anmalar ve toplantılar Türkiye-Türkistan ilişkilerinin ilerlemesine neden olurken aynı şekilde bu çalışmaların Türkistan'da geniş katılımlarla yapılması Türkistan tarihine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullahzade Tevekkül (2005); “Basmacılık - Fergana Mucahitleri”, *Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler (1927–1931)*,(Ed. Tülay Duran), İstanbul, s.41-49.
- Adıgüzel, Hüseyin (2005); *Rıskulov*, İleri Yayınları, İstanbul.
- Akalın, Şükrü Haluk (2009); *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Alkış, Ali (2004); “Kazan’ın İstilas ve Türk Birliği”, *1552 Ve Sonrası: Kazan’ın İşgali ve Türk Topulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Haz. Belgin Tezcan Aksu, Ayfer Koçak ve Aslı Ekmekçi),TDK Yayınları Nu: 847, Ankara.
- Alpargu, Mehmet (2002); “Türkistan Hanlıkları”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380473>,(Erişim Tarihi 09.10.2017).
- Altımuşova, Zuhra (2017); “Kırgızistan’da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)”, *Bilig*, Sayı 82, s.91-116.
- Andican, A. Ahat (2003); *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Anonim (1930);“Tarihi İşlemeler”, *Yaş Türkistan*, Sayı 13, s.6-8.
- Anonim (1933); “Basmaçılık... (1918 - 1933)”, *Yaş Türkistan*, sayı 39, s. 2-6.
- Anonim (1975);*Birinci Doğu Halkları Kurultayı: 1-8 Eylül 1920 (Stenoyla tutulmuş tutanak)* ,(Çev. Ali Alev), Koral Yayınları, İstanbul.
- Anonim (1987); “Ord. Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir El Tirazi ile Sohbet”, *Türkistan Sesi*, Sayı: 7, (Ocak-Ağustos), s.3-4.
- Anonim (2006);“Türkistan Müslümanları’nın II. Kurultayı’nda Alınan Kararlar”,*Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler*, (Editör: Tülay Duran- A. Ahat Andican), İstanbul, s.147-150.
- Anonim (2009), “Türkistanlılar Derneğinin Sosyal Aktiviteleri”,*Güzel Türkistan*, Sayı 4, s.29-32.
- Anonim (2016); *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev.: Ahmet Temir), TTK Yayınları, Ankara.
- Atabek Uulu, Fazılбек (2010); *Dükçü Eşan Vakası*, (Çev.: Ali Rıza Yeter ve Ali Ünal), Bişkek.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2006); *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, Cilt I-II-III, Remzi Kitapevi, İstanbul.

- Aynakulova, Gülnisa (2004); *Fergana Vadisi'nin Türk Kültür Tarihindeki Yeri (IX-XIII.yy arası)* ,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- A'zamhocayev, Saidakbar (2000);*Türkiston Muhtariyeti*, Ma'naviyat Yayınevi, Taşkent.
- Babür (1970);*Baburname*, (Haz.:Reşit R. Arat),Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bademci, Ali (Son görüşme tarihi, 22.08.2018) (Gazeteci-Yazar).
- Bademci, Ali (1975); *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa KORBAŞILAR*, Cild I, Kutluğ Yayınları, İstanbul.
- Bademci, Ali (2008a); *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa*, Cilt I,Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bademci, Ali (2008b); *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa*, Cilt II,Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bademci, Ali (2010); *Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları-Sarıklı Basmacı*,Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bademci, Ali (2016); ‘‘Türkistan’dan Çukurova’ya Üç Basmacı: Şir Muhammed-Nur Muhammed-Mirza Nefes’’, *Tarihte Adana ve Çukurova*, Cilt IV, (Ed. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, Akademisyen Kitabevi, s.119-148.
- Bakiyev, Nabican (2006); *Enver Paşa'nın Vasiyeti*, (Çev.: Çağatay Koçar), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Bardakçı, Murat (2015); *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bardakçı, Murat (2016); *Naciyem,ruhum,efendim... Enver Paşa'nın, Eşi Naciye Sultan'a Rusya ve Orta Asya'dan Yazdığı Sürgün Mektupları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Başqarma (1951); ‘‘Şer Muhammad Bek Pakistanga Keldi’’ , *Milli Türkistan*, Nu: 72/73A, s. 44.
- Baysun, Abdullah Recep (1945);*Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul.
- Beg, Muhammed Osman (Son görüşme tarihi, 10.08.2018) (Şir Muhammed Bek'in Torunu).
- Beg, Saadet (Son görüşme tarihi, 17.10.2017) (Şir Muhammed Bek'in kızı).
- Bek, Alişer ve Azim Darya (1992); *Buyuk Cihad Buyuk Mücahid Şermuhammedbek, Taqdiri Turkistan Ve Ferganadagi Milliy Azadlik Buhranida*, Altıarık Nahiyesinin Matbaa Evi, Yazavan.
- Bek, Enver (Son görüşme tarihi, 31.10.2017) (Nur Muhammed Bek'in oğlu).

- Benningsen, Alexandre ve Chantal Quelquejay, *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Nezhiz Uzel), Elips Kitap, Ankara.
- Broxup, Marie (1984); *Basmacılar*, (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Burget, Fazıl Ahmet (2004); *Türkistan Milli Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- Canay (A. Oktay) (1930), ‘‘Basmaçılık Togrısında’’, *Yaş Türkistan*, Sayı III-IV, (Şubat-Mart), Yıl II, s.5-9.
- Castagne, Joseph (1980); *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, (Çev.: M.R. Uzmen), Orkun Yayınları, İstanbul.
- Castagne, Joseph (2015); *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, (Çev. M.R. Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Chokaev, Mustafa (1988); ‘‘The Basmaji Movement in Turkestan’’,(Çev. E.B.Özbilen), *Türkistan Dergisi*, Yıl:I, Sayı IV, İstanbul.
- Cihangir, Erol (2000); *Yeni Çağ Türkistan Tarihi Kaynakları ve Dr. Baymirza Hayit*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul.
- Cokayoğlu, Mustafa (2005); ‘‘Hokand Muhtariyeti Hakkında’’, *Yeni Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler(1927–1931)*, (Editör: Tülay Duran), İstanbul, s.133-138.
- Coraev, Musallam ve Rüste Nurillin (2000); *Ozbekistanning Yengi Tarihi II Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılığı Devride*, Şark Neşriyatı, Taşkent.
- Çağatay, Tahir (1970); ‘‘Türkistan Mücahidi Şir Muhammed Bey’i Kaybettik’’, *Devlet*, Sayı 52, (30 Mart), s.6-7.
- Çapraz, Hayri (2011); ‘‘Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, Sayı 24, s. 51-78.
- Devlet, Nadir (1999); *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Devrişeva, Halide (2007); *İşgal Döneminden (18.YY.) Günümüze Kadar Rusların Kazaklara Karşı Yürüttüğü Politikalar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Doğan, Orhan (2004); ‘‘Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge’’,*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, s. 287-302.
- Donuk, Abdülkadir (1992); ‘‘Basmacı Hareketi’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul.

- Efendiye, Oktay (2007); *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, Bakü.
- Eisener, Reinhard (2002); "Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkması", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XVIII, (Editor: Hasan Celal Güzel), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 796-807.
- Ertürk, Dr. M. H. (Baymirza Hayit) (1951); "1916-Jil Qozgalaninin 35. Jilligi", *Milli Türkistan*, Nu: 72-73-A, s.31-33.
- Eshenkulova, Kishimzhan (2015); "Kaufman'ın Türkistan Siyaseti: Sömürgecilik ve İslam Kurumlarının İhmali", *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*; Sayı 25, s. 49-66.
- Fergana İstiklalcilerine Ait Sicil Defteri.
- Fraser, Glenda (1987); "Basmatchi II." *Central Asian Suryey*, Volume: 6., Issue: 2., p. 7-42.
- Gedikli, Yusuf (2003); *Bekirağa Bölüğünden Türkistana Yaver Muhiddin Beyin Hatıralarında Enver Paşa'nın Son Yılları*, *Ufuk Ötesi Yayınları*, İstanbul.
- Golden, Peter B. (2014); *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev.: Osman Karatay), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gümüş, Musa (2015); "Türkistan'da "Vatan" Müdafaacıları: Korbaşlar Hareketi ve Enver Paşa", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 8, Sayı XXIV, s.649-682.
- Hacı Muhammedcan Kokandi'nin Yazdığı Koruyucu Dualarının Olduğu Şema.
- Hatunoğlu, Nurettin (2011); *Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hatunoğlu, Nurettin (2015a); "Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı'ndaki Siyasi Gelişmeler", *Bellekten*, Cilt: LXXIX, Sayı 285, s. 713-737.
- Hatunoğlu, Nurettin (2015b); "Buhara'da Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, s. 1-33.
- Hayit, Baymirza (1966); *Esir Türkler: Türkistan'da Sovyet-Rus Sömürgeciliği ve Emperyalizmi, Asya'da Müslüman Halk Üzerine Uygulanan Sovyet Sömürgeciliğine Bir Örnek*, (Çev.: Sekip Engineri), Kişisel Kitaplar, Ankara.
- Hayit, Baymirza (1975); *Türkistan Rusya ile Çin arasında*, (Çev.: Abdulkadir Sadak), Otağ Yayinevi, İstanbul.
- Hayit, Baymirza (1986); "Türkistan'da Basmacılık Hareketi (Milli Mücadele 1918-1934)", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı 17, s. .25-31.
- Hayit, Baymirza (1995); *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

- Hayit, Baymirza (1997); *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi 1917-1934*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hayit, Baymirza (2000); *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hayit, Baymirza (2004); *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Hayit, Baymirza (2006); *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- İdil, Aydil (2013); *Enver Paşa'nın Son Savaşı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İsmoilova, Cannat (2003); *Farg'ona Vodiysidagi Milliy Ozodlik Kuraşları*, Taşkent.
- Jarcek (Baymirza Hayit) (1950); "Ubajdullah Hoca Asadulla Hoca", *Milli Türkistan*, Nu: 67, s.28-30.
- Kafkasyalı, Ali (2012); "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XII, Sayı 1, s.167-192.
- Kajum Han, V. (1966); "1916 nci Yıl Qozgalanı", *Milli Türkistan*, Nu: 117-A, s.3-13.
- Kakınc, Halit (2013); *Kızıl Cebe-Riskulov*, Destek Yayınları, İstanbul.
- Kanlıdere, Ahmet (2010); "Rus Tarihinin Ana Hatları", *YOM Türk Dünyası Kültür Dergisi*, Sayı 19-20, s. 59-87.
- Kara, Abdulvahap (2002); *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul.
- Kara, Füsün (1996); "Şir Muhammed Bek ve Fergana Basmacılığındaki Rolü", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri : 23-26 Mayıs 1996*. (Haz.) Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Kayseri : Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi, s. 313-318.
- Karim, İbrohim (2000); *Madaminbek*, Şark Neşriyatı, Taşkent.
- Koçar, Abdülhamit (2010b); *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Koçar, Çağatay (1971); "Şir Muhammed Beg", *Türk Dünyası*, Yıl: V, (Ocak-Şubat-Mart), Sayı 20, s. 51-52.
- Koçar, Çağatay (2010); "Türkistan'da Ermeni Vahşetinin 90. Yıldönümü", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 281, Mayıs, s.31-33.

- Koçar, Çağatay (2017); ‘‘Türkistan Muhtariyeti’’, <http://www.sabithaber.com/turkistan-muhtariyeti-7285/> (Erişim Tarihi 30.11.2017).
- Koçar, Çağatay (Son görüşme tarihi, 27.09.2018) (Gazeteci-Yazar).
- Koçar, Çağatay (t.y.); *Atayurttan Anayurda Türkistanlılar*, Ekrem Matbaası, Adana.
- Kogan, B. (t.y.) ‘‘The Basmachi: Factors Behind the Rise and Fall of an Islamic Insurgency in Central Asia’’, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-basmachi-factors-behind-the-rise-and-fall-of-an-islamic-insurgency-in-central-asia> (Erişim Tarihi 03.08.2017).
- Konukçu, Enver (1998); ‘‘Hokand Hanlığı’’ *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XVIII, İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet (2014); *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kurban, İklil (1997); ‘‘Basmacılar’’, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, s.125-137.
- Kydyralieva, Saltanat (2015); *Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan’da Basmacı Hareketi 1916-1924*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Mirza Azmi (2006); ‘‘Türkistan Basmacılık Devrinden Bir Hatıra’’ *Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler*, (Editör: Tülay Duran- A. Ahat Andican), İstanbul, s. 454-457.
- N. (1926); ‘‘Türkistan’da Basmacılık’’ *Yeni Kafkasya*, (1 Eylül) , s. 10-13.
- Nur Muhammed Bek (1973), *Hatıralar*, Adana. (Ali Köylüoğlu ve Ali Bademci tarafından yazıya geçirilmiştir).
- Nur, Rıza (1994); *Türk Tarihi*, Cilt: III-IV, Toker Yayınları, İstanbul.
- Öktem, Naim (1976); ‘‘Abdullah Tevekkül Babür’’, *Türk Dünyası*, Sayı 42, s.29-30.
- Özbek Tilining İzahli Luğati* (1981);Cilt I, Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası, Moskova.
- Özbek Tilining İzahli Luğati* (2006), Davlat İlmiy Neşriyatı, Cilt II,Taşkent.
- Özbek Tilining İzahli Luğati*(2008),Davlat İlmiy Neşriyatı, Cilt IV,Taşkent.
- Özbek Tilining İzahli Luğati* (2008a), Davlat İlmiy Neşriyatı, Cilt V,Taşkent.
- Özbekistan Milliy Entsiklopediyası*(2002a),Davlat İlmiy Neşriyatı, Cilt III, Taşkent.

- Özbekistan Milliy Entsiklopediyası* (2002b), Davlat İlmîy Neşriyatı, Cilt IV, Taşkent.
- Özbekistan Sovet Entsiklopediyası* (1972); Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası, Cilt II, Taşkent.
- Piskunov, Sergey (t.y.); ‘‘Orta Asya'da Basmacılarla Mücadele 1918-1938’’, <http://www.hrono.ru/sobyty/1900war/1918basm.php> (Erişim Tarihi 03.08.2017).
- Rahimov, Cumabay (1999); *O`zbekiston Tarixi* 9, Taşkent.
- Rajabov, Qahraman (2002); *Buxoroga Qizil Armiya Bosqini va Unga Qarshi Kurash: Tarix Haqiqati*, Taşkent.
- Rajabov, Qahraman (2011a), *Şermuhammadbek*, Abu Matbuat Konsalt Neşriyatı, Taşkent.
- Rajabov, Qahraman (2011b); *Madaminbek*, Abu Matbuat Konsalt Neşriyatı, Taşkent.
- Rajabov, Qahraman (2015); *Farg'ona Vodiysidagi İstiqlolchilik Harakati*, Yangi Nashr, Taşkent.
- Riasanovsky, V. Nicholas ve Mark D. Steinberg (2011); *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze*, (Çev.: F. Dereli), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Robert F. Baumann, Robert F. (2002); ‘‘Rusya'nın Türk Bölgelerine Yayılması’’, *Türklere Ansiklopedisi*, Cilt XVIII, (Editor: Hasan Celal Güzel), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.577-586.
- Roy, Olivier (2009); *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev.: Mehmet Morali), Metis Yayınları, İstanbul.
- Rywkin, M. (1975); *Asya'daki Rusya*, (Çev.: Behzat Tanç), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Sabithaber (2017); ‘‘Adana'da Korbaşılar Anıldı’’, <http://www.sabithaber.com/adanada-korbasilar-anildi-1689/> (Erişim Tarihi 06.09.2017)
- Sadiqov Hamdam ve Narzulla Jo'rayev (2011), *Ozbekistan Tarixi (birinchi kitob)*, Şark Neşriyat, Taşkent.
- Saray, Mehmet (1984); *Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri*, (Çev. Erkut Gökten), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya Afrika Araştırmaları Grubu, Ankara.
- Saray, Mehmet (2002); ‘‘ Kazakistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya, Tarih)’’ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXV, s.121-125.
- Saray, Mehmet (2014); *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

- Sonyel, Salahi (1991);“Enver Paşa ve Orta Asya’da Baş Gösteren Basmacı Akımı”, *Bellekten Dergisi*, Sayı 211, Cilt LIV, (Aralık 1990), TTK Yayınları, Ankara, s. 1179-1208.
- Sümer, Faruk (1999a); *Türk Devletlerinde Şahıs Adları I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sümer, Faruk (1999b); *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara.
- Şahnazarov, Bahtiyar (2008); *Türkiye’deki Özbekler Gerçek Yaşam Öyküleri*, Temiz- İş Matbaası, İzmir.
- Şamil, Said (1971);*Dış Türkler ve Sosyalizm*, Hilal Kitabevi, İstanbul.
- Şemsettin Sami (2015); *Kamus-ı Türki*, TDK Yayınları, Ankara.
- Şir Mehmet Bey (1956a); ‘‘Şir Mehmet Bey’in Hatıratı: Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça’’, *Türkistan Sesi*, (Eylül-Ekim) ,Sayı 3-4,s.30-32.
- Şir Mehmet Bey (1956b); ‘‘Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça’’, *Türkistan Sesi*, (Aralık), Sayı 6, s.19-21.
- Şir Mehmet Bey (1957a); ‘‘Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça’’, *Türkistan Sesi*, (Ocak), Sayı 7, s.19-21.
- Şir Mehmet Bey (1957b); ‘‘Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça’’, *Türkistan Sesi*, (Şubat-Mart), Sayı 8-9, s.19-22.
- Şir Mehmet Bey (1957c); ‘‘Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça’’, *Türkistan Sesi*, (Nisan-Mayıs), Sayı 10-11, s.25-27.
- Şirmuhammed Beg (2005); ‘‘Şirmuhammed Beg’in Hatıralarından’’,*Yeni Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler (1927–1931)*, (Editör: Tülay Duran), İstanbul, s.391-392.
- Şir Muhammed Bek (1968), *Hatıralar*, Adana. (Bedri Hucend tarafından yazılan hatıratın Ali Bademci’nin notları).
- Şir Muhammed Bek- Nur Muhammed Bek (1968) (Ses Kaydı, Ziyaeddin Babakurban ile görüşme, Radyo Libert).
- Şir Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek ve Saadet Beg Nüfus Kayıt Bilgileri.
- Taşagül, Ahmet (2012); ‘‘Türkistan’’, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XLI, İstanbul.
- Taşkaya, Halim (2015), *Abdurrauf Fıtrat Ve Yaş (Genç) Buharalılar Cemiyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

- Timuroğlu (Tahir Çağatay) (2006); “Türkistan’da İnkılap Devri” *Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler*, (Editör: Tülay Duran- A. Ahat Andican), İstanbul, s. 442-450.
- Togan, Zeki Velidi (1981); *Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidi (2003); *Başkurtların Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara.
- Togan, Zeki Velidi (2012); *Hatıralar-Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Topsakal, İlyas (2009); *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Topsakal, İlyas (2017); *Sibirya Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Tunç, Ahmet (2014); “*Lenin Dönemi (1917-1924) Sovyet Rusya’nın Kafkasya ve Azerbaycan Politikası*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Malatya.
- Türkistani, Muhammed Musa (1983); *Kaybolan Vatan Türkistan Faciası*, Hilal Yayınları, İstanbul.
- Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Haber Bülteni* (12.03.1970), Adana.
- Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Haber Bülteni* (t.y.), Adana.
- Türkiye Kuvayi Milliye Mücahit ve Gaziler Derneği Türkistanlılar Yüreğir Şubesi Üye Kayıt Defteri.
- Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü*; “basmacı” maddesi http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=22231, (Erişim Tarihi 01.10.2017).
- Türkmen Sovyet Ensiklopediyası* (1981); Türkmenistan SSR Yayınları, Aşkabat.
- Usmonov, Qamariddin, M. Sodiqov ve S. Burxonova (2005); *O`zbekiston Tarixi*, O`zbekiston Respublikası Oliy va O`rta Maxsus Ta’lim Vazirligi, Taşkent.
- Vernadsky, George (2015); *Rusya Tarihi*, (Çev.: D. Mızrak ve E. Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Xo’jayev, Mansurxo’ja (2008); *Şermuhammedbek Qo’rboshi*, Şark Neşriyatı, Taşkent.
- Yalçınkaya, Alaeddin (2006); *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan 1856’dan Günümüze*, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- Yaman, Ali (t.y.); “Fergana Vadisi’nde Saçlı İnanlar Hareketi ve Yesevilikle Bağlantısına Dair”

<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/viewFile/802/792>(Erişim Tarihi 04.10.2017).

Yamauchi, Masayuki(1995); *Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Yarkın, İbrahim (1970); ‘‘Türkistan’ın Büyük Mücahidi şir Muhammed Bek (1889-10.III.1970)’’, *Türk Kültürü*, Sayı 91, s. 495-499.

Yarkın, İbrahim (1971); ‘‘Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak, Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı’’, *Türk Kültürü*, Sayı 99, s. 237-245.

Yassavi, şahabettin (1984); *Türkistanning Ağçik Hakikatleri*, İstanbul.

Yazıcı, Tahsin (1995); ‘‘Fergana’’, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, İstanbul.

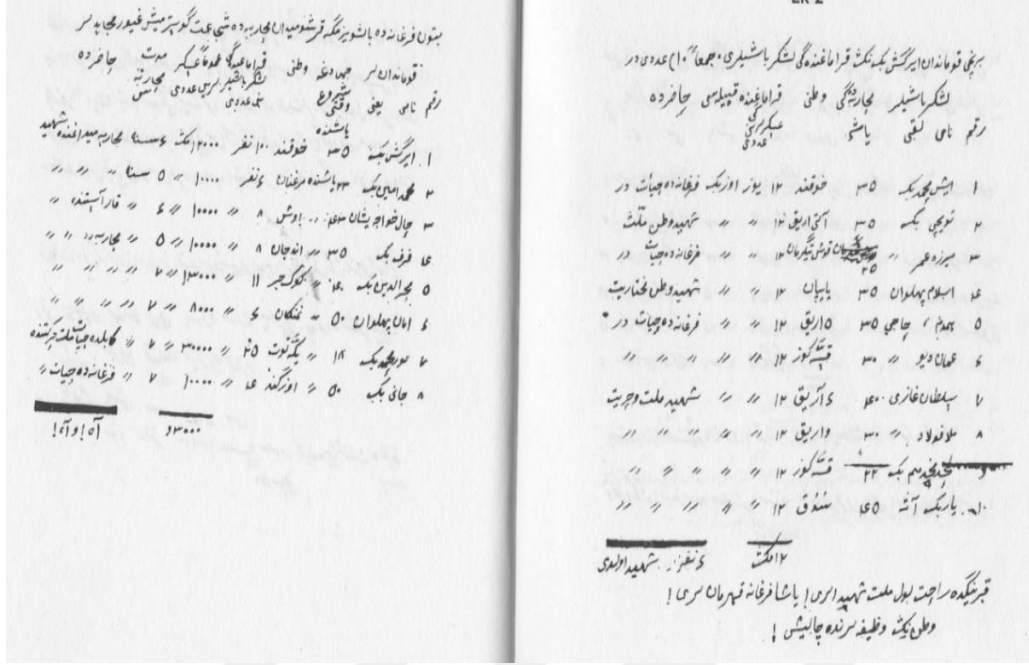
Yılmaz, Mehmet ve Ferudun Ata (2004), ‘‘Buhara Halk Cumhuriyeti ve Basmacılık Hareketi Hakkında İki Rapor’’, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, s.205-225.

Ziyayev, Hamid (1991); ‘‘Tarih ve Takdir’’, *O‘zbekiston Adabiyoti va San‘ati Gazetasi*,(6 Eylül), s.5.

Ziyayev, Hamid (2007); *Türkistan’da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, (Çev.: Ayhan Celikbay), TTK Yayınları, Ankara.

EKLER

Ek 1: Belgeler

Fergana İstiklalcilerine ait sicil defteri

Kaynak: Ali Bademci arşivi

Kayıt No	Adı ve Soyadı	Baba adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Nüfus Cüzdanını Aldığı yer	No	İlgili
7	Ahmet Nafiz Türker	Mahitar	Türkistan	1895	Tarsus		
8	Ser Mehmet Bek	Hacı Kaşak	Türkistan	1907	Adana		
9	Hafız Abdullah		Türkistan	1888			
10	Hacı Gazi Özgen	Hacı Ziya	Türkistan	1305			
11	Hacı Mehmet Okuyan	Arif	Türkistan	1902	Adana		
12	Hacı Abdullah Bağatır						

İkamet adresi	Tahsil derecesi	Bulunduğu resmi, içişleri vazifeler	Kayıt tarihi	Yıla göre tahsilatı	Düğünceler
inceaark Mah. 210. Sok. No: 25 Tarsus			1958	100 KŞ	
Sinanpaşa Mah. 157. Sok. Adana			1956	100 KŞ	10-3-1970 te vefat etmiştir.
Nusratiye Mah. No: 44 Mersin			1957	250 KŞ	
Yavuzlar Mah. 458. Sok. No: 236 Adana			21-1-1962	100 KŞ	24-4-1963 de vefat etmiştir.

Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gaziler Derneği Türkistanlılar Yüreğir Şubesi üye defteri

Kaynak: Çağatay Koçar arşivi

Türkistan Millî Hareketlerinden Bir Parça

ÖNSÖZ

1870 tenberi Çar Rusyasının istibdat ve tethiş ile dolu istilâsı altında kalmış olan Batı Türkistan Türkleri, 1917 bolşevik ihtilâlini kurtuluşları için fırsat bilerek hürriyet bayraklarını yükseltmişlerdi. Çarlık emperyalizminin yalnız rengini değiştirmiş olan kızıl Rus emperyalizmi, Türkistan Türkleri ni tekrar esarete sokmak için Çarlık devrindeki tethişleri yüzlerce defa aşan saldırganlık ve tethiş ile Türkistanı istilâyâ girişince Türkistan Türkleri 1917 den 1925 yılına kadar süren kahramanca yaptıkları müdafaa destanlarını mukaddes vatanlarının toprağına temiz kanlarıyla yazmışlardı.

İşte bu çetin millî hareketler sırasında Fergane kesiminde yıllarca savaşarak dünyaya ün salan kahramanların başında iki kardeş vardı; ŞİR MEHMET BEY ve NUR MEHMET BEY, bu kahraman kardeşler, millî cihatlarını son imkânlarına kadar devam ettirmişler ve imkân kalmadığı zaman tekrar mukaddes mücadeleye dönmek niyetiyle Afganistana iltica etmişlerdi. Bundan iki yıl evvel Türkiyeye gelerek Adana'ya yerleşmiş bulunmaktadırlar. Şir Mehmet Bey, bu millî mücadeleye ait hatıratını kaleme almış ve Türkistan Sesine daha bir kahramanlık sesini ilâve etmek lütfunda bulunduğu için kendisine teşekkür ederiz. Bu hatırat üslubunun sadeliği ve mübalağa ve öğünmeden büsbütün uzak olup vaka-

ları anlatmaktaki samimiliği bakımından son derece istifadelidir. Bu cihetle okuyucularımızın bu hatıratı okumakla Türkistan millî mücadelelerinin asıl mahiyeti hakkında pürüzsüz bir bilgiye sahip olabileceklerini umuyoruz.

HATIRATIN METNİ

1917 de Ruslara karşı harekete geçmek nasıl başladı? Şu kadarını hatırlıyorum ki vatanın her tarafında ayaklanma hazırlıkları hissediliyordu. Bizim oturduğumuz yer, Merginan şehrinden uzakta bulunan Gerve köyü idi. Doğduğumuz ve büyüdüğümüz yer orasıydı. Bu ayaklanma hâdiseleri beni çok ilâkadar ediyordu, huzurum ve rahatım hiç kalmamıştı. Düşüne düşünce köyümüzden 20 kilometre mesafede bulunan Ger Baba türbesinde bir mevlüt okutmak vesilesiyle arkadaşlarımla toplanmağa karar verdim. Toplantımız çok muvaffakiyetli oldu. Saatlerce süren müzakerelerden sonra harekete geçmek kararı verildi. Genç ve ihtiyar olmak üzere 100 tane vatandaş bana katıldı. Muharebe için yeter derecede silâh temin ettik. İlk hamlemiz şöyle oldu:

1917 yılının sona ermesi ve 1918 in yaklaşması sırasıydı. Eylül ayının biriydi, köyümüzden 12 kilometre uzakta bulunan Ekberâbat bucağına doğru yürüdük. Orada bulunan kooperatifin muhafazası için Ruslar tarafından bırakılan 25 kişilik bir müfrezeyi imha ettik. 25 tane silâh elimize geçmiş ol-

Şir Muhammed Bek'in *Türkistan Sesi* mecmuasında yayınlanan hatıratı

Kaynak: Şir Mehmet Bey, "Türkistan Milli Hareketlerinden Bir Parça", *Türkistan Sesi*, Sayı 3-4, (Eylül-Ekim) 1956, s.30.

atlariga hoçalik manfaati jaratgan eski Eran varisi bukungi Teheran
hukumatiga bu ulug taşabbuslari üçün minnatdarligimizni bildiramiz.
K. (Genf)

Ser Muhammad Bek Pakistanga keldi

Pakistannin Lahor şaharidan alingan ma'lumtimizga qaraganda, jurtimizda ruslarga qarşı bir neça jillar uruşgan miçahidimiz, 75jaşli Şer Muhammad Bek öz ukasi Nur Muhammad Bek va unin ailalari bilan birlikda, 7. 4. 1851 da butun qjinciliklarga qaramaj, Afganistandan, Çalalabad va Torhum joli bilan Türkiyega barib istirahat va iqamat etiş tilagında tranzit vizum alib, Pakstannin Peşavor şahariga kelmişlardir. Bul jerda bir muddat istirahat etgandan sonra, tangri inajat bersa öz safarlarini Türkiyega qarab davam etdiraçaklar emiş.

Bizga berilgan habarda bu miçahidlarnin Afganistan surgunından qutilib Pakistan arqali Türkiyega keta bilişlari üçün Qabildagi Türk qolonijasi kop jardam va fidakarlik kordatmişlar.

Bu miçahidlarimiznin sag va salamat Pakistanga ciqqanliklari bizlarni ceksiz quvantirdi. Bu batur Türkistan millatçilariga aq jol, saglik va kuc-quvvat tilajmiz.

Sermuhammad Bek ajniqsa 1918-23 nci jillardagi azadlik kuraşında öz quralli kuçlari bilan rus basqıncilariga şu qadar agir zarbalar berganligidan, ruslar ahirında Şermuhammad Bek bilan sulh tuzuşga hazir bolgan edilar va şul maqsadla Şermuhammad Beknin aldiga jubarigan, ul vaqıtdagi Türkistan sovet çumhuriyatının «prezidenti» Nizam Hoça Sermuhammad Bekga: «Men Türkistan çumhuriyatının raisi boldim. Siz ham biz bilan birga işlaşiniz lazim.» deganda. Şermuhammad Bek: «Siz hukumat raisi bolgan bolsanız ruslarnin Taşkenddagi general ştabi ham siznin qaramaginızda bolsa kerak? Agar şundaj bolsa, bujruq berin ruslar tezdän öz askarlari bilan Türkistandan ciqib ketsinlar!» degan qatii sözini Türkistanlılar unutmajaçaklar.

Başqarma

Türkistanni ajlanib . . .

Barça jerlarda işnin en qizigan davri edi. Hukumat va firqa rahbarlari ham işga şundaj çiddij kirişgan edilarki, ularnin, hatta arz-dad deb kelgan şikajatçilar bilan sözlaşuvlariga-da vaqlari joq edi.

Bul rahbarlarnin birdan-bir اساسij vazifalari — juqarından berilgan jollanma va tapşiriqlarni öz vaqtında tegişli jerlarga jollamakdir.

Gök-Tepe rajon içraiija qomitasi ham qışlaq va çamaalarga jangi-(tut, meva) köcatlarni taqsimlanuvi va ularni tegişli jerlardan alinib ketiluvi kerekligi haqında bildiruv qagazini tarqatadır. Bul Bildiruvdan alğan

Şir Muhammed Bek'in Pakistan'a geçişi ile ilgili *Milli Türkistan* adlı mecmua yönetiminin haberi

Kaynak: "Ser Muhammad Bek Pakistanga Keldi", *Millij Türkistan*, Nu: 72/73A, (Nisan-Temmuz) 1951, s. 44.

Şir Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek'in Radyo Liberty Özbek Bölüm Personeli Ziyaeddin Babakurban ile Görüşmesinin Aktarımı

Ziyaeddin Babakurban: Muhterem Milli Emir-i Leşkerbaşımız, Sovyet hakimiyetinin ve Kızıl Ordu'nun Türkistan'a yerleşmesinin 50. Yılı dolayısıyla yazılan ve yazılmakta olan birçok makalede size, kardeşiniz Nur Muhammed Bek'e ve sizin kumandanlık ettiğiniz milli askeri güçlere karşı keskin hucümlar edilmektedir.

Sovyet propagandacılar basmacılar, halkın düşmanları, kafa kesenler, yağmacılar olarak ifade etmektedir. Sovyetler ne yazarlarsa yazsınlar, sizin mübarek adınız Türkistan'ın Sovyet baskıncılara karşı mücadele tarihinde şerefle anılmaktadır.

Sizden bir ricamız var. Eğer siz leşkerbaşılığınız dönemindeki Sovyetlere karşı hatıralarınızı anlatırsanız çok memnun oluruz.

Şir Muhammed Bek:Türkistan'da 7 sene Türkistan'ın bağımsızlığı için çalıştım. Komünist Ruslarla savaştım, mücadele ettim. Bu mücadele sırasında Enver Paşa da gelerek mücadeleye katıldı, savaştı. Enver Paşa şehit oldu. Zinovyev adı verilen komutan geldi. Savaştı ve 3 ay Türkistan'da durdu. Aramızda olan Aliyar Korbaşı'yı öldürttü ve onu Balıkçı'ya götürerek küllerini Sırderya'ya attırdı.

Ziyaeddin Babakurban:Nur Muhammed Bek siz de Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele ettiniz. Ağabeyiniz Emir-i Leşkerbaşımız Şir Muhammed Bek ile hazır sizde buradayken bu konuda fikirlerinizi-hatıralarınızı anlatır mısınız?

Nur Muhammed Bek:Muhterem vatandaşlarım...

1918 tarihinde 18 yaşımdayken milli mücadeleye katıldım ve komünizm aleyhinde çalışmaya başladım. Muhterem Şir Muhammed Bek ağabeyimizle dağlardan dağlara, ovalardan ovalara koşarak senelerce göğsümüzü siper edip komünizm aleyhinde vatani kurtarmak için binler kurban verdik.

Mücadelenin son zamanlarında Lenin'in komünizm temsilcileri Troçki ve onun altında Zinovyev vekil olarak Türkistan'a ya hakkını vermek için ya da silah veya sulh yoluyla durumu kabul ettirmek için ellerinde kağıtla geldiler. 3 ay mütareke yapılarak savaşa ara verildi. Bu durumda sözleşme ortamında barış

konuları görüşülmeye başlandı. Görüşmenin başladığı tarihlerde efendiler biz askerlerimizi her yerden toplayarak mütarekeyi takip ederek bütün Türkistan'daki vatandaşlarımızı, eşanları, alimleri ve aydınları toplayarak biz onlara arz ettik ki siz vatanın büyüklerisiniz hakkınızı talep edin. Bu kaideye göre biz askerlerimizle sizin emrinizdeyiz diyerek görüşlerimizi bildirdik. 3 aydan sonra dediler ki biz isteriz ki Türkistan'da milli tam manasıyla haklar alınsın. Bunun için anlaşmayı ortaya koyduk.

Troçki ve Zinovyev dediler ki Türkistan çok büyük. Hatta 1 milyon askeri Türkistan'a getirsek burayı idare etmek imkansızdır. Siz Fergana'yı isteyin sonradan ikinci olarak Türkistan halledilecektir şeklinde vaat verdiler. Aramıza bazı Ruslar tarafından ne şekilde geldiği bilinmeyen ve nifak sokan kimseler vardı. 3 aydan sonra harbe başladık. Ve 40 gün devam etti. Bu 40 gün içinde ölenler öldü. 180 bin Rus askerine karşı gece gündüz, uykusuz, rahatsız, aç susuz müacedele ettik. Sonunda bizler güçsüz kaldık. Hariçten bir yardım, destek olmadığı için yenilmeye başladık.

Efendiler ! Mücadelenin son zamanlarında bu baskınlara karşı son nefesimize kadar vatan evlatları olarak göğüslerimizi siper ettik ve vatani müdafaa ettik. Son zamanlarda Enver Paşa bizlere yardıma koştu. 1921 tarihinde Bakü Kurultayında vekiller toplayıp gönderdik. Bu vekillere biz komünizm elinden kurtulmak, onu vatandan atmak niyetinde olduğumuzu anlattık.

Ruslar bizim dini kitaplarımızdan bazı şeyler öğrenerek; İngiliz aleyhinde harp ederiz, İttihad-ı İslam tarikatında şeklinde aleyhimizde çalışmalar yaptılar.

Son zamanlarda Enver Paşa şehit düştü. Bizim maneviyatımız biraz kırıldı. Şehit olduktan sonra Afganistan'a iltica ettik. Afganistan'da senelerce kaldık. Bu senelerde maddi olmasa da manevi yoldan gazete ve diğer yollardan vatanın kurtulması için Rus aleyhinde çalıştık. Bu tarihlerde Türkiye'deyiz. Bizim aleyhimizde vatan haini, vatan düşmanı, namus düşmanı diyerek iftiralarda bulunuyorlarmış.

Bilin ki kafa kesen, kan içen, milletin malına mülküne 1925 tarihinde el koyan milleti vatanından süren, kulak ederek rahatsız edip haklarından mahrum eden onlardır.

Biz bugün ömrümüzün son zamanına kadar komünizm aleyhinde, vatan ve millet uğrunda öz vatanımız olan kanımızın döküldüğü yerleri kurtarmak için hazırız.

Komünizm kanları emen, kanlar döken, hakları ortadan kaldıran, hakları ayaklar altına alarak çiğneyendir. Hırsızlar onlardır, asıl basmacılar onlardır, baskın yapan onlardır.

Efendiler ! Bizim bugün maddi yardımımız olmasa da manevi olarak gece gündüz bu yolda fikrimiz öz vatan uğrunda. İstikbal için bu hasreti gençlerimize emanet etmekteyiz. Eğer elimizden gelse kendi hayatımızın kısa kalan kısmını da vatan için harcamaya ölmeye hazırız.

Türklerin bir atasözü var. “Ben hariç elindeyim, düşman vatanda Beni men etmeye zalim, sevinç içinde öleyim vatanda.” şeklindedir. Sözlerimi bitirirken sizlere hürmetlerimi, selamlarımı arz ederim.

İstikbal sizin elinizdedir.

Ziyaeddin Babakurban: Muhterem Emir-i Leşkerbaşımız vatandaşlarımıza radyomuz aracılığı ile söyleyeceğiniz başka sözler var mı?

Şir Muhammed Bek: Türkistan'ın bağımsızlığı için gece gündüz bekleyip duruyoruz. Türkistan'ın işgal süresi dolmuştur İnşallah. Türkistanlılar hepimiz birlikte gideriz İnşallah.

Nur Muhammed Bek: Sevgili muhterem vatandaşlarımıza bizim selamlarımızı hürmetle söylersiniz muhterem bey, sizden ricamızdır.

Ziyaeddin Babakurban: Sohbet için teşekkür ederim, sağ olun.

Not: 1968 yılında yapılan görüşme de Özbek Türk Lehçesine ait olan kelimeler taramızdan anlaşılması amacı ile Türkiye Türkçesine çevrilerek yazıya aktarılmıştır. Radyo Liberty de yayınlanan bu görüşme ilk kez yazıya aktarılmıştır.

1907 Tarihinde orduya mensup olan Muhamed Bek'in hayatı ve çalışmaları hakkında Prof. Dr. Tahir Çağatay tarafından yazılan bir makale. Makalede Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır. Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır.

TÜRKİSTAN MÜCAHİDİ ŞİR MUHAMMET BEYİ KAYBETTİK

Yazar: Prof. Dr. Tahir ÇAĞATAY

Bek'in hayatı 10-12 yaşlarında Şir'in hayatı ile bağlantılıdır. Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır. Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır.

Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır. Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır.

DİWA NASIL GELİR?

A. R.

Şairi ilahinin, şairin hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır. Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır.

Şairi ilahinin, şairin hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır. Bek'in hayatı, çalışmaları ve vefatı üzerine yazdığı yazıya atıfta bulunulmaktadır. Makale, Bek'in hayatını ve çalışmasını detaylı olarak ele almaktadır.

Prof. Dr. Tahir Çağatay'ın Şir Muhammed Bek'in vefatı üzerine yazdığı yazı

Kaynak: Tahir Çağatay, "Türkistan Mücahidi Şir Muhammed Beyi Kaybettik", *Devlet*, Sayı 52, (30.03.1970), s.6-7.

ALT ÜST SOY LİSTESİ												
SIRA	C	YAKINLIK DERECESESİ	T.C. KİMLİK NO	ADI	SOYADI	BABA ADI	ANA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	İL-İLÇE-MAHALLE/KÖY	CİLT-HANE-BİREY SIRA NO	Medeni Hali	DURUMU
1	E	Kendisi	22600	ŞİR MEHMET	BEG	KOÇAKBEY	TOHPE	MERGULAN 01.07.1895	Adana/ Yüreğir/ YAVUZLAR MAHALLESİ	54-64-1	Evli	Ölüm 10.03.1970
2	E	Oğlu	22594	MEHMET YUNUS	BEG	G. ŞİR MEHMET	ZÜLFÜNÜSSA	MERGULAN 01.07.1915	Adana/ Yüreğir/ YAVUZLAR MAHALLESİ	54-64-3	Bekâr	Ölüm 28.10.1985
3	E	Oğlu	2259	GÜLAN AYDAR	BEG	G. ŞİR MEHMET	ZÜLFÜNÜSSA	MERGULAN 01.07.1920	Adana/ Yüreğir/ YAVUZLAR MAHALLESİ	54-64-4	Bekâr	Ölüm 04.08.1960
4	E	Oğlu	2258	EVVRAN	BEG	G. ŞİR MEHMET	ZÜLFÜNÜSSA	MERGULAN 01.07.1928	Adana/ Yüreğir/ YAVUZLAR MAHALLESİ	54-64-5	Evli	Sağ

Şir Muhammed Bek ile 1955 yılında Türkiye'ye gelen oğlu Devran Beg ile üvey evlatlarına ailt kayıt bilgileri. Kızı Saadet Beg kendisinden 1 yıl sonra Türkiye'ye geldiği için soy bağı kurulmamıştır.

NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ				İLİ	İLÇESİ	MAHALLESİ/KÖYÜ	CİLT NO	HANE NO				
SIRA	BSN	C	YAKINLIK DERECESESİ	T.C. KİMLİK NO	ADI	SOYADI	BABA ADI	ANA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	MED.HALİ VE DİNİ	TEŞCİL TARİHİ	OLAYLAR VE TARİHLERİ
1	2	K	Kendisi	222790	SAADET	BEG	ŞİH MEHMET	ZÜLFİNİSSA	KABİL 01.07.1930	Dul İslam	21.01.1957	Ölüm: SAĞ Evlenme: 00.00.0000 Boşanma: -----

Saadet Beg'e ait kayıt bilgilerinde baba adı "Şih Mehmet" olarak geçmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti

Y. No.

C. No. 4537

T. C.	S U R E T
A D A N A Dördüncü	T.C. NUFUS HÜVİYET CÜZDANI Fotoğraf ve resmi ^{mu} ühür [Redacted]
NOTERİ	Soyadı : Bek A d ı : Nuri Mehmet babasının adı : Koşuluk Anasının adı : Tofa Doğum yeri : Fergane Doğum tarihi : 18/98 314 As. 1311- 1327 Tas. Dini : İslam Medan hali : Saliha ile evli Nufus Kütüğünde yazılı olduğu yeri Vilayeti : Seyhan mahalle veya köyü : Yavuzlar [Redacted] Cilt No: : 138 s [Redacted] Ne Suretle veri diği: yeniden Bu Nufus Cüzdeninde adı ve hüviyeti yazılı olan Nuri mehmet Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak Nufus Kütüğünde kayıtlıdır Bu Cüzden Adana Nufus İdaresinden verilmiştir. 31/5/955 resmi ^{mu} ühür ve imza Alakalı tarafından tasdiki talebiyle daireye getirilen işbu ibraz ettiği Nufus Cüz- deninden çıkarılan Üç Suretin aslının aynı olup bir Sureti dairede dosyasında saklanarak getiren geri verilen diğer iki Suretin aslının aynı olduğ tasdik ederim, 3 mayıs 1967 Adana dördüncü Noteri İbrahim sarıbrahimoglu
İBRAHİM SARIİBRAHİMOĞLU	
Telefon : Büro : 4645 Ev : 5434	
Harç Pulları Daire Nüshasındadır.	

Nur Muhammed Bek'e ait Türkiye'de kayıtlı olduğu kimlik bilgileri

ACI BİR KAYBİMİZ

Türkistanın büyük mücahidi Şir Mehmet Bek'i kaybettik . 81 yaşında olan merhumun vefatı Türkistanlılar içinde olduğu kadar Türkiyemizde de büyük üzüntü yaratmıştır . Onu tanımayan, bilmiyen bir Türkistanlının bulunmadığını bilerek hayatına ait birşey yazmıyoruz . O sadece Türkistan milli mücadelesinde "EMİR-İ LEŞKER-İ **TURKİSTAN**" olarak tanınmış olduğunu zikretmekle iktifa edeceğiz

10/Mart Salı günü vefat eden merhumun cenazesi ertesi gün çevre il ve ilçelerden gelen yüzlerce Türkistanlının katıldığı bir kabile ile, evinden alınmış, Türk bayrağına sarıllı olan tabutu Kavayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyetine getirilmiş, burada saygı duruşundan sonra omuzlara alınan merhumun naşı şehir bandosunun çaldığı hazin cenaze marşı ile Kenedi köprüsüne getirilmiş burada cenaze arabasına konularak ebedi istirahatgahına götürülmüştür .

Bütün Türkistanlılara ve geride bıraktığı Bek ailesine baş sağlığı dileriz .

Şir Muhammed Bek'in vefat haberi

Kaynak: Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Haber Bülteni (12.03.1970), Adana.

AMERİKA HABERLERİ :

Türkistan'ın büyük mücahidi merhum Şir Mehmet Bek'in vefatının 40.ou günü münasebetiyle New-York'taki Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği salonunda bir toplantı yapılmış, merhumun ruhu için Kuranı Kerim okunmuş ve çeşitli konuşmalar yapılmıştır .

Dernek başkanı Maksut Bey, merhumun Türkistandaki hayatını, ruslarla yaptığı milli mücadeleleri anlatmış, Sultan Mansur, Şer Mehmet Bek'in . Afganistan'daki siyasi hayatını, Murat Cengiz, merhumun Türkiye'ye gelişini ve buradaki milli hareketleri anlatmışlardır .

Merhumun yigeni Enver Bek, Şir Mehmet Bek'in vefatında Adanada ve yakın il ve ilçelerden bulunan Türkistanlıların gösterdikleri yakın alakayı, Kuvayı Milliye mücahitleri ile Adana belediyesinin ve halkın gösterdikleri yakınlıktan sitayişle bahsetmiş, merhumun mezarının yapılması için tegebbüse geçmiş , ilk defa olarak 135 dolar toplanmış bunun devam edeceğini söylemiştir .

Merhumun mezarı vatandaşların yardımları ile derneğimizce yapılacaktır .

Şir Muhammed Bek'in vefatının 40. Gününde Amerika'da yapılan anma töreni.

Kaynak: Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Haber Bülteni (t.y.), Adana.

Kokand'ın 1918'de Bolşevikler ve Ermeni Taşnaklar tarafından yıkıma uğraması

Fergana İstiklalcileri tarafından 1918-1920 yıllarında kullanılan bayraklar

Kaynak: İbrohim Karim, *Madaminbek*, Şark Neşriyatı, Taşkent, 2000, s.79.

Sovyet Rus askerleri ile barış anlaşmasını imzaladıktan sonra Mart 1920'de kendi askerleri ve Sovyet güçleri ile birlikte Madamin Bek

Kaynak: İbrohim Karim, *Madaminbek*, Şark Neşriyatı, Taşkent, 2000, s.104.

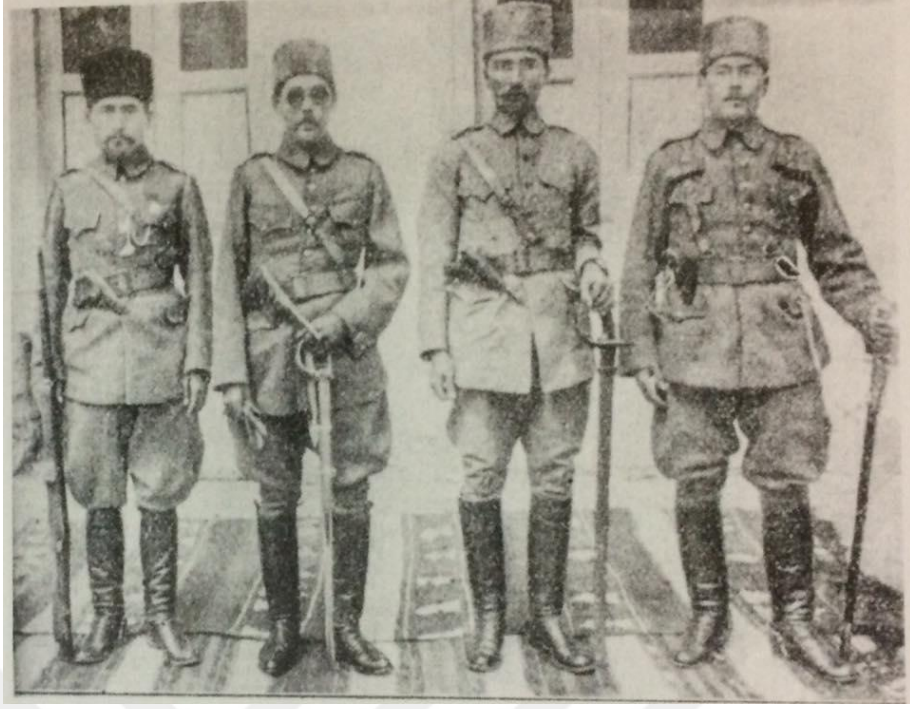
1921 yılı yazında Fergana'da Şir Muhammed Bek'in Sovyet heyeti ile görüşmesi

Şir Muhammed Bek

Şir Muhammed Bek

(Soldan Sağa) Nezir Kabavi, Şir Muhammed Bek, Molla Hatem Huzuri, Nur Muhammed Bek

Abdülhamit Koçar ve Şir Muhammed Bek'in baŐkatibi Nezir Kabavi (Cidde-1950)

Kaynak: Çağatay Koçar arşivi

Şir Muhammed Bek kardeşi Nur Muhammed Bek ile

Şir Muhammed Bek (Türkiye-Adana)

Kaynak: M.Osman Beg arşivi

Şir Muhammed Bek ve Hekim Karı

Kaynak: M.Osman Beg arşivi

Üyesi olduğu Türkiye Kuvayi Milliye Mücahit ve Gaziler Derneği Türkistanlılar Yüreğir Şubesi ile Adana'da resmigeçitte

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

Şir Muhammed Bek

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

Çağatay Koçar ve Şir Muhammed Bek (Adana-1968)

Kaynak: Çağatay Koçar arşivi

Şir Muhammed Bek'in cenaze merasiminden (Adana-1970)

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

Şir Muhammed Bek'in cenaze merasiminden (Adana-1970)

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

Şir Muhammed Bek'in cenaze merasiminden (Adana-1970)

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

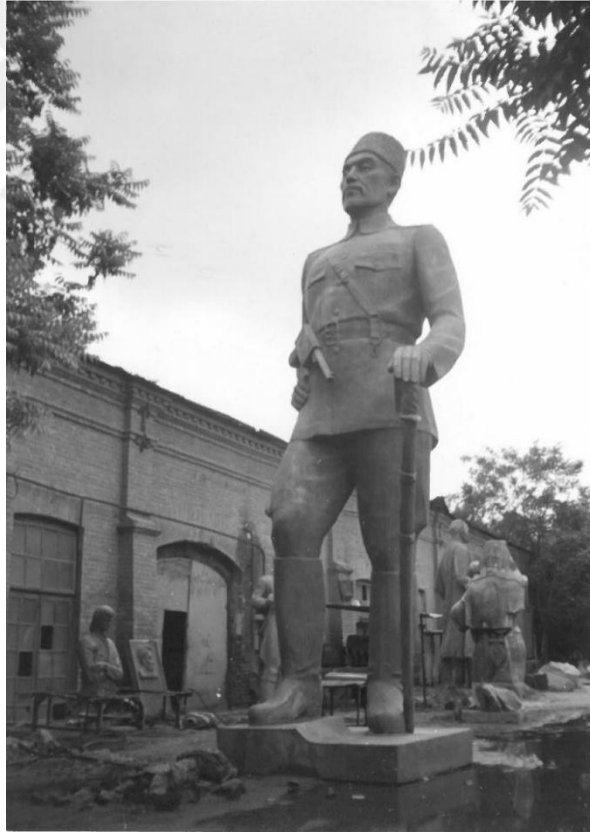

Şir Muhammed Bek'in cenaze merasiminden (Adana-1970)

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

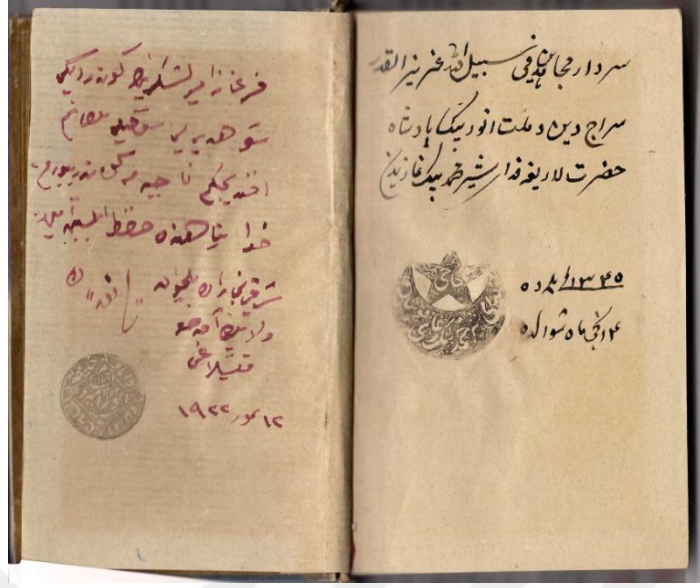

Adana Asri Mezarlığında Şir Muhammed Bek'in kabri

Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra milli kahraman Şir Muhammed Bek'in
Taşkent'te yaptırılan heykeli

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

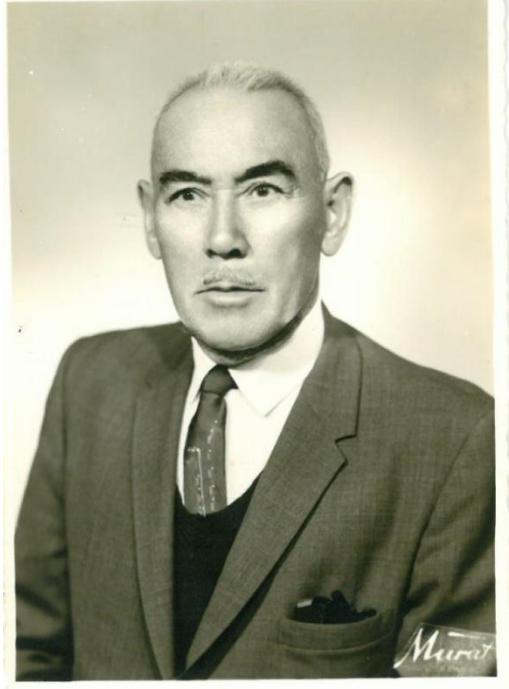
Şir Muhammed Bek tarafından Enver Paşa'ya gönderilen Kur'an-ı Kerim

Kaynak: Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.726.

Nur Muhammed Bek (Afganistan-1926)

Kaynak: Ali Bademci arşivi

Nur Muhammed Bek (Adana-Türkiye)

Kaynak: M. Osman Beg arşivi

TÜRKİSTAN GÜNLERİ

10 Mart Korbaşıları Anma Programı

10 Mart 2017
18.30 Fotograf Sergisi ve İkramlar

19.30 Konferans.
Prof. Dr. Abdulvahap KARA,
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV,
Emin YARIMOGLU

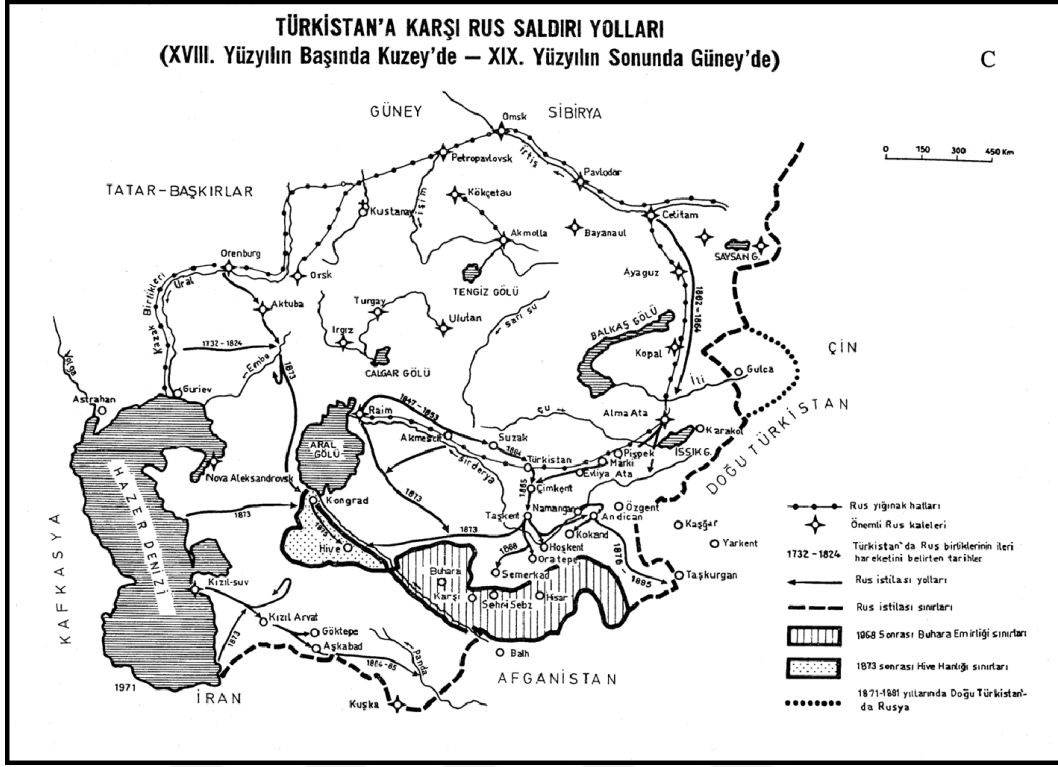
Not: Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV
Türkistan Alimler Kitabını İmzalıyacak

Tarih : 10 Mart 2017 Cuma
Saat : 18.30
Adres : Seyhan Belediyesi Kültür Merkezi / ADANA

تۈركستان مۇسۇلمانلارنىڭ ۲. كۈرۈلتۈيى چاغىدا
باش قوماندانى شىر محمد بېك

Türkistan Müslümanlarının 2. Kurultayı çağında
Türkistan İstiklâl Mücahidi Baş Kumandanı
Şir Muhammed BEK (1892-1970)

2017 yılı “10 Mart Türkistan Milli Mücadelesi ve Korbaşıları Anma Günü” etkinliği
programı

Kaynak: Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2004.

Kaynak : Olivier Roy, *Yeni Orta Asya*, Metis Yayınları. İstanbul, 2000.

ÖZGEÇMİŞ

3 Haziran 1989 tarihinde Adana'da doğdum. İlköğrenimimi Adana Lütfiye Kısacık İlköğretim Okulu ve Ziya Paşa İlköğretim Okulunda tamamladım. Ortaöğrenimime Adana Borsa Lisesi'nde devam ettim. 2012 yılında Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği bölümünden mezun oldum. 2013-2015 yıllarında Şanlıurfa Valiliği İl Yazı İşleri Müdürlüğünde görev aldım. 2015 yılından itibaren Adana Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığında görev almaktayım. Halen Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans öğrencisiyim.

